

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

EBU MUTİ' EN-NESEFİ'NİN *KİTABU'R-REDD ALE'L-BİDA'* ADLI
ESERİNİN TERCÜME VE TAHLİLİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ahmet İZOL

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. N. Kemal KARABİBER

ŞANLIURFA

2013

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Mezhepler Tarihi Bilim Dalı'nda 045206002 numaralı Ahmet İZOL 'nın hazırladığı "KİTABU'REDD ALE'L-BİDA'ADLI ESERİNİN TERCÜME VE TAHLİLİ" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 18/03/2013 tarihinde, saat 13:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

18/03/2013

(Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

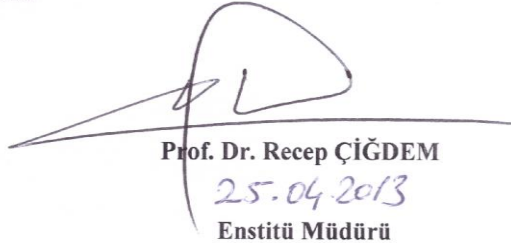
Üye
Doç. Dr. Mustafa EKİNCİ

(Danışman) Üye

Yrd. Doç. Dr. N. Kemal KARABİBER

Bu Tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
25.04.2013
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalına bağlı İslam Mezhepler Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “EBU MUTİ EN-NESEFİ’NİN *KİTABU’R-REDD ALE’L-BİDA*’ ADLI ESERİNİN TERCÜME VE TAHLİLİ” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(18/03/2013)

Tezi Hazırlayan

Ahmet İZOL

YAZIŞMA ADRESİ:

Akbayır mah.1027. sok. Şahinbey apt.
No:17/3 Karaköprü ŞANLIURFA

İf. Kod. (0. 505) 937 77 24

ÖNSÖZ

Ülkemizde İslam Mezhepler Tarihi alanında yapılan tez çalışmalarında genellikle mezheplerin tasnifi, mezhep mensupları, mezheplerin farklı görüşleri, mezhep mensuplarının savunduğu fikirler, doğup geliştikleri dönemin sosyo-kültürel şartları gibi konuların ele alındığı görülmektedir. Bu alanla ilgili çalışmalarda mezhepler tarihi literatürünün önemli eserleriyle ilgili tahkik, tercüme ve tahlil çalışmaları gibi konuların ise ihmal edildiği ve sınırlı sayıda oldukları müşahade edilmektedir. En azından, ülkemizdeki çalışmalar açısından durum böyledir. Zira, Oryantalistlerin Mezhepler Tarihi alanıyla ilgili çalışmaları gözden geçirildiğinde literatüre, klasik eserleri tahlil ve tercümeğe önem verdiklerine şahit olmaktadır.

Bu tür mülahazalardan hareketle tezimizde, Keith Lewinstein gibi bazı araştırmacıların mevcudiyetini ortaya koyduğu Doğu Fırak geleneğine mensup Ebu Muti' Mekhul en-Neseft'nin *Kitâbu'r-Redd Ale'l-Bida'* isimli eserin tercüme ve tahlilini yapmaya karar verdik. Bu çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında üzerinde çalıştığımız konunun temel kaynakları ve metodu üzerinde duruldu. Birinci bölümde İslam Mezhepleri Tarihi literatürünün oluşum süreci ve Hanefi –Matüridi Makâlât geleneği hakkında bilgiler verildi. İkinci bölümde Hanefi- Maturidi Makâlât geleneğinin oluşumuna ciddi katkılar sağlamış olan Ebu'l-Muti en-Neseft'nin hayatı hakkında bilgiler verildikten sonra konumuz açısından en önemli eseri olan *Kitabu'r-Redd ale'l-Ehva ve'l-Bida'* adlı eserinin detaylı tanıtımı yapıldı. Çalışmanın son bölümünde ise Ebu Muti en-Neseft'nin İslam Mezhepleri Tarihi açısından oldukça önemli olan bu eserinin Türkçe'ye tercümesi yapıldı. Eserin tercümesinde Marie Bernard tarafından *Anneles Islamologiçes* (cilt 16, s. 39-126 1980) de yayınlanan neşri esas alındı.

Tezimizi hazırlarken özellikle eseri yayınlayan M. Bernard'ın Fransızca notlarını tercüme eden Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İNAL'a ve danışman hocam Yrd. Doç. Dr. N. Kemal KARABİBER'e teşekkürü bir borç bilirim.

Mart 2013

Ahmet İZOL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
TABLO LİSTESİ	VIII
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
GİRİŞ	1
Araştırmanın Kaynakları	1
Araştırmanın Metodu	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM MEZHEPLER TARİHİ LİTERATÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI VE MAKÂLAT GELENEĞİ	3
1. İSLAM MEZHEPLERİ MAKÂLAT GELENEĞİNİN OLUŞMASI VE KULLANILAN KAVRAMLAR	3
2. HANEFİ-MATURİDÎ MEZHEPLER TARİHİ MAKÂLÂT GELENEĞİ	10
3. DOĞU HANEFİ FIRAK MAKÂLÂT GELENEĞİNDE BİÇİM VE MUHTEVA	13

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ MUTÎ' MEKHÛL B. EL-FAZL EN-NESEFÎ (318/930) VE <i>KİTABU'R-REDD ALE'L-BİDA'</i> ADLI ESERİ	16
1. NESEFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	16
2. NESEFÎ'NİN <i>KİTABU'R-REDD ALE'L-BİDA'</i> ADLI ESERİ	17
3. <i>KİTABU'R-REDD ALE'L-BİDA'</i> ADLI ESERDE MEZHEPLERİN TASNİFİ	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBU MUTI' MEKHUL EN-NESEFÎ'NİN KİTÂBU'R-REDD ALA EHLİ'L-BİDA' ADLI ESERİNİN TERCÜMESİ	22
1. <i>KİTÂBU'R-RED ALE'L-EHLİ'L-BİDA' VE'L-EHVÂ'</i>	23
2. BİD'AT EHLİNİN YANINDA OTURMANIN ONLARA SAYGI GÖSTERMENİN VE ONLARLA ARKADAŞLIK ETMENİN MEKRUH OLUŞU	29

3. EHVA'LARIN DEĞİŞMESİ /-/ GURUPLARININ SAYILARI	31
4. EHVA EHLİNİN TEMEL İSİMLERİ	32
4.1. Rafizilerin İddiası	34
4.2. Kaderîler'in İddiaları Ve Sapıklıkları	35
4.3. Cebriyye	37
4.4. Cehmiyye	39
4.5. Mürcie	40
5. HARURÎLER'İN KISIMLARI	42
5.1. Ezrakiyye	42
5.2. İbâdiyye	43
5.3. Tağlibiyye	44
5.4. Hâzîmiyye	45
5.5. Halfiyye	46
5.6. Kuziyye	47
5.7. Kesriyye	48
5.8. Şamrahiyye	49
5.9. El-Ahnesiyye	50
5.10. Muhakkemiyye	51
5.11. Mu'teziliyye	52
5.12. Meymûniyye	53
6. RAFİZÎLERİN KISIMLARI	54
6.1. Galevviyye	54
6.2. Emîriyye	55
6.3. Şia'	56
6.4. İshâkiyye	56
6.5. Navusiyye	57
6.6. İmamiyye	58
6.7. Zeydiyye	59
6.8. Abbasiyye	60
6.9. Mütenasahiyye	61
6.10. Rec'iyye	62
6.11. Lai'niyye	62
6.12. Muterebisse	63

7. KADERİYE’NİN KISIMLARI	64
7.1. Ahmediyye	64
7.2. Seneviyye	64
7.3. Mutezile	65
7.4. Keysaniyye	66
7.5. Şeytaniye	66
7.6. Şerikiyye	67
7.7. Vahmiyye	68
7.8. Züveydiyye (Randiyye)	69
7.9. Müteberrie	70
7.10. Nakise	71
7.11. Kasıtiyye	72
7.12. Nezzamiyye	73
8. CEBRİYE’NİN KISIMLARI	74
8.1. Muttariyye	74
8.2. Enfaliyye	75
8.3. Mei’yye	75
8.4. Mefruğiyye	76
8.5. Neccariyye	77
8.6. Mennaniyye	79
8.7. Kesbiyye	80
8.8. Sabikiyye	80
8.9. Habiyye	81
8.10. Havfiyye	83
8.11. Bekriyye	84
8.12. Hasbiyye	84
9. CEHMİYYE’NİN KISIMLARI	85
9.1. Muattile	85
9.2. Merisiyye	86
9.3. Mültezikiyye	87
9.4. Varidiyye	88
9.5. Ez-Ziyâd (Zenâdikiyye)	89
9.6. Harkıyye	90

9.7. Mahlûkiyye	91
9.8. Faniye	91
9.9. Ğayriyye	92
9.10. Vakifiyye	93
9.11. Kabriyye	94
9.12. Lafziyye	95
10. MURCİE'NİN KISIMLARI	96
10.1. Tarikiyye	97
10.2. Sayibiyye	97
10.3. Raciye	98
10.4. Şakiye	99
10.5. Beyhisiyye	100
10.6. Ameliyye	101
10.7. Mankusiyye	102
10.8. Müstesniye	102
10.9. Müşebbehiye	103
10.10. Haşeviyye	104
10.11. Eseriye	105
10.12. Bid'iyye	106
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	113
EKLER	119

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a., mlf.	: Aynı Müellif
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühu
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Krş.,	: Karşılaştırınız.
nşr.	: neşreden
r.a	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SÜSBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
YL	: Yüksek Lisans

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: <i>Kitabu'r-Redd Ale'l-Bida'</i> Adlı Eserde Mezheplerin Tasnifi	21
---	----

ÖZET

Tezimizde inceleme konusu yaptığımız “*Kitâbu’r-Redd ‘alâ Ehli’l-Bida‘ ve’l-Ehvâ ed-Dâlle*”adlı eser, Hanefî alimlerinden Ebû Mutî‘ Mekhûl b. Fadl en-Nesefî (ö.318/930)’nin mezhepler tarihine ait önemli bir yapıtıdır. Bu çalışma, betimsel metodu kullanarak eseri tercüme etmesi yanında, analiz etmeyi de amaçlamıştır.

Hanefî eserlerinin hadis bağlamında 72 fırkayı tespit etmeyi amaçlayarak diğer eserlerden farklılaştığını bu tez belirlemiştir. Ayrıca, bu çalışma, İslam mezheplerinin ve düşüncelerinin anlaşılmasına, Ebû Mutî‘’nin katkı sağladığını tespit etmiştir.

Anahtar kelimeler: Ebû Mutî‘ Mekhûl b. Fadl en-Nesefî, Fırka-ı dâlle, Hanefî, İslam mezhepleri

ABSTRACT

Kitab al-Rad 'ala al-Bida, an important heresiography work of Hanafi scholar, Abu al-Muti Makhul al-Nasafi (d. 318/930), is a significant study in the classification of Islamic sects. Following the descriptive method, this study aimed to analyze one of the earliest heresiography works along with its translation into Turkish.

Hanafi works differ from the other manuscripts as they aim to reach the number 72 in the classification of Islamic sects in order to conform to the number mentioned in a hadith. This study has indicated that Abu al-Muti contributed to the understanding of Islamic sects and their ideologies, clarifying and questioning their views in minute details.

Keywords: Abu al-Muti an-Nasafi, Hanafi, Heresiography, Islamic Sects

GİRİŞ

Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızı yaparken Mezhepler Tarihi ile ilgili temel eserlerden olan “Makâlât”, “Fırak” ve “Milel ve Nihal” eserlerinin tamamının çeşitli nedenlerden dolayı ancak bir kısmı günümüze gelebilmişlerdir. Günümüze kadar gelen nadir eserlerden biri de Nesefî'nin *Kitabu'r-Redd ale'l Bida'* adlı eseridir.

Ebu Mutî'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler el-Kuraşî'nin *el-Cevahirül-Mudie fi Tabakati'l-Hanefiyye ve Lüknevi'nin el Fevaidü'l-Beyiyye*'sinde geçmektedir. Ancak bu iki kaynakla da daha çok Nesefî'nin fıkhi yönünü ön plana çıkarmaktadır. Ebu-Mutî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler en geniş biçimde ez-Zehebî'nin *Siyerü A'lami'n Nübela* ve *Tarihu'l-İslam* adlı eserlerinde yer almaktadır. Çalışmamızda Nesefî ile ilgili bilgilerin çoğunu söz konusu eserlerden istifade ederek hazırlamaya çalışıldı.

Ayrıca konuyla alakalı olarak ülkemizde yayınlanan farklı kaynaklardan yararlanıldı. Özellikle Hanefî-Maturidî Mezhepler Tarihi geleneğini ele alınırken , Keith Lewinstein'in “Doğu Hanifî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar”¹ ve Sönmez Kutlu'nun *Mezhepler Tarihine Giriş* ve *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*² adlı eserlerinden yararlanıldı. Buna ilave olarak Muzaffer Tan tarafından kaleme alınan “Hanefî- Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi”³ adlı makaleden de istifade edildi. Eserin tanımı konusunda ise eserin naşirinin önsözü ve Halil İbrahim Bulut'un *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*⁴ adlı eserinden yararlanıldı.

Araştırmanın Metodu

Çalışmamızda İslam Mezhepleri Metodolojisi çerçevesinde tasviri bir metot izlenmiştir. Bu metot çerçevesinde herhangi bir yargılama yoluna gitmeden tasviri bir metotla konular işlenmiş ve tercüme ettiğimiz eserde de geçen ana mezhepler veya alt fırkalar

¹Sönmez Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, Ankara, Otto Yayınları, 2012, s.97-127.

²Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, TDV Yayınları, 2000.s.263.

³Muzaffer Tan, “Mezheplerin Tasnif Meselesi,” *AÜİF Dergisi*, S.2,(2008). s.121-152.

⁴Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, Ankara Okulu yayınları, 2011, s70-86.

hakkında herhangi bir niteleyici ifade kullanılmamıştır. Eserde geçen fırkalar hakkında detaylı bilgiler elde edebilmek için bazı yerlerde referans bilgiler verilmiştir. Ayrıca eserin tercümesini verirken metinde geçen ayetlerin yerleri ve sıklıkla kullanılan hadislerin tahriri yapılmıştır. Hadislerin tahriri konusunda Şamile programından yararlanılmış olup bazı hadis diye geçen rivayetler hadis eserleri içerisinde bulunmadığı takdirde diğer alanlarda da taraması yapılmıştır. Bu incelememiz esnasında böyle bir rivayet hakkında herhangi bir kayda ulaşamamışsak bu dipnotta belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM MEZHEPLER TARİHİ LİTERATÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI VE MAKÂLÂT GELENEĞİ

1. İSLAM MEZHEPLERİ MAKÂLÂT GELENEĞİNİN OLUŞMASI VE KULLANILAN KAVRAMLAR

Arapça bir kelime olan *mezheb* sözlükte, görüş, anlayış, öğreti, farklı tutum ve davranış, benimsenen fikir ve gidilen yol gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise: Bir dinin tarihinde görüş, yorum ve anlayış farklılıklarının kurumsallaşmış yapılarını ifade eder ve dolayısıyla mezheple kastedilen, İslamla ilgili görüş, anlayış ve yorum farklılıkları sebebiyle ortaya çıkan siyasi ve itikadi sistemlerdir. Kutlu, bir ilim dalı olarak Mezhepler Tarihi ilmini şöyle tarif eder: “Geçmişte ve günümüzde siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş İslam Düşünce Ekolleri diyebileceğimiz beşeri ve toplumsal oluşumların; doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri ve İslam düşüncesine katkılarını temel kaynaklardan hareketle zaman-mekan bağlamında ve fikir-hadise irtibatı çerçevesinde betimleyici metotla ve tarafsız gözle inceleyen bir bilim dalıdır”⁵ İlk İslam âlimlerinin İslam mezhepleri tarihine verdikleri isim, *Makalât*, *İlmu’l-Makalât*, veya *İlmu Makalât-ı’l-Fırak*’tır. ‘Makalât’ tabiri, bu konuda bilinen ilk isim olduğu gibi, bu sahanın ilk kaynaklarını oluşturmaktadır. Hicretin birinci yüzyılından itibaren başlayan siyasi ve itikadi tartışmalar üzerine, bu konuların biri ya da birkaçı hakkında fikirlerini ortaya koymak maksadıyla risaleler kaleme alınmaya başlanmıştır ki bunlara *makale* ya da (çoğulu *makalât*) bunları ortaya koyan müelliflere de *Ashâbu’l-Makalât* denilmekteydi.⁶ Fığlalı bu eserlerin muhtemelen

⁵ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Ankara: TDV. Yayınları,2000, s. 10.

⁶ Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008, s. 20; Kutlu, Mezhepler tarihinde bir terim olarak *makale* denildiğinde bununla, Ehl-i Sünnet dışındaki fırkalara mensup şahısların, İslam toplumunda Hz. Peygamber sonrasında meydana gelen siyasi ve itikadi tartışmalar veya kendi dönemlerinde ortaya çıkan meselelerden biri veya birkaçı hakkında kendi görüşlerini açıklamak, mezhebini savunmak ya da başkalarının

parça parça veya küçük oluşlarından dolayı yahut da savaşlar, yangınlar, istilalar veya Emevilerin siyasi ve idari baskılarının doğurduğu ‘gizlilik’ endişesinden ötürü zamanımıza kadar ulaşamamış olduğunu öne sürer ve İbn Nedim’in de bu duruma işaret ettiğine dikkat çeker.⁷

Makale’nin çoğulu olan *makâlât* adıyla kaleme alınan eserler, Ehl-i Sünnet olarak isimlendirilen merkezi otoritenin siyasi ve değişik konulardaki dini bakış açılarını eleştirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu yüzden, ilk dönemde Ehl-i Sünnet dışı fırkalarca kaleme alınan bu eserleri Sünni alimler sakıncalı bulmuş bunları eleştirmek ve açıklamak amacıyla bir araya toplayıp tasnif etmek istemişlerdir. Bu şekilde, Ehl-i Sünnet çevrelerinde de siyasi ve itikadi fırkların bütün görüşlerini bir araya getiren kapsamlı *Makâlât*, *Mâkalâtu’l-İslamiyyîn* veya başka adlarla bilinen eserler vücuda getirilmiştir. Bu dönemde, İslam düşünce ekollerinin tarihini ve görüşlerini inceleyen ilme, *Makâlât*, *İlmu’l-Makâlât*, *İlmu Makâlâtı’l-Fırak*, *Milel – Nihal*, *el-Ehva ve’l-b’ida* denir.⁸ *Milel*, Arapça millet kelimesinin çoğulu olup din, şeriat, yol anlamlarına gelir. Mezhepler tarihi literatüründe ise, kitabî dinler anlamında kullanılmaktadır. Nihal ise, Arapça *nihle* kelimesinin çoğulu olup, lügatte ‘inanç, akide, felsefi görüş anlamına gelmektedir. Mezhepler Tarihi ıstılahında ise, İslam toplumunda ortaya çıkan mezhepler için kullanılır.⁹

İslam mezhepleri tarihi literatüründe doğru yolda olduğuna inanılanları kastetmek için genellikle *el-Cemaa*, *Ehlü’Sünne*, *Ehlü’s-Süne* ve *’l-Cemaa* tabirleri

görüşlerini reddetmek, kötümek ve eleştirmek amacıyla kaleme aldıkları küçük eserler için kullanıldığını hatırlatır. Bkz., *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 31.

⁷ Fiğlalı, s. 21. İbn Nedim, *Fihrist*, nşr. G. Flugel, Beyrut 1964, s. 182. Kaynaklarda bildirilen ve fakat bize ulaşamamış olan eserlerden bazıları şunlardır: Haricilerin meşhur musanniflerinden el-Yeman b. Rebab, *Kitabu’l-Makâlât*. Amir el-Hanefi Necde b. Uveymir (69/688). Haricilerin görüşleri hakkında müstakil bir *Makalesi* vardır. Muhammed b. Heysem, Kerramiyye’ dendir ve bir *Makâlat* yazmıştır. El-Ka’bi, Ebu’l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhi (319/931), Mutezile’nin önde gelenelerindendir. *Kitabu’l-Makâlât*’ı vardır. Muhammed b. Şeddad Zürkan, Muteziledendir ve *Makâlât*’ı vardır. Ebu İsa Muhammed b. Harun el-Varrak (247/861) *Kitabu’l-Makâlât*’ı vardır ve Mutezili mütekellimlindedir. Bkz. İbn Nedim, *Fihrist*, 191, Adil Bebek, “Ka’bi”, *DİA.*, XXIV/27 Sönmez Kutlu, “Kerrâmiyye”, *DİA.*, XXV/294-296. Bu ilk dönem eserlerde her müellifin kendi mezhebinin görüşünü açıkladığına dikkat çeken Fiğlalı, söz konusu yazarların hemen hepsinin Ehl-i Sünnet dışı mezheplere mensup olduklarını ifade eder. Bkz., *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 23.

⁸ Kutlu, s. 32.

⁹ Bulut, s. 35-8.

kullanılmış, Cemaat'ın zıddı olarak da *Ehlü'l-Fırka*, *Ehlü'l-Ehva*, *Ehlü'l-Bid'a* gibi tabirler tercih edilmiştir.¹⁰

Mezhepler Tarihi biliminin ve literatürünün ortaya çıkışı ve gelişim seyri ile ilgili Kutlu bir tasnif önermektedir. Buna göre, Mezhepler Tarihi tarihi süreç içinde, başlangıç dönemi, tedvin ve tasnif dönemi, ogunluk dönemi, taklit ve daralma dönemi olmak üzere dört evreden geçmiştir.¹¹

Başlangıç Dönemini, Haricilerin ortaya çıkmasıyla ve onların görüşleri etrafındaki tartışmalarla başlatan Kutlu, bu dönemde ortaya çıkan mezhepler tarihi literatürünün temel özelliğinin, bir fırka lideri ya da mensubunun, fırkanın ya da kendisinin herhangi bir konudaki görüşünü müstakil birkaç sayfada incelemek olduğunu belirtir. Bu dönemde yazılan ilk makaleler ya da risaleler Hz. Peygamber sonrası dönemde yaşanan Cemal ve Sıffin olaylarının ortaya çıkardığı sorunlarla ilgiliydi. Bu sebeple bu dönemde ortaya çıkan eserlerin isimlerinin genellikle *Risâle fi'l-Kader*, *Risâle fi'l-İmâme*, *Makale fi'l-Hurûc* şeklinde olduğunu görmekteyiz. İslam düşünce tarihinde bir mezhep mensubunun, mezhebinin herhangi bir konudaki bir görüşünü veya bütün görüşlerini ele almak veya diğer mezheplerin görüşlerini eleştirmek amacıyla yazılan eserlere genel olarak makale veya Makâlât adı verildi. Bu tür eserlerin ilk örnekleri genel dinî akımdan ayrılan ve fırka olarak görülen Haricî, Mutezilî, Mürciî ve Şîî kimseler tarafından yazıldı. Bu eserlerde asıl olan kendi fırkasının görüşlerini övmek, diğerlerinin görüşleri yermek olduğu için ilk aşamada bütün fırkaların görüşlerine yer verilmesi söz konusu değildi. Bu evrenin bir diğer özelliği ise, bu dönemde Haricilik ve Şia gibi bazı mezheplerin başlangıçta yazdıklarını gizlemek zorunda kalmaları, siyasi baskı altında bulunmaları onların ortaya koyduğu eserlerin yaygınlık kazanmasını engellemiş ya da kaybolmalarına yol açmıştır. Fırkaların belli konu ya da konulardaki görüşlerini ele alması sebebiyle bu dönem makale veya Reddiye Dönemi olarak adlandırılmıştır. Henüz başlangıç evresi olduğu için bu dönem eserlerinde bilgiler dağınık, düzensiz olup mezhep tasnifleri de henüz 73 fırka hadisine göre yapılmamıştır.¹²

¹⁰ Kutlu, s. 33-5.

¹¹ Kutlu, s. 69.

¹² Kutlu, s. 69-70.

Kutlu'ya göre bu evreyi tedvin ve tasnif dönemi takip etmiştir. Ona göre, bu dönem herhangi bir konuda farklı mezheplerin görüşlerinin alt alta sıralandığı, benzer fırkaların bir araya getirildiği veya ana fırkaların sınıflandırılarak çeşitli konulardaki görüşlerinin bir kitapta toplandığı yani tedvin ve tasnif edildiği devredir ki Mezhepler Tarihi biliminin oluşum veya kuruluş dönemi de denebilir. İlk Mezhepler tarihçileri, kendinden önce her fırkanın görüşlerini açıklamak için yazdıkları eserler veya bu mezheplerin mensubu olan kaynak kişilerin verdiği bilgilerden veya ellerindeki tertip edilmemiş dağınık bilgilerden hareketle fırkaları ve görüşlerini tasnif eden geniş, düzenli ve konu bütünlüğünün gözetildiği eserler vücuda getirdiler. Bir mezhebin ve alt gruplarının görüşleri bir kitapta toplanıp tasnif edilmesi veya bütün fırkaların belli ana mezhepler etrafında sınıflandırılarak görüşleri tek bir eserde toplanması şeklinde bir yöntem izlendi. Daha çok Şiilerce yazılan Şîî fırkalarla ilgili ilk eserler birinciye, genelde Mutezililerce “*Makalât*”, nadiren “*Nihal*” adıyla yazılanlar da ikinciye örnek verilebilir. Bu dönemde bazı Ehl-i Hadis taraftarlarınının 73 fırka hadisi doğrultusunda fırkaları tasnif etmeye çalıştıkları görülmektedir ki bu müelliflere Ebu Hatim er-Razi (277/890), Abdullah b. Mübarek (181/797) örnek olarak gösterebilir.¹³

IV/X. Yüzyılın başlarına kadar süren oluşum döneminde fırkalar ve görüşlerini inceleyen Makalât çalışmaları, bazıları dışında, daha çok Şîî ve Mutezilî âlimlerce yapılmıştır, ancak bu döneme ait Makalât eserleri bize ulaşmamıştır. Makalât türünden yazılan, ancak günümüze ulaşmayan birçok eserin varlığını, onlardan alıntı yapan elimizdeki kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bunlardan en önemlileri şunlardır: Ebu Cafer Muhammed b. Numan el-Beceli el-Ahvel Muminu't-Tak (160/777), *Kitabu'l-Makâlât*; Ebu Ali el-Huseyin b. Ali Yezid el-Kerabizi (245/859), *Makalât*; Muhammed b. Şeddad Zurkan (247/861), *Kitabu'l-Makâlât*; Ebu Ali el-Cübbai Muhammed b. Abdülvehhab (303/915), *el-Makalât*; Ebu İsa el-Verrâk Muhammed b. Harun el-Bağdadî (247/861), *Makâlât*.¹⁴

Oluşum döneminin bize ulaşan en önemli eserlerinin bazıları Naşî el-Ekber, *Mesailü'l-İmâme*, Nevbahti'nin *Fıraku's-Şîa'sı*, Kâbî'nin *Makâlât'ı* ve el-Eşarî'nin

¹³ Kutlu, s. 71-2.

¹⁴ Kutlu, s. 73-4.

Makâlât'ıdır.¹⁵ Oluşum dönemi eserleri, bütün fırka ve mezheplerin görüşlerini ele alan kapsamlı makâlâtlara dönüştü. Kelami tartışmaları, İslam fırkaları ve görüşlerini ele alan dönemin en sistematik ve kapsamlı eseri Kâbî'nin *Makâlât*'ıdır. Bu eser Mutezile arasında yaygın olan *Makâlât* yazma geleneğinin de zirvesini teşkil eder. İkinci önemli eser ise el-Eşarî'nin *Makâlât*'ıdır. Eşarî, bu eser yoluyla Mutezilî geleneği Ehl-i Sünnete taşımış oldu zira eserinde Mutezilî görüşün izleri yer almaktaydı. Bu dönem eserlerinde İslam fırkalarının tasnifi ve görüşleri incelenmekte olup diğer dinlere ve fırkalara dair bağımsız bölümler yer almamıştır. Bu yüzden Kutlu, bu döneme bir başka isim vermekte ve *Makâlât, Fırak ve Nihal Dönemi* demektedir.¹⁶

Kutlu'ya göre bir sonraki dönem Olgunluk Dönemi olup bu dönem IV / X. asrın ortalarından başlamaktadır. Daha önceki döneme genelde Mutezile mensuplarının yazdığı Makalât türü eserler damgasını vurmuş ve fakat bu eserler 73 fırka rivayetini esas almadığı için Sünniler arasında kabul görmemişti. Onun yerine *Fırak/Fırka, er-Redd Ale'l-Ehva veya Milel ve'n-Nihal* gibi isimler tercih edildi. Olgunluk döneminde yazılan eserler, 73 fırka rivayetini esas aldılar. Sünni çevrelerde İslam fırkalarının bazı görüşleri, özellikle Şia ve Mutezilenin görüşleri diğer din ve kültürlerle ilişkilendirildi. Pek çok yeni fırkanın teşekkül etmesi ve her birinin kendi görüşlerini ele alan eserlerin sayısının artması, Ehl-i Sünnet çevrelerinde *Fırak veya Milel-Nihal* adıyla eserlerin yazılmasına sebep oldu. Bu sebeple, bu döneme Milel-Nihal dönemi de denebileceği de ifade edilir.¹⁷ Kutlu'ya göre, bu dönemde tartışma konusu fırkaların görüşlerinden etkilendikleri eski din ve medeniyetlerin araştırılması merakı eklenince bu tür eserlerin muhtevası İslam fırkalarıyla sınırlı olmaktan çıkıp bütün dinleri, felsefi ekolleri ve İslam fırkalarını ele alan kapsamlı eserlere dönüşmeye başladı. Milel-Nihal geleneğinde kaleme alınan eserler, sadece İslam içi dini-politik hareketleri incelemekle kalmadı, Hıristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik, Hinduizm, Budizm ve Brahmanizm gibi dinleri ve İslam öncesi yaygınlaşmış bulunan felsefi ekolleri de ele aldıkları konulara dahil ettiler. Zaten *er-Redd Ale'n-Nasârâ, er-Redd ale'l-Mecusiyye* ve benzeri eserler oluşum döneminde yazılmaya başlanmıştı.

¹⁵ Kutlu, s. 75.

¹⁶ Kutlu, s. 78.

¹⁷ Kutlu, s. 79.

Milel ve Nihal türü eserlerin yazılış amaçlarından birisi, İslam dışındaki dinleri araştırmak ve onlar hakkında doğru bilgi elde etmektir. Şehristânî'nin (548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eseri, bu dönemin en önemli eseridir. Önce metodolojisini açıklayıp sonra bu usule göre mezhepleri ele alan Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i,¹⁸ tertip ve tasnif açısından Mezhepler Tarihi eserleri içinde en önemlilerinden birisidir. Eser beş mukaddime ile iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vahiy kaynaklı veya kitap sahibi dinlerle onların mezhepleri; ikinci bölümde ise akıl kaynaklı inanç ve görüşlere yer verilmektedir. Mukaddimedede din, mezhep, felsefi ekoller ele alınırken uyulması gereken yöntem ve ilkeler üzerinde durulmaktadır. Birinci mukaddimedede inançları ve dinleri açısından dünya milletleri iki şekilde sınıflandırılmaktadır: İnsanlar ırklarına göre Araplar, Acemler, Rumlar ve Hintlerden oluşurken görüş ve mezheplerine göre Kitabi din mensupları (Ehlü'd-Diyanât ve'l-Milel) ve bireysel görüşlere tabi olanlar (Ehlü'l-Ehva ve'n-Nihal)'dan müteşekkildirler. Şehristânî "Milel" kavramını mezhep, "Nihal" kavramını ise daha ziyade dini ve felsefi oluşumlar için kullanmaktadır. İkinci mukaddime de ise İslam Mezheplerinin tasnifinde kullanılacak temel prensipleri ortaya koyar. Ona göre mezhepleri dört ana gruba ayırmak mümkündür: Kaderiyye, Sıfatıyye, Havaric ve Şia. Şehristânî, İslam mezheplerini incelediği bölümde önce mezhepleri ve dinler tarihi araştırmalarının kavramsal çerçevesine giren din, millet, minhac, İslam, Haniflik, Sünnet ve Cemaat kavramlarını açıklar. Bu bölümün ilk kısmı Müslümanlık, temel kavramları ve fırkaları ile ilgilidir.¹⁹ Şehristânî'nin Müslüman mezheplerin tasnifi konusunda eserin başında belirttiği 73 fırka sayısı ile ilgili nasıl bir yol izlediğini tespit etmek zordur; zira, adından bahsettiği ve fikirlerine yer verdiği ana gruplar ve alt kolları sayıldığında bu sayıyı aştığı görülmektedir.

Taklit ve Daralma Dönemi

VIII / XIV. asırdan itibaren, Mezhepler Tarihi alanında, geçmişte üretilen bilgilerin tekrarlandığı ya da özetlenip şerh edildiği bir dönem başlamıştır. Oldukça küçük sayılabilecek bu eserlerde, İslam toplumlarında yeni ortaya çıkmış olan dini hareketlerden bahsedilmemekte, daha önce kaleme alınmış Eşarî ve Hanefi-Maturidî Makalât geleneğinde yazılmış olan eserlerdeki bilgi ve mezhepleri tasnif sistemi

¹⁸ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları 2. Baskı, 2012, s. 76-79.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Dâru's-Surûr, Beyrut 1948, I/2 vd.

aynen devam ettirilmektedir. Bu dönemde Sufi çevrelere mensup müelliflerce de mezheplerin tasnifiyle ilgili eserler kaleme alındığına işaret eden Kutlu'ya göre Osmanlı döneminde kaleme alınan eserler bu türdendir. Ona göre, bu dönemde yazılan Makalât eserlerinin büyük bir bölümü, Mürciî- Maturidî gelenekten Ebu Muti' en-Nesefî ve Ebu Muhammed el-İrâkî'nin verdiği bilgileri özetleyerek tekrarlamaktadırlar. Bu geleneği sürdüren müellifler, genelde Hanefi-Maturidî mezhebine mensup ve Türk asıllı olmakla tanınırlar. Bunların başında İbn Kemal (940/1534), Birgili Mehmed Efendi (979/1761) ve Muhammed b. Mustafa Akkirmani (1174/1761) gibi müelliflerin eserleri gelmektedir.²⁰

Diğer taraftan Eşarî Mezhepler Tarihi geleneği²¹ ise el-Eşarî'den ziyade, Bağdadî ve Şehristânî'nin eserleriyle devam etmiştir. Bu dönemin müelliflerinden Ahmed Fahri (IX/XV asrın ilk yarısı), İbn Fazlullah el-Omeri (749/1349) gibi müelliflerin mezhepler hakkında verdikleri bilgiler genelde Eşarî geleneğe dayanmaktadır. Bağdadî'nin etkisinde kalarak eser kaleme alanlar arasında, Hasan es-Sungûrî (1893)'nin *Zübdetü'l-Akaid Nuhbetü'l-Fevaid*'i sayılabilir.

²⁰ Kutlu, s. 85.

²¹ Eş'arî makâlât geleneği ve bu geleneğe mensup önemli eserlerin tanıtımı için bkz., Bulut, s. 70-86.

2. HANEFİ-MATURİDÎ MEZHEPLER TARİHİ MAKÂLÂT GELENEĞİ

İlk dönem İslam mezhep ve fırkaları hakkında yapılmış çalışmalar, uzun zamandan beri başlangıç noktaları olarak Sünnî Fırak edebiyatını esas almaktadırlar; zira, bunların dışında araştırmacıların başvurabilecekleri fırak eserleri oldukça azdır. Kılâsik fırak geleneği, genellikle, ilk ortaya çıkan fırka ve mensuplarının kendilerinden bahsetmelerine imkân tanımaz; bu sebeple, araştırmacıların daha sonra yazılmış olan fırak türü eserlerin onlar hakkında verdiği bilgilere güvenmekten başka yapabileceği bir şey yoktur. Genelde vurgulanan bu hususlara ilave olarak Lewinstein başka bir noktanın da altını çizmektedir ki o da Mutezili-Eş'ari fırak eserlerinin bu alandaki hakimiyeti belirlemesi hususudur. Eşarî (324/935), Bağdadî (429/1037), Şehristânî (548/1153) ve diğer Ortaçağ fırak yazarlarının meşhur çalışmaları yoluyla yerleşik hale gelen söylem, işte bu Mutezilî-Eşarî söylemdir. Her ne kadar bu eserler, erken döneme ait muhtelif tartışma konularını düzenleyip korusa da, Müslüman âlimlerin üretmiş oldukları bütün fırak bilgilerini zikretmezler.²²

Lewisntein, Mutezilî-Eşarî gelenekten farklı müstakil bir Hanefi fırak geleneğinin var olduğunu ispat sadedinde, bu konuya hasrettiği doktora tezinde, bu geleneğe mensup müelliflerin eserlerini tespit ve tahlil etmiştir. Üzerinde durduğu ilk eser, İbnü'l-Cevzi'nin kaleme aldığı *Telbisü İblis*'tir. “*Telbis*” tam anlamıyla *Fırak* türü bir eser olmasa da, fırkaları tek tek ele alan sistematik *İlmu'l-Fırak* geleneğine ait önemli malzeme içermektedir. Eserde yer alan bu bölümlerden ilki, hem muhteva hem de yapı bakımından farklı olup, ekseriya Mutezilî veya Eşarî çevrelerde rastlanmakta olanından farklı olduğu izlenimi vermektedir. Tek tek fıraklara nispet ettiği hem isim hem de görüşler itibariyle, İbn'ül-Cevzi'nin kullandığı taslak, standart çalışmalarda ortaya konulandan farklıdır.²³ Mutezilî-Eşarî ve Hanbeli

²²Keith Lewinstein, *Doğu Hanefi Fırak Geleneği*, çev. Muzaffer Tan, Ankara, Kitabiyat yayınları, 2003, s. 97-8.

²³ Lewinstein, s. 98. Lewisntein, H. Laoust'un eserin orjinalliğini fark edemediğini ve sadece eserin tertibi 'son derece yapay' olarak tavsif etmekle yetindiğine dikkat çeker ve İbn'ül-Cevzi'nin Hanbeli kimliğinden etkilenmiş olduğu için, *Telbis*'teki malzemenin de Hanbeli fırak eserlerinden aktarıldığı görüşünü savunduğuna işaret eder. Halbuki ona göre, yakından incelendiğinde, *Telbis*'teki malzeme Hanbeli fırak geleneğiyle yok denecek kadar az benzerlik göstermektedir. Mesela, Hanbeli sufi Abdülkadir el-Geylani (561/1161)'in *Kitabu'l-gunye*'si, Şafii muhaddis Abbas b. Mansur es-Sekseki'nin (683/1283) *Burhan*'ı, Suriye'li muhaddis Ebu'l-Huseyin el-Malati'nin (377/988) *Kitabu't-Tenbih*'i ve İbn Batta el-Ukberi'nin (387/997) eserleri incelendiğinde, *Telbisü İblis*'teki mezhep tasnifinin bu eserlerdeki tasniften tamamen farklı olduğu ve dolayısıyla *Telbisü İblis* ve benzeri eserlerin hem Mutezilî-Eşarî geleneğin

çerçeveye uymayan *Telbis*’teki mezhep tasnifi taslağı bize farklı bir geleneği tezpit etmemiz gerektiğini söylemektedir ki, Lewinstein’a göre bu Maveünnehir Hanefi-Maturidî fırak geleneğidir. Bu gelenekten bize ulaşanlardan hareket ederek bir şey söylemek gerekirse, İbn’ül-Cevzi’nin *Telbis*’inde karşılaştığımız malzeme ve tasnif formatı, daha çok itikatta Maturidî eğilimli Hanefi alimlerce şekillendirilip nakledilmiştir. Hicir 4. ve 5. asırlarda bu, genel olarak Doğu İran ve Maveraünnehir Hanefiliği anlamına gelmekteydi. Doğu Hanefiliğinin itikadi görüşleri, Ebu Mansur Maturidî gibi alimler tarafından sitemleştirilirken muhtemelen bu geleneğin bakış açısını yansıtacak bir fırak yazımı ihtiyacı duyulmuş olmalıdır. Lewistein, Doğu Hanefî geleneği kendisini tam anlamıyla olgunlaşmış bir Sünnilik olarak kabul ettirmek istediğinde, bu gayeye hizmet edecek bir mezhep tasnifi ve öteki algısı geliştirmesi ihtiyacı hissetmiş olduklarına işaret eder ve bunun neticesinde Hanefi alimlerin, dikkatlerini fırak geleneğine çevirerek Ortadoğu ve Hindistan’da asırlarca varlığını sürdürecektir olan bir fırak geleneği meydana getirmiş olduklarına dikkat çeker.²⁴ Ardından bu geleneğe ait olduğunu söylediği belli başlı eserlerin tanıtım ve tahlilini yapar. Tezimizde, hem bu geleneğin var olduğuna ilk işaret eden kişi olması hasebiyle görüşlerinin önemli olması hem de bahsettiği eserlerin çoğunun el yazması eserlerden oluşması dolayısıyla verdiği bilgilerin ehemmiyet arz etmesi nedeniyle, onun bu konuyla ilgili görüşlerini önemine binaen aktarmaya çalışacağız.

Lewisntein söz konusu eserleri tahlil etmeye başlarken, Maturiye diye nispet edilen *Kitabu’l-Makâlât* isimli bir eserin varlığından bahsetmekte ancak bu nispetin doğru olmadığını ifade ederken böyle bir kanaatin muhtemelen Hanefilerin, el-Eşarînin *Makâlât* isimli bir eseri olmasına karşılık olarak, Hanefilerin de kendi mezhep imamlarına benzer muhtevalı bir eser izafe etme gayretlerinin ürünü olduğunu ileri sürmektedir. Müellif daha sonra araştırma konumuzu teşkil eden Nesefî’nin *Kitabu’Redd*’inden bahsetmektedir ki biz bu eseri aşağıda müstakil olarak ele alacağız.

Nesefî’nin bahsettiğimiz eseri dışında, Hanefi geleneğe ait eserlerin önemlilerinden bir diğeri, Ebu Muhammed Osman b. Abdillâh el-İrâkî el-Hanefî tarafından hicri VI. yüzyılda kaleme alındığı anlaşılan *Kitabu’l-fırak el-Müfterika*

dışında ve hem de şimdi bahsedilen Hanbeli geleneğe ait eserlerdeki tasnif sisteminin dışında bir geleneğin izlerini taşıdığı söylenebilir. Lewinstein, s. 98-99.

²⁴ Lewinstein, s. 100.

beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zendeka isimli eseridir.²⁵ Yazarı hakkında bilgi bulunmamaktadır; ancak, metinden hareketle Hanefî olduğu açık olan yazarın, açıkça tasavvufu ve bir vesileyle Beyazıd-ı Bistamî'yi övmesi, onun sufi sempatisini akla getirmektedir ki bu durum, Lewinstein'ın da dikkat çektiği üzere Doğu fırak geleneğinde sıkça karşımıza çıkan bir özelliktir.²⁶

Neseî ve Osman el-Hanefî'nin matbu bu iki eseri dışında Lewinstein Doğu Hanefî fırak geleneğine ait bazıları hala yayınlanmamış birkaç eserden daha bahseder ki bunlardan ilki *Risale-yi Marifeti'l-Mezâhib*'dir.²⁷ Açık bir şekilde Sünni kimliğin savunulduğu eserin müellifi muhtemelen Hindistanlı'dır. Ebu Hanife'den *İmam-ı a'zam* olarak bahseden müellifin Hanefî kimliği aşıkardır ve eserim el yazmasının tasavvufa dair risalelerin yer aldığı bir mecmuada yer alması müellifin sufi kimliğini akla getirmektedir.

Lewisnten'in Doğu Hanefî geleneğine ait eserler listesindeki bir diğer *fırak* eseri, müellifi tespit edilemeyen *Heftad u seh millet* adıyla yayınlanan Farsça eserdir.²⁸ Lewisnten, eseri neşreden Meşkûr'un Hanefî mezhepler tarihi geleneğinden haberi olmamakla beraber, bu risaleyi yukarıda bahsedilen *Marifetü'l-Mezâhib* ile ilişkilendirdiğinden bahsetmektedir.

Lewinstein'ın tespit ettiği ve Doğu Hanefî mezhepler tarihi geleneğine ait olduklarını öne sürdüğü diğer eserlerden bazıları şunlardır:

- Ebu'l-Kâsım İshak el-Hakim es-Semerkandî'nin (v. 342/953) *Kitabu Sevâdi'l-A'zam*'ı,

- *Heftad u seh Millet*' M. Cevad Meşkûr tarafından Paris elyazmasından hareketle yayınlanan²⁹ bu Farsça risalenin yazarı bilinmemektedir. Lewisnten yaptığı inceleme sonucunda bu risalenin yukarıda bahsedilen Marifet'ül-Mezâhib ile muhteva ve biçim benzerliğine dikkat çekmektedir.³⁰

²⁵ Thk. Yaşar Kutluay, AÜİF Yayınları. Ankara 1961.

²⁶ Lewinstein, s. 101. H. Ritter dışında bu eserin varlığına dikkat çeken başka bâtili araştırmacı olmadığı gibi, eserin muhtevası herhangi bir tahlile tabi tutulmamıştır.

²⁷ Thk. Ali Asfarhikmet, *Mecelle-i Danişgede-yi Edebiyat-ı Tihran* içinde 4.1.(1335), 1-18.

²⁸ Thk. M. C. Meşkûr, Tahran 1963.

²⁹ Bu eser M.Cevad Meşkur tarafından tashih edilerek 1958 yılında İran'da yayınlanmıştır.

³⁰ Lewinstein, s. 106.

- Abdülvehhâb el-Kıdvâî Kannevcî'nin tarafından 1125/1713 yılında Hindistan'da yazılmış olan *Bahru'l-Mezâhib*³¹

3. DOĞU HANEFİ FIRAK MAKÂLÂT GELENEĞİNDE BİÇİM VE MUHTEVA

Doğu fırak geleneğine ait bütün eserler, yapısal olarak standart fırak yazarlarından farklıdır. Bu eserlerde de mezhepler 72 fırkaya ayırma esasına göre tasnif edilmiştir fakat bu eserlerde müellifler standart eserlerde gördüğümüzden farklı bir yol izleyerek 72 sayısına ulaşmaktadırlar. Hanefi fırak yazarlarına göre İslam mezhepleri 6 ana fırkaya, bunlardan her birisi de kendi içinde 12 alt gruba ayrılmakta ve böyle (6x12 =72) sayısına ulaşılmaktadır. Bu yapı Nesef'inin eserinde görülür ve Lewinstein'in tespit edip listesini sunduğu eserlerde de bu yöntem takip edilmektedir. Bu geleneğe mensup eserlerin ayırt edici vasıflarından birisi de mezheplerin isimlendirmesi hususunda görülür. Bu eserlerde, yalnızca bu eserlere özgü olarak mezheplere izafe edilen lakaplarla karşılaşmakla kalmayız; ayrıca, bu eserlerde mezheplere isim verilirken isimlerin sonuna nispet eki de "iyye" takısı eklenir: mesela, Mutezile yerine Muteziliyye, Rafıza yerine Rafiziyye gibi. Bu eserlerde altı ana grup sınıflandırılırken, her bir mezhep belirli bir mesele etrafında üç muhalefet grubu olarak sıralanır. Mesela, Kaderiyye ve Cebriyye kader konusunda iki zıt grub olarak, Hariciler ve Ravafız Hz. Ali'nin konumuyla ilgili tartışmanın iki farklı tarafı olarak sunulur. Osman el-Hanefî *Fırak'ul-Müfterika*'nın ilk sayfalarında bu niyeti açıkça ortaya koymaktan çekinmez ve genellikle Kufe'li muhaddis Şa'bi'ye (103/721) atfedilen bir uyarıyla ilgili bir rivayet aktarır: Âl-i Muhammed'i sev, fakat bir Rafizi olma; bilmediğin meseleleri Allah'a bırak, fakat bir Mürcî olma; 'Allah'a iyiliği ve adaleti emreder' de, fakat bir Kaderî olma; iyiliği emret, kötülükten sakındır, fakat bir Haricî olma.³²

Lewinstein bütün Doğulu fırak yazarları 6X12 modeline tam olarak uymadığına işaret eder ve buna yukarıda zikredilen *Heftad u Seh*'i örnek olarak gösterir ki bu eserde fırkalar gelişigüzel tasnif edilmiştir. Osman el-Hanefî'nin *el-Fıraku'l-Müfterika*'sında mezhepler Doğulu fırak eserlerde görülen altılı tasnifle başlar ve fakat alt gruplarla ilgi olarak 12 sayısı esas alınmaz.

³¹ Lewinstein, s. 110.

³² Osman el-Hanefî, *el-Fıraku'l-Müfterika*, çev. Yaşar Kutluay, Ankara, AÜİFD yayınları, 1961, s. 9.

Standard mezhepler tarihi eserlerinden farklı olarak, Doğulu Fırak Geleneğine ait eserlerde ele alınan mezhepler ilgili olarak neredeyse hiçbir tarihi veya anekdota dayalı bilgi verilmez. Standart eserlerde ise taraflı da olsa ele alınan mezheplerle ilgili yeterli derecede olmasa da tarihi ya da anekdota dayalı bilgi verilmesi söz konusu olabilir. Doğu fırak eserlerinde, ele alınan mezhebin itikadi görüşleriyle ilgili çok kısa bilgi verilmekte, bu kısmın hemen ardından bahsedilen görüşleri red sadedinde ayet ve hadislerden deliller getirilir. Ele alınan mezhebin görüşünü çok kısa özet halde verip ardından sadece bu görüşleri reddetmek için ayet ve hadislerden oluşan uzunca bir bölüm getirme geleneği yalnızca Doğu Fırak Geleneğine ait eserlere özgü bir durumdur. Lewinstein, bu noktada önemli bir ayrıma dikkat çekmekte ve şunları söylemektedir: Bu durumun bir sebebi, standart eserlerde söz konusu mezhebe mensup kişiler ve bunların görüşleri zikredilirken, Doğu fırak geleneğine ait eserlerde görüşler mezhebin geneline izafe edilmesi yani soyut olarak bu görüşleri mezhebin geneline atfedilmesidir.³³

Lewinstein, Doğu fırak geleneğine ait eserlerde görülen 6x12 şeklindeki formülasyonun kaynağını sorgulamakta ve şu görüşü ortaya atmaktadır: Bu durum, Neseфі’deki ham malzemenin, kendisinden önceki yazarlarca iyi bir şekilde işlenmiş olduğu şeklinde anlaşılabilir. Neseфі’deki bu sıkı yapı, fırkaların isimleri ve temel görüşleri üzerinde yazarlar arsında genel bir mutabakatın var olduğu varsayımını akla getirmektedir. Neseфі, *Kitâbu’r-Redd*’in bir yerinde, fırkaların isimlerini (belki de bütün taslağını) başakalarından aldığını öne sürer ve söz konusu eserin muhtevasını şu cümleyle ifade eder: “*Beleğana an tesmiyetihim ennehum sitetü esnaf.*”³⁴ bir başka yerde Neseфі’nin malzemenin belli bir kısmı için doğrudan faydalandığı kişiler şöyle zikredilir: “*Haddesena bi-cemı ma fessertu an Ahmed b. Yakub an Salih an İbn Abbâs.*”³⁵

Doğuya ait metinlerin edebi karakterinin, standart geleneğe göre üzerinde daha fazla ittifak edilen metinler olması üzerinde durulması gereken bir durumdur diyen Lewinstein’ın da dikkat çektiği üzere, mesela Şîiler ve Haricilerden bahseden malzemeler arasında biçim yönünden herhangi bir fark yoktur. Fırkalar her yerde

³³ Lewinstein, s.114.

³⁴ Neseфі, s. 60.

³⁵ Neseфі, s. 118.

aynı üslupla sunulur. Birçok farklı kaynaktan beslenen Standart mezhepler tarihi eserleriyle karşılaştırıldığında bu son derece farklı bir durumdur. Mesela Eşarî'nin Şîî grupları ele alışı ile Şîî firkaları ele alışı arasından biçim bakımından tamamen farklı bir durum söz konusudur. Hâlbuki Doğu fırak geleneğinde firkalar aynı üslup ve tarzda ele alınır.³⁶

³⁶ Lewinstein,s. 117. ayrıca bkz., Muzaffer Tan tarafından kaleme alınan “Hanefî- Mâtrîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi”, *AÜİF*. Dergisi, 2008, cilt 49, sayı: 2, s. 121-152.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ MUTÎ' MEKHÛL B. EL-FAZL EN-NESEFÎ (318/930)VE KİTABU'R- REDD ALE'L-BİDA' ADLI ESERİ

1. NESEFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Neseî, Ceyhun ile Semerkand arasındaki Neseî şehrinde yaşayan ve çok sayıda alim yetiştiren bir aileye mensuptur. Kaynaklarda Muhammed b. Kerrâm'ın öğrencilerinden ders aldığı söylenir. Hayatını Maveraünnehir'de geçiren Neseî, büyük ihtimalle bu bölgede 318/930 yılında vefat etmiştir. Davud ez-Zahiri, Ebu İsa et-Tirmizi ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den rivayetlerde bulunmuştur.³⁷ Brockelman, Mekhul en-Neseî'yi, Muhammed b. Kerrâm'ın (255/868) talebesi Yahya b. Muaz (258/871)'in öğrencisi göstermektedir.³⁸ Kaynaklarda, zahid bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilen Neseî'nin eserleri şunlardır: *Kitabuş-Şu'a*: Fıkıhla ilgili bir eser olup günümüze intikal etmemiştir. Kureşi, aynı şahsa iki ayrı isim altında yer vermekte ve Ebu Hanife'nin rükua varırken ve kalkarken ellerin kaldırılmasıyla namazın bozulacağı görüşünü açıklamak için *Kitabu's-Şua* adıyla bir kitap yazdığından bahseder.³⁹ *Lü'lüyyat*: Kardeşlik, zühd, cihad gibi konular ele alınır. Genellikle hadis ve tasavvuf büyüklerinin sözlerinden derlenmiştir. Zehebi de⁴⁰, Neseî'yi zühd ve adabla ilgili *Kitabu'l-lülüyyat*'ın sahibi ve fakih birisi olarak tavsif eder ve rivayet ettiği kişiler arasında Davud ez-Zahiri, Ebu İsa et-Tirmizi ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi isimleri sayar.⁴¹

³⁷ İlyas Üzümlü, "Ebu Muti Mekhul en-Neseî", *DİA.*, İstanbul 2006, XXXII, 570.

³⁸ Brockelman, *Tarihu'l-edebi'l-Arabi*, IV, 75.

³⁹ el-Kureşi, Muhyiddin Ebu Muhammed, *el-Cevahir el-Mudie fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Haydarabad 1322. II, 180. Sönmez, *Mürchie'nin Rolü*, s. 262-4.

⁴⁰ Ebu Abdillâh Şemsüddin Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nübela*, Beyrut 1985. XV, s. 33.

⁴¹ Lülüyyat'ın elyazma nüshası Süleymaniye Ktp. Ayasofya nr. 4801'de yer almaktadır. Bkz., Üzümlü, "Ebu Muti Mekhul en-Neseî", *DİA.*, İstanbul 2006, XXXII, 570.

2. NESEFÎ'NİN *KİTABU'R-REDD ALE'L-BİDA'* ADLI ESERİ

Bir diğ er eseri ise araştırma konumuzu teşkil eden *Kitâbu'r-Redd ale'l-Bida'* dır ki bu eser Marie Bernand tarafından neşredilmiştir. Yalnızca Pezdevî, Hanefiler'den birisi olarak onun fırkaların tasnifine dair bir eser yazdığından bahsetmekte ve ondan alıntı yapmaktadır. Bu alıntıya bakılırsa, söz konusu eser araştırma konumuz olan *Kitâbu'r-Redd ale'l-Bida'* isimli eser olmalıdır.⁴² Lewinstein, Doğu Hanefî firak geleneğine ait bize ulaşan en erken çalışmanın, Maturidî'den biraz daha yaşlı çağdaşı Ebu Mansur Mekhul b. el-Fadl en-Neseffî'ye (318/930) ait *Kitâbu'r-Redd ale'l-Bida'* adlı eser olduğunu söyler ve söz konusu eserin bâtlı bilim adamlarınca henüz sistematik olarak incelenmediğine işaret eder. Ona göre, Massignon, eserin önemini kabul etmemekle birlikte, öncelikli olarak yazarın sufi ve Kerrâmî bağlantılarıyla ilgilenmiştir. Van Ess ise, bu temel tezi savunmaya devam ederek Neseffî ile ilgili mevcut biyografik bilgileri, Kerrâmiyyeye dair kaynakları inceleyen çalışmasında bir araya toplamıştır.⁴³ Eseri neşreden M. Bernand, eserin önemini Eş'arî'nin eseriyle eşdeğer görmektedir.⁴⁴ Kitapta Ebu Hanife'ye sık sık yapılan atıflar, yazarın Hanefî kimliğini açıkça ortaya koymaktadır diyen Lewinstein'a göre bunu teyid eden bir husus da Neseffî'nin iman tarifini Hanefî-Mürçî görüşüne paralel yapmasıdır. Buna göre, Neseffî de Hanefiler gibi iman, "İman sözdür, ameller ise onun uygulamasıdır" şeklinde tarif etmektedir. Neseffî'nin, kitabın başında taklide karşı çıkması ve nazarı savunması bu eserin Hanefî firak geleneğine ait olduğu görüşünü teyid eden hususlardan birisidir.

Kutlu, o dönemde yazılan eserlerden hareketle, Neseffî'nin yaşadığı dönemde Neseffî'te tasavvuf ve zühd anlayışının diğ er bölgelerden daha güçlü olduğuna, Neseffî'nin de böylesi bir çevrede yetiştiğine ve özellikle de Muhammed b. Kerrâm çevresiyle olan yakın ilişkisine dikkat çekmektedir.⁴⁵ Kutlu, bu görüşünü *Kitâbu'r-Redd'*den hareketle delillendirmeye çalışmakta ve Neseffî'nin kitabında Muahmmmed b. Kerrâm ve Kerrâmiyye'den bir fırka olarak hiç bahsetmemiş olmasının ve iman

⁴² Ebu'l-Yüsr Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Ş. Gölçük, İstanbul 1988. s. 346.

⁴³ Lewinstein, s. 102.

⁴⁴ M. M. Bernand, "Le Kitabu'r-Râdd Ala'l-bida", *Annales Islamologiques*, 16 (1980), s. 8-126.

⁴⁵ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürçie ve Tesirleri*, Ankara, TDV Yayınları, 2000, s. 263.

konusunda onlarla paralel görüş ortaya koymasının önemine işaret etmektedir. Ayrıca, Neseffî'nin eserini Kerrâmî çevrelerin görüşünü bize aktaran yegâne kaynak olarak değerlendirmektedir.⁴⁶

Lewinstein, Neseffî'nin bu konuları ele alırken takındığı üslubun, mukayese edildiğinde, Maturidî'nin *Kitabu't-Tevhid*'indeki üslubuyla paralellikler taşıdığını söyler ve ayrıca Neseffî'nin Hanefî ve sufi bağlantılarının, kendisini muhtemelen taraftarları bu tip çevrelerden çıkan bir grup yerel Kerrâmiyye ile temasa geçmeye sevk etmiş olabileceğine işaret eder.⁴⁷ *Kitâbu'r-Redd*'in bazı özelliklerinin bu tür bağlantıların olduğunu teyid eder mahiyette olduğuna dair Van Ess'in görüşünü aktaran Lewinstein'a göre Neseffî'nin kitapta Kerrâmiyye'yi 72 sapık fırka arasında zikretmemiş olması da bu bağlamda değerlendirilmelidir.⁴⁸

Ebu Mutî Mekhul b. Fadl en-Neseffî, Mutezilî âlim Ebu'l-Kâsım el-Ka'bi'nin muasırı olup onun gibi Belh'li ve Hanefî Mezhebine mensup bir alimdir. Eseri neşreden M. Bernand, Neseffî'nin bu eseri kaleme almaktaki temel maksadının, dönemin ruhuna da uygun bir şekilde, son şeklini Maturidî (333/944) ve Ebu'l-Muin en-Neseffî'nin (498/1114) eserlerinde gördüğümüz anti-Mutezilî bir anlayışı ortaya koymak ve bunu desteklemek olduğunu öne sürmektedir.⁴⁹ *Kitâbu'r-Redd*'de, Mekhûl en-Neseffî anti-Mutezilî olduğu gibi aynı zamanda anti-Eşarî bir duruş da sergiler. Müellifimiz bu tavrını, tıpkı Mutezilî alim Kadı Abdülcebbar'ın *Muğni*'sinde yaptığı gibi, Cebriye'den bahsettiği yerlerde Eş'ariliği kastetmek suretiyle ortaya koymaktadır.⁵⁰ Kaynaklarda, bu eserden ilk ve tek bahseden kişi Hanefî-Maturidî Kelamcı Ebu'l-Yûsr Pezdevî (493/1099)'dir. Tıpkı Pezdevî gibi, Neseffî de hem Mutezile'nin aşırı hoşgörülü tavrını hem de Eşarîliğin yaratma konusundaki görüşüne karşı çıkmaktaydı. M. Bernand, Neseffî'nin "Bu konuda Cemaatin (el-Cemaa) görüşü şöyledir," dediğinde neyi kastettiğini irdelerken, Mutezile ve Hanbeliliği olduğu kadar Eşarîliği de eleştiren bir müellif olan Neseffî'nin, *el-Cema'a*'dan neyi kastetmiş olabilir sorusunu sormaktadır.⁵¹

⁴⁶Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, TDV. Yayınları, 2000, s. 263.

⁴⁷Lewinstein, s. 103.

⁴⁸Lewinstein, s. 104.

⁴⁹M. Bernand, s. 41.

⁵⁰M. Bernand, s. 41.

⁵¹M. Bernand, s. 43.

Neseffî'nin bizzat kendisi bu soruya cevap sadedinde, Ehl-i Cemaat'ı "Hz. Peygamberin sünnetine bağlı olan ve bid'atlerden uzak duran kesim olarak nitelenir."⁵² D. Gimaret'nin bu konudaki görüşlerinden de esinlenerek bu soruya cevap vermeye çalışan Bernard'a göre, Maturidî ile hemen hemen aynı dönemde yaşamış bir müellif olan müellifimiz en-Neseffî, el-Cemaat'dan 'Hanefî bazı kelâmcıların o döneme kadar ortaya koyduğu prensiplerle uyumlu olan ve daha sonraları Maturidî'nin sistematize edecek olduğu esaslara bağlı topluluğu kastedmiştir.⁵³ Mezhepler Tarihi ile ilgili ilk dönem risaleler gözden geçirildiğinde, Hanefî müellifler tarafından kaleme alınmış eserlere pek fazla rastlamayız. H. Laoust, başlangıç dönemi itibarıyla fırak eserlerinin bir özetini sunduğu çalışmada mezheplere göre bir listede sunmaktadır ki bu listede Mutezilileri, Câfer b. Harb, Câhız ve Kâbî temsil ederken, Hanbeliler'i Ahmed b. Hanbel ve Dârimî; Eşâfîler'i ise el-Eş'ari temsil etmektedir. Görüldüğü gibi bu listede Hanefîler'e yer yoktur.

Neseffî'de yer alan bazı gruplar, Kaderiyye'nin alt gruplarından Ahmedîyye gibi, daha sonraki mezhepler tarihi eserlerinde mesela Eşârî, Şehristânî ve Bağdadî'de yer almamaktadır. Aynı şekilde Osman el-Hanefî'nin eserinde de bu gruba yer verilmez. Aynı şekilde, Neseffî'de Cebriyye'ni alt grubu olarak yer verilen Kesbiyye, Eşârî mezhep tasnif sisteminde yer almaz. Neseffî'de var olan başka bir çok alt-mezhep sonraki dönemde ortaya çıkan temel mezhepler tarihi kaynağında yer almamaktadır. Başka bir örnekte ise *Bid'îyye* el-Eşârî tarafından Haricilerin alt grubu olarak tasnif edilmişken, Neseffî tarafından Mürci'e'nin alt grubu olarak gösterilmiştir. Diğer taraftan, Neseffî gibi Hanefî fırak yazarı Osman el-Hanefî ise bu alt gruptan hiç bahsetmemiştir. *Lafziyye*'yi Neseffî, Cehmiyye'nin alt grubu olarak zikrederken, Osman el-Hanefî *Mu'attıla*'nın alt grubu olarak gösterir. Neseffî'nin mezhebi kimliği tartışmalarında sürekli gündeme getirildiği üzere, Neseffî'nin mezhepler listesinde Kerrâmîyye'den hiç bahsedilmemektedir. Buna karşılık, Taraikîyye ve İshakîyye –ki Bağdadî'ye göre Kerrâmî alt gruplardandır– Neseffî tarafından Rafizî alt gruplar arasında zikredilmişlerdir. Eserde, Mutezile iki yerde zikredilmiş olup bunlardan ilkinde Harûriyye'nin yani Haricilerin alt grubu olarak zikredilmekte ikincisinde ise, Kaderiyye'nin alt grubu olarak zikredilmektedir.

⁵² Üzümlü, "Ebu Mutî Mekhul en-Neseffî", *DİA*, XXXII, 570.

⁵³ M. Bernard, s. 43.

Bid'at ve Heva Ehlinin fikirlerini bilmenin ve onlarla mücadele etmenin önemine işaret eden Ebu Muti Mekhul en-Neseî, eserin başında Allah'ın emirlerine bağlanmayı, bid'atten uzak durmayı ve Cemaatten ayrılmamayı tavsiye etmekte ve bu konuyla ilgili hadisleri sıralamaktadır. Kitapta mezhepler 72 fırka hadisine göre tasnif edilmekte olup, Neseî ana mezheplerin altı olduğunu belirtir ve bunların Kaderiye, Cehmiyye, Rafızıyye, Haruriyye, Cebriye ve Mürcie olarak sıraladıktan sonra bunların bu mezheplerin alt gruplarından bahseder. Neseî bu mezhepleri ele alırken, önce onların görüşlerini ardından da 'Cemaat bu konuda şöyle düşünmektedir' diyerek bu görüşleri eleştirir. Neseî, 73. fırka olarak Mürcî Ehl-i Cemaat'ı zikrettiğini görmekteyiz (*Ehlü'l-Cemaa el-Mürciun*).⁵⁴ Müellifimize göre bu grubun özelliği, Cemaat'e bağlı, bid'atlerden uzak, Resûlullah'ın yolundan giden kıyamete kadar başka fırkalara ayrılmayacak bir topluluktur. Bir yerde onlardan 40 kişi bulunursa, orayı Allah afetlerden ve düşman istilasından korur.⁵⁵

3. KİTABU'R-REDD ALE'L-BİDA' ADLI ESERDE MEZHEPLERİN TASNİFİ

İslam mezhepleri tarihi ile ilgili kaynaklar incelediğinde müellifler tarafından çeşitli tasniflerde bulunulduğu görülmektedir. Yapılan tasniflerin çoğu müelliflerin kendi düşünceleri doğrultusundadır. Genellikle müellifler arasındaki ayrılık ana fırkalar üzerinde olmuştur. Hz. Peygamberin (s.a.v) 73 fırka hadisini esas alarak, Bağdadi 20x3+5+3+1+1+1+1+1, Gazali 6x12+1, Yemeni 18x4+1 Asıl olarak bizim çalışma yaptığımız Neseî ise 6x12+1 tasnif etmişlerdir. Fırkaları altı ana guruba ayıran ve 73. fırkayı da "Ehlül Cemaa' el- Murcie" olarak verir. Neseî'nin mezheplerin tasnifi; aşağıda tablo olarak gösterilmiştir.

⁵⁴Neseî, s. 114-26.

⁵⁵Neseî, s. 62.

Tablo 1: *Kitabu'r-Redd Ale'l-Bida'* Adlı Eserde Mezheplerin Tasnifi

Haruriler	Rafizîler	Kaderiye	Cebriye	Cehmiye	Mürciye
Ezrekîler	Galeviyye	Ahmediyye	Muttariyye	Muattile	Tarikiyye
Halfiyye	Emeriyye	Seneviyye	İnfaliyye	Merisiye	Sabiiyye
İbadiye	Şia	Mu'tezile	Meiyye	Multezikiye	Raciyye
Tağlibiyye	İshakiyye	Keysaniyye	Mefrugiyye	Varidiye	Şakiye
Hazimiyye	Navusiyye	Şeytaniye	Neccariye	Zenadikiye	Bihesiyye
Kuziye	İmamiyye	Şerikiyye	Menaniye	Harkiye	Müstesniyye
Kesriyye	Zeydiyye	Vehmiyye	Kesbiyye	Mehlukiye	Haşeviyye
Şemrahiyye	Abassiye	Zeydiyye	Sabikiye	Elganiyye	Ameliye
Ehnesiyye	Tenasuhiyye	Şeriyye	Habiye	Lugiriyye	Menkusiyye
Muhakkemiye	Reciyye	Nakise	Havfiyye	Vafikiyye	Müşebbihe
Mutezile	Leaniyye	Kasitiyye	Bekiriye	Kabriyye	Eseriye
Meymuniyye	Muterabbise	Nizamiye	Hasbiye	Lafziye	Bidiyye

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBU MUTİ' MEKHUL EN-NESEFİ'NİN KİTÂBU'R-REDD ALA EHLİ'L- BİDA' ADLI ESERİNİN TERCÜMESİ

Tevfik yalnız Allah'tandır. Ona tevekkül ettim ve dönüşüm onadır. Hamd: ilk, kadîr, hakim, yüce, celal ve ikram sahibi olan Allah'a mahsustur. Yarattıklarında benzeri, mülkünde veziri ve dilediği şeyi var etmede yardımcısı yoktur. Şeyleri düşünmeden yaratan, yardımcısı olmadan var eden, örneği olmadan tasvir eden, durumlar onu değiştirmez. Zaman onun yanında değişmez. Şeyleri yaratması; ihtiyacı olduğundan veya yalnızlıktan dolayı değildir. Takdiriyle onları icat etti. Verdiği hükümlerle onları yarattı. Dilediği dilediğine şeyleri, ince bir tedbirle yaratmada tektir. Böylece o şeyleri dilediği şekilde yaratılmış oldu. Benzeri olmayan latif, habir, semi, basir ve tüm eksikliklerden münezzehtir. İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için Muhammed (s.a.v) Hakk ile müjdeleyici ve korkutucu bir nebi olarak gönderdi. Sağlam ve güç sahibi olan kerim bir elçi ile onun üzerine ne önünden ne de arkasından bâtilin karışacağı aziz bir kitap indirdi. Bu kitap, Hamid ve Hakim olan Allah tarafından indirilmiştir. Muhammed (s.a.v), bu Risaleti mahlûkatına tebliğ etti. Onları, kesin, açık burhanlarla ve kahir ayetlerle Allah'a davet etti. Taki onların Allah'a karşı bir hüccetleri kalmasın. Allah (c.c) mühkem ve aziz olan kitabında şöyle buyurmaktadır: “Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz.” Bunun sebebi, Allah (c.c) insana azap vermesi, delilin açık olması ve insanların buna müstahak olduktan sonra olmasıdır. Allah (c.c) bizleri ve sizleri “ Sözü dinleyip de onun en güzeline tabi olanlardan” eylesin. Muvaffak olmamız yalnızca Allah'tandır. Ona tevekkül ettik. İşlerimizi ona dayandırdık. Yalnızca ondan doğru yola iletmemizi dileriz.

1. *KİTÂBU'R-RED ALE'L-EHLİ'L-BİDA' VE'L-EHVÂ*

Önsözden sonra: Allah mahlûkatları yaratıp insanları üstün kıldı. Onları akıl sahibi kıldı. Görünenle görünmeyi bilmek için onlara ilham etti. Bununla onları diğer mahlûkattan ayırt etti. Sonra tevhidi, onları buna seçilmiş peygamberlerle davet etti. Helak olanın açık bir delille helak olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için yaptıkları ve açığa çıkardıkları her şeyi onlara açıklamıştır. Allah bir topluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayınca kadar onları saptıracak değildir. Doğru yola tabi olmamızı sünnete bağlı kalmamızı tavsiye etmiş ve değişik yollara sapmaktan bizleri men etmiştir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “ ve şüphesiz ki bu, benim dosdoğru yolumdur. Ona hemen uyun . başka yollara uymayın ki, sonra sizi o'nun yolundan ayırır. İşte, sakınasınız diye size bunları emretti.”⁵⁶ Hemen Allah'ın bize vasiyet ettiğine kulak verip itaat etmemiz gerekmektedir ve bize layık olan da budur. Göstereceğimiz çaba ve aklımızın üzerinde yormamız gereken en öncelikli şey, sağlam kulp olan doğru yolu bulmaktır. Sapıklığa girmememiz için de değişik fırkaları tanımak onları araştırmak gerekir. Gücümüz nisbetinde emrolduğumuz gibi ittiba etmek ve nehiy olduğumuz tefrikadan da uzak durmalıyız.

Bana, Ahmed b. Osman el-Makdisî oda Muhammed b. Mezkûr den Ebu Muti' Mekhul b. el-Fazl en-Nesefi'nin şöyle buyurduğunu nakletmektedir: Biliniz ki; İnsanlar dinden sonra sünnetin ne olduğunu ve kimin yanında olduğu hususunda ihtilaf etmişler. Her fırka kendisinin sünnete daha layık olduğunu, tek kasdı o olduğunu, delillere dayandığını, onunla hakka boyun eğdiğini ve bu hakktan başka hiç kimsenin yanında olmadığını iddia etmektedir. Bundan dolayı kendine acıyan herkesin, bu konuda araştırma yapması vacip oldu. İnsanlar ticaret ve sanatları araştırırken nasıl olurda bizler sünnetin ne olduğunu ve kimin yanında olduğunu araştırmayacağız. İnsanlar bu sanatları araştırırken herkesin sanatkâr olması gerekmediği halde neden onu uzunca düşünüp ve bu uzun düşünce neticesinde kişinin bilgi elde ettiğini bize bildirmektedirler. Bunu vacip kılarken sünneti düşünmeyi insanlara yasaklamışlar. Hatta bazı kişilerin insanların sünneti düşünmeyi men etmişler ve bunun bid'at ve cidal olduğunu iddia etmiş oldukları haberini aldım. Aslında böyle yapmalarının tek sebebi acizlikleri ve bilgi azlığından ötürüdür. Bu

⁵⁶ İsra, 17/15

meseleleri idrak etmeyince munazara yapana mücadeleciler derler. İnsanların bu konuları öğrenmek istediklerinde onları men ederler. Bunun sebebi de insanların onlardan bu bilgileri istediğinde onlarında bilmemeleri pisliklerinin ortaya çıkmasından korkarlar. Böylece selef âlimlerine tabi olduklarını ama onlar hakkında az bilgi sahibi olduğunu ve dalalet içinde oldukları veya dalaleti temsil edenlerin yanlarına gidip geldikleri halde doğruyu bildiklerini zannederler ama bu konuda da az bilgi sahibi olduklarından ortaya çıkıp rezil olmaktan korkarlar.

Bazen bu kişi öyle bir hale gelir ki, Sünnet'i öğrenme, araştırmak veya inat ehline ret etmeyi bile nehiy eder.

Bir kişiden, bir dirhem alacağı olan şahıs ondan dirhemini aldığı zaman eğer kendisi dirhemi hakiki olup olmadığını biliyorsa bakmadan bilmiyorsa bilene göstermeden o kişiden ayrılıp onu serbest bırakması mümkün müdür? Az ve faydası geçici olan bir dirhem için durum böyleyse şanı yüce olan sünnetin tefekkür edilmesi veya araştırılması men edilir mi? Bu konuda münazarayı nehiy edenin hiçbir değeri yoktur. Onu, bu görüşe sevk eden, şeytanın ona galip gelmesi ve nefsinin ona bâtili doğru göstermeden başka bir şey değildir.

Ebu Muti der ki: “Ey ahiret talebeleri, Allah'ın, yoluna tabi olmayı, vasiyetine sarılmayı ve Selef âlimlerin yolunda gitmek hususunda verdiği emire tutunun. Din düşmanları çoğalıp bâtil'da birbirlerine destek vermektedirler. İnsanlar, doğru yol için inat eden, onu savunan ile dünyaya köle olan tamahkârlığı arzulayan kişi arasında kalmışlar. Hakka tabi olana yardım edilmez olmuş. Hakkı ortaya koyan, bid'at ile itham edilmektedir. İmtihan gereği içinde bulunduğumuz durumu bizlerin ilmi, araştırırken en yücesini ve cahillere karşı en etkileyeceğini almamızı zorunlu kılmaktadır. Kişi amel ve ilimde eksik olsa bile tefrikadan uzak olup cemaate bağlı kaldığı müddetçe o eksik sayılmaz. Çünkü o makbuldür. İbn Abbâs (r.a) Resûlullah' (s.a.v) in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Kim cemaat içerisinde amel yapıp doğru yaparsa Allah ondan kabul eder. Eğer yanlış yaparsa Allah onu af eder. Kim firkatte amel yapıp doğru yapsa bile Allah ondan kabul etmez. Kim hata yaparsa cehennem de yerini hazırlamış olmaktadır.” Hasan Resûlullah (s.a.v) in şöyle

buyurduğunu der: “Sünnet içerisinde az amel yapan bid’at içerisinde çok amel yapmaktan daha hayırlıdır.”⁵⁷

İbn Mesûd’ da şöyle buyurmaktadır: “Sünnet içerisinde orta şekilde amel etmek bid’at içerisinde çok çaba göstermekten daha hayırlıdır.”⁵⁸

Ebu Muti’ der ki: İlim ve amel sünnete uygun olduğu zaman nasıl ki az sayılmıyorsa sünnete muhalif olduğunda da çok da olsa azdır. Çünkü İbn Abbâs Resûlullah (s.a.v) in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Bid’at sahibi, ne kadar namaz kılp ve oruç tutarsa o kadar Allah’tan uzaklaşmaktadır.”⁵⁹ Hişam b. Hasan şöyle der: “Vallahi Allah, bid’at ehlinin namazını ve orucunu kabul etmez. Kişi bid’atte çaba gösterdikçe Allah’tan o kadar uzaklaşır.”

Ebu Muti’ der ki: Bid’at ehlinin amelleri iptal ve çabaların boşa gitmesinin nedeni, küfür ve nifak’tan sonra en çok günah, ehva ve bid’atler neticesinde kazanılmış olmasıdır. Bid’at ehlinin kınaması konusunda, Resûlullah (s.a.v)’ den tevâtürle gelen rivayetler hiç bir konuda bu kadar gelmemiştir. Cemaat ehli, cehenneme girecek olan kafir ve münafıklardan sonra bid’at ehlinin cehenneme gireceklerini açıklamışlardır. Cemaat ehlinin onları bu konuma koymalarının sebebi Resûlullah (s.a.v) in onları bu konuma koymasından dolayıdır. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Bir fırka hariç hepsi (fırkalar için) cehennemliklerdir.” Allah (c.c) de onları bu konuma koymuştur. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.*”⁶⁰ Resûlullah (s.a.v) değişik fırkalar için cehennem hükmü vermişse. Allah de kitabında parçalanıp ayrılığa düşenleri büyük bir azapla tehdit etmişse, bizim yapacağımız tek şey bid’at ve dinde yeni çıkarılan şeylerden uzak durup sakınmaktır. Fısk ve tüm günahları işleyen kişinin kıyamet gününde kurtulma ümidi bid’at ehlinin kurtulma ümidinden daha çoktur. Bid’at, günahların en kötüsü olup cezası en acil olanıdır. Çünkü Ebu Nasr Ca’de Abdurrahim den o da Süleyman b. İsmail el-Kureşî o da ebu Huseyn’den rivayet ederki kendisinin fasık bir yeğeni vardı. Uzun uğraşı sonucunda ebu Huseyn onu bu

⁵⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 291; Beyhakî, *Suab*, XII, 80.

⁵⁸ İbn Hanbel, *Zühd*, I, 232; Beyhakî, *Sünen*, III, 28; Zehebi, *Huffâz*, I, 16.

⁵⁹ İbn Mace, *Mukaddime*, 7; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 9.

⁶⁰ Âli İmrân, 3/105.

fasıklıktan vaz geçirdi. Tövbe etti kendini ibadete verdi ama daha sonra Şiiilik mezhebine geçti. Ebu Huseyn ona şöyle dedi: “Ey yeğenim, ilk durumun şimdikinden daha hayırlıydı.” Oda cevaben dedi ki: “Hayır Resûlullah (s.av) in ailesine taraftar olmak senin ve başkaların içinde oldukları halden daha hayırlıdır.” İbn Mübarek, Evzai nin şöyle dediğini nakletmektedir: “İblis adamlarına şöyle söyledi: “İnsanoğluna hangi yönden geliyorsunuz?” Dediler ki: “Her yönden.” İblis: “İstiğfar yönünden ona gelebiliyor musunuz diye sordu?” Onlar da: “İşte bizim takatımızın yetmediği yön burasıdır. Onlar tevhidi ikrar etmektedirler.” İblis: “Onların yaptıklarından ötürü istiğfar etmedikleri bir yönden onlara geleceğim. Onlar da, heveslerine tabi olmalarını yaygınlaştırdı.”

Ebu Bekir b. Ayyaş İbn Abbâs’ın şöyle dediğini nakletmektedir: “Şeytan, insanoğluna günah yönünden onlara gelir. Başaramadığında iyilik yönünden ona yaklaşır. Sonunda ya bir bid’at icat eder ya da bir sünneti terk eder.” Bunun anlamı: Kur’ân-ı Kerimi ve sünneti aşmak için sözcükleri oyup derinliklerine inmek ve tevil etmek demektir. Allah’a karşı inatlaşıp Kur’ân ve diğer kaynakları terk eden cehmiler ve zındıkların yaptıkları gibi. herhalde şöyle olması gerekir: dünyanızı ve ahretinizi sağlama alın kitap ve sünneti aşmayın. Onda neyi bulsanız ona tabi olun. Ona muhalefet edeni de kenara atınız. Rabbimiz bu yolu bize göstermiştir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayete tabi olursa onlar için her hangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler.”⁶¹

Yani Kur’an ve Sünnete tabi olan dünyada sapmaz ve ahiret de şaki olanlardan olmayacak. Ebu Salih b. Abbâs (r.a) nin bu şekilde tefsir ettiğini şöyle rivayet etmiştir: “Allah’ın sizlere gösterdiği yola tabi olunuz o yolda Allah’ın kitabına sımsıkı sarılın. Çünkü o onun sağlam kulpu. Kim onunla konuşursa doğru konuşmuş olur. Kim onunla hükmederse adaletle hüküm etmiş olur. Kim ona sıkı sarılırsa doğru yola hidayet olmuş olur. Kelimeleri oymak sizleri Kur’an’daki bir şeyi inkâr etmeye sevk etmesin zındıklar bu yolla zındık oldular. Kur’ân’da derinleşmeyi, aşırı gitmeyi ve kelimeleri oymayı istediler. Kur’an’a karşı bu üslup kişiyi helak etmektedir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Derinleşen ve aşırı gidenler helak olmuştur.”

⁶¹ Bakara, 2/38.

Ebu Mutî' der ki: kendi iyiliğini düşünen her kimse, derinleşmeyi terk etmelidir. Fakat ince meseleleri düşünmeyi de ihmal etmeyecek. Bid'at'a girmemesi için Allah'a yalvaracak. Çünkü bilmeyen kişinin, ilmiyle fayda görmesi, ibadetleri kabul olması, çabası boşa gitmemesi ve çalışması yok olmaması için ilk önce derinleşmesi gerekir. Sünneti öğrenmeyen ve bid'at ehlinin iddialarını öğrenmeyen mana vermeye güç getirmesi mümkün değildir. Hz. Ali bu konuya benzer şekilde şöyle buyurmaktadır: "Hidayeti bilmeniz için kötülüğü öğrenin. Kötülüğe bulaşmadan önce gayret göstermek gerekir. Bulaşan kişinin başına Allah'ın gazabının gelmesinden korkulur. Ve daha sonra ona tevbenin de faydası olmaz. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: Allah, bid'at ehlinin tövbeyi engellemiştir."⁶²

Ebu Mutî' der ki: "Kardeşlere nasihat olsun diye bu kitabı yazdım. Çünkü beni endişelendiren, bazı kardeşlerin, bâtılı güzel gösteren ve sözleri süsleyen ve sünnete muhalif olanların yaptıklarına ortak olma korkusudur. Bu kitapta bid'at ehlinin tüm fırkalarını açıklama, tanıtmayı ve her fırkayı o düşüncelere sevk eden sebeplerini zikretmeyi hedefledim. Bunların tümünü ve ehlisünnetin yanındaki incileri bu kitapta gücümüz nisbetin de açıklayacağım. Taki, insafı olan kişi hakkı bâtıldan ayırt etsin. Bu kastımızdan dolayı yalnızca Allah'tan yardım dilemekteyiz. Muhakkak yardımı olmadan kişi hiçbir hayra ulaşmaz. Tevfikî yalnızca ondan dileriz ve ona tevekkül ederiz."

BAB

Ehva ehline reddiye ve onlara karşı yapılan reddiye uygun görmeyenlere reddiye faslı

Ebu Mutî' der ki: İbn Mesut (r.a) Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: "İslam'a, komplo olarak kurulan her bid'at'ın karşısında rabbani bir âlim bulunmaktadır. Bu âlim sünneti savunur ve alametlerini bildirir. O tür yerlerde bulunmak zayıf olanları belirtmek içindir. Allah'a tevekkül ediniz. Vekil olarak Allah yeterlidir."

⁶² Taberânî, *el-Evsat*, V, 113; Beyhakî, *Şuab*, VII, 59; İbnü'l-Cevzî, *İtel*, I, 145; Münzirî, *a.g.e*, I, 86.

Tâvus b. Abbâs den o da Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Bir sünnetin ihya edilmesi veya bir bid’atin yok olması için kim ki bir hadisi ümmetime iletirse ona cennet vardır.”⁶³

Ma’mer, Zühri’nin şöyle söylediğini nakletmektedir: “İnsanlar Resûlullah (s.a.v) den sonra iki büyük şeyi zayi ettiler bunun neticesinde dağılıp ihtilafa düştüler o iki şey de: Kur’ân ilmi ve münazara ilmi.” yani din konusundaki münazara. Bundan dolayı Kur’ân ilmi terk edilmiş oldu. Din konusunda münazara ise/ ne dersin nefsi arzuları değişik ve hayret içerisinde olan iki gurup tartışıp her ikisi de Resûlullah (s.a.v) in sünnetine tabi olduğunu söylemektedir?

Dahhak, İbn Abbâs’ın şöyle söylediğini rivayet etmektedir: “Kim bir bid’at ehline bid’atını redd ederse o Allah yolundadır.”⁶⁴ Hişam b. Hassan o da Hasan-ı Basrî den şöyle dediğini nakletmektedir: “Şüphe ehlinin iç yüzünü ortaya çıkarmaktan başka tam bir ibadet kalmamıştır.” Şüreyh’ten o da Ebu İdris el-Havlânî’nin şöyle söylediğini nakletmektedir: “Camide bir bid’at olacağına alevlenmiş ateşin olması daha evladır.” Resûlullah (s.a.v) dan şöyle rivayet edilmektedir: “Kötüler, tanınmasınlar diye onları zikretmekten mi vazgeçiyorsunuz? Onda olan kötülüğü söyleyiniz ki ondan sakınsınlar.”⁶⁵ Hasan ve Enes b. Malik Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemişler: “Kim ki bir bid’at ehlinden örtüyü atarsa (yani onun iç yüzünü ortaya çıkarırsa)onun için hiçbir zaman ayıp yoktur.”⁶⁶

İbn Ömer babasından şöyle rivayet etmektedir: “Bid’atla savaşılır” Ebu Muaviye ed-Darîr şöyle söylemiştir: “ Musa b. Müslüm es-Sağîr’in şöyle söylediğini işittim: Birisinin Kur’ân mahlûktur dediğini görürsem ölüme kadar onunla savaşırım” bir adam Katâde’nin yanına gelip şöyle söylediğini rivayet edilmektedir: “Sürekli bid’at ehlinin hakkında konuştuğunu görmekteyim bu durumda güvende değilsin bir gün sana komplo kurup seni öldürebilirler.” Katâde cevaben şöyle söyledi: “Sen bana nasihat ettin bende bu nasihatın karşılığını vermem gerekir. Onlar beni öldürdüklerinde kalan ecelim sana olsun. Kalan rızkım da sana sadaka olsun.”

⁶³ Ebû Nuaym, age, X, 44; Elbânî, *Zaife*, II, 410.

⁶⁴ Bu haber başvurduğumuz kaynaklarda mevcut değildir.

⁶⁵ İbn Hibban, *Sahih*, I, 215; Ali el-Muttaki, *Kenzul-Ummal*, III, 595. Rivayet mevzudur.

⁶⁶ Beyhakî, *Sünen*, X, 210; a.mlf., *Şuab*, XX, 149.

Ebu A'la Hasan'dan o da Resûlullah'ın (s.a.v) in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Kim İslam'ı ihya etmek ve bid'at' ı yok etmek için bu ilmi talep ederse, o peygamberlerin halifesidir. Onunla peygamberler arasında bir derece bulunmaktadır. Peygamberler onları kıyamet gününde şefaathçi kılarlar.”⁶⁷ Cabir b. Abdullah (r.a) Resûlullah (s.a.v) in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Ümmetimin sonu ilki ile buluştuğunda kimin yanında bir ilim varsa onu açığa çıkarırsın. O gün ilim tamamlandığında sanki Allah (c.c) Resûlullah (s.a.v) in üzerine indirmiştir.”⁶⁸ Osman b. Ata oğlundan o da Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Arşın gölgesine ilk gidenlere ne mutlu. Ya Resûlullah onlar kimlerdir diye sorulduğunda? Resûlullah (s.a.v): “Hak onlara söylendiği zaman kabul edenler. Soruldukları zaman öğretirler ve başaksına hüküm ettikleri zaman kendi nefisleri için verdikleri hüküm gibi hüküm verenler.”⁶⁹

2. BİD'AT EHLİNİN YANINDA OTURMANIN ONLARA SAYGI GÖSTERMENİN VE ONLARLA ARKADAŞLIK ETMENİN MEKRUH OLUŞU

Şeyh Ebu Muti' der ki: Abdullah b. Muhammed Abbâs'tan, o da Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Kim ki bir bid'at ehlinin yüzüne tebessüm ederse, o İslam'ın yıkılmasına yardım etmektedir.”⁷⁰

Yine Resûlullah (s.a.v)'den şöyle rivayet edilmiştir: “Kim bid'at ehline saygı gösterirse İslam'ın yıkılmasına yardım etmiştir.”⁷¹

Mus'ab b. Said b. Ebi-Vakkas (r.a) şöyle buyurmuştur: “Fitne ehlinin yanında oturma. Kesinlikle ondan sana iki şey bulaşır; ya seni fitneye götürüp ona tabi olacaksın, ya da ondan ayrılmadan önce sana eziyet verecektir.”

Hazım, Galip el-A'ttâr'dan rivayetle şöyle buyurmuştur : “Malik b. Dinar'ı rüyamda gördüm. Mescitte her zamanki gibi oturmaktaydı. Üzerinde her zamanki elbiseler vardı. İki parmağını işaretle şöyle dedi: “İnsanlardan iki kısım insanla

⁶⁷ İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, LI, 6.

⁶⁸ İbn Ebî Asım, *Sünne*, II, 681; Ukaylî, *ez-Zuafau'l-Kebîr*, II, 265;

⁶⁹ İbn Hanbel, *a.g.e.*, "XXXX, 440; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 16.

⁷⁰ İbn Ebî Ya'la, *Tabakatü'l-Hanabile*, III, 75.

⁷¹ Taberânî, *a.g.e.*, VII, 396.

oturma. Muhakkak onlarla oturup kalkmak her Müslüman kalbi için mefsededir. Onlar bid'atte aşırı giden bid'at ehli ve dünya bolluğunda kaybolup giden kimselerdir.” Daha sonra şöyle devam etti: “Bu hadisi bana Hâkim isimli şahıs söyledi. Hâkim isimli kişi bizimle beraber ders halkasında olup, Malik b. Dinâr'ın yanında oturanlardandı. Ona dedim ki: Ey Hâkim bu hadisi sen mi söyledin? Evet diye cevapladı. “Peki kimden rivayet ettin? diye sordum. ” “Sözü makbul olan bir Müslümandan.” dedi.”

Hasan (r.a) şöyle buyurmuştur: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurduğu bize ulaştırmıştır: “İslam da kim yeni bir şey icat ederse, veya icat edeni barındırırsa Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerine olsun. Allah'u Teâlâ ondan ne bir fidyeye ne de bir mal kabul eder.”⁷²

Ebil Hawda şöyle buyurmuştur: “Komşularımın maymun veya domuz olması, onların Ehva ehlinde olmasından daha sevimsizdir.”

Hasan ve Muhammed b. Sirîn şöyle buyurmuşlardır. “Ehva ehlinin yanında oturmayın. Onlarla tartışmayın ve onları dinlemeyin.”

Ebu İdris Havlani şöyle buyurmuştur: “Ancak Ebu Cemil kadere inanmayan birisidir. Onunla oturup kalkmayın.”

Hasan şöyle buyurmuştur : “Yolda bid'at ehli ile karşılaştığında, yolunu değiştir.”

Sefin şöyle demiştir: “Bid'at ehlinin yanında yeme ve o da senin yanında yemesin. Aynı mecliste oturma ve onunla tartışma.

İbn Ömer Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Kim bid'at ehlinde yüz çevirirse, Allah (c.c) onun kalbini iman ve yakın ile doldurur. Kim bid'at ehlini aşırsa Allah (c.c) onun cennetteki mertebesini yüz kat arttırır.”

73

⁷² Buhârî, *Feraiz*, 21, *Medine*, 1, *Cezime*, 10, 17, *İ'tisâm*, 5, 6; Müslim, *Hac*, 85; Ebû Dâvûd, *Kitabu'd-Diyât*, 11; Nesâî, VIII, 19.

⁷³ Ebû Nuaym, *a.g.e*, VIII, 200.

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “Kişi dostunun dini üzerinedir. Bu nedenle kişi kiminle dostluk ettiğine baksın.”⁷⁴

3. EHVA’LARIN DEĞİŞMESİ /-/ GURUPLARININ SAYILARI

Ebu Mutî’ İbnü Abbâs’tan rivayetle İbn Abbâs’ın şu ayetin “*De ki: Üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeğe ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hincını tattırmaya gücü yeter.*”⁷⁵ tefsirinde şöyle buyurmuştur: “Ayette geçen ‘birbirinize düşürmek’ten kasıt, ehva ve heves olduğunu açıklamıştır.”

Ebu’l-Galiye geçen ayet ile ilgili şöyle demiştir: “Ayette zikredilenler 4 tür. Hepside azaptır. 2 tanesi Resûlullah’ın vefatının 25 yılından sonra gerçekleşti. O da: ‘Birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hincını tattırmaya gücü yeter’ dir. Diğer ikisi olan ‘üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap’ ise kesin olarak gerçekleşecektir.

Enes b. Mâlik Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu söylemektedir: “İsrail oğulları 72 fırkaya ayrıldılar. 71 helak olup sadece 1 fırka kurtuldu. Benim ümmetin 73 fırkaya bölünecektir. 72 fırka helak olup 1 kurtulacaktır. Ya Resûlullah o fırka hangisidir diye sorulunca, “O cemaattir” diye cevap verdi.”⁷⁶

Abdullah b. Ömer (r.a) Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Muhakkak İsrail oğulları 72 fırkaya ayrıldılar. Biri hariç diğerleri ateştedirler.”⁷⁷

Katâde, Enes (r.a)’den şöyle rivayet etmektedir: “Allah Resulü Abdullah b. Selâm’a şöyle seslendi: İsrail oğulları kaç fırkaya bölündü? 72 fırka diye cevapladı. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ümmetim 73 fırkaya bölünecektir. 72 si ateştedir. Kalan biri cennettir.”⁷⁸

⁷⁴ İbn Hanbel, *a.g.e.*, XIII, 398, XIV, 142; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 16; Tirmizî, *Zühd*, 45.

⁷⁵ En’âm: 6/65.

⁷⁶ İbn Hanbel, *a.g.e.*, III, 145; Elbânî, *Sahîhu Tergîb*, I, 25.

⁷⁷ Tirmizî, İman, 18; Elbânî, *Zaifu Sünenü’t-Tirmizî*, 595.

⁷⁸ Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 273; 73 fırka hadisi ile ilgili bkz., Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Rağbet Yayınları İstanbul 2010; Ebu Mansur Abdülkaahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev., Ethem Ruhi Fığlalı, TDV Yayınları, Ankara 1991 s., 5-7.

4. EHVA EHLİNİN TEMEL İSİMLERİ

Ebu Muti' der ki: Bize ulaştığına göre onlar 6 kısım olup, 72 iki fırka bunlardan türemişlerdir. Hepsi bid'at ehlidirler. Cemaatten ayrılmışlar. Doğru yoldan sapmış, yerleri cehennemdir. Ancak Allah'ın, Müvehhid olduğundan dolayı çıkarmak istediği kişiler hariç. Ehva ehlinin asıl grupları 6 tane olup şunlardır:

- 1- Harûriyye
- 2- Rafizîler
- 3- Kaderiyye
- 4- Cebriyye
- 5- Cehmiyye
- 6- Murcie

Bunlardan 72 grup türemiştir. Türeyen 72 fırka şunlardır:

Ebu Muti' der ki: Hz. Ali ye karşı harure denilen yerde toplanan haruriler, azı hariç Hz. Ali tarafından yok edildiler. Haruriler'den türeyen fırkalar şunlardır: Ezrekîler, Halfiyye, İbadiye, Tağlibiyye, Hazimiyye, Kuziye, Kesriyye, Şemrahiyye, Ehnesiyye, Muhakkemiye, Mutezile ve Meymuniyye.

Rafizîler'den ise şunlar türemiştir: Galeviyye, Emeriyye, Şia, İshakiyye, Navusiyye, İmamiyye, Zeydiyye, Abassiye, Tenasuhiyye, Riciyye, Leaniyye ve Muterabbise.

Kaderiyeden türeyen fırkalar şunlardır: Ahmediyye, Seneviyye, Mu'tezile, Keysaniyye, Şeytaniye, Şerikiyye, Vehmiyye, Zeydiyye, Şeriyye, Nakise, Kasitiyye ve Nizamiye.

Cebriyeden türeyen fırkalar şunlardır: Muttariyye, İnfaliyye, Meiyye, Mefrugiyeye, Neccariye, Menaniye, Kesbiyye, Sabikiye, Habiye, Havfiyye, Bekiriye ve Hasbiye.

Cehmiyeden türeyen fırkalar şunlardır: Muattile, Merisiye, Multezikiye, Varidiye, Zenadikiye, Harkiye, Mahlukiye, Elganiyye, Lugiriyye, Vafikiyye, Kabriyye ve Lafziye.

Mürciye den türeyenler ise şunlardır: Tarikiye, Sabiyye, Raciyye, Şakiye, Biyesiyye, Müstesniyye, Haşeviyye, Ameliye, Menkusiyye, Müşebbihe, Eseriye ve Bidiyye.

Resûlullah (s.a.v)'in buyurduğu gibi bunlar 72 fırkadır. 73. Fırka ehli cemaattır. Mürciler; cemaatin ipine sımsıkı sarılıp fırka ve bid'atten sakınanlardır. Onların önderleri Resûlullah (s.a.v) ve sahabelerdir. Bölünmemişler ve kıyamete kadar da bölünmeyeceklerdir. Öncüleri âlimleridirler. İmamları Allah'ın kitabıdır. Bununla beraber Allah'ın desteği onlardır. Ve onlara muhalif olanlara Allah da karşıdır. Onlardan birisi bir memlekette bulunduğu zaman, o memleketin güvencesidir. Onlardan 40 kişi bulunduğu zaman Allah (c.c) o memleketi üstten ve alttan gelebilecek her türlü deprem ve tehditlere karşı muhafaza eder. İslam düşmanları onlara galip gelmez. Ta ki Deccal gelinceye kadar.

BAB

Ehva ehlinin temellerini oluşturan 6 fırkanın iddiaları ve sözleri:

Ebu Muti' der ki: Harûriyye fırkasının temeli ve iddialarının aslı şudur: Hz Ali'yi küfür ile itham ettiler. Ondan teberri ettiler ve insanları da onu tekfir etmeye davet ettiler. Öyle ki O'na karşı buğz etmede haddi aştılar. Ve şöyle diyorlardı. "İman söz ve amelden oluşmaktadır. Hz. Ali amel konusunda taksirat yapmıştır. İman ise taksiratı affetmez. Ondan dolayı Hz. Ali'yi tekfir etmişiz"

Ebu Muti' demiştir ki: Buna karşı cemaat ehli şöyle buyurmuşlardır: "İman ve amel onun ilkeleridir.⁷⁹ İmanı tasdik etmek kalp ile tanımaktır. Hz. Ali Allah'ı ikrar etmede taksirat yapmamıştır. Bu konuda ihtilaf yoktur. Ümmet bu görüştedir. Fakat onun yaptığı bazı şeyler ihtilaf konusu idi. Bundan dolayı onu temiz bir mümin olarak isimlendirdik. Çünkü o, girdiği kapıdan olduğu gibi çıkmamıştır. O kapıda imanı oluşturan rabbini ikrar etmesidir. Resûlullah'ın şu sözünden dolayı: "İman; Allah'ı ikrar etmek, şeriatı ile amel etmektir."

Ka'bul-Ahbâr'dan şöyle rivayet edilmektedir: "Şehit kişi için iki nur vardır. Haricilerin şehit ettikleri için 10 nur vardır. Cehennem 7 kapısı vardır birisi Haruriler içindir. Zamanında Davud'a karşı çıkmışlardır."

⁷⁹ Herhalde doğrusu şu olmalıdır: "İman sözdür, amel ilkeleridir"

İbn Abbâs Şa'bî'nin şöyle söylediğini rivayet etmektedir: “Bilmediğin şey konusunda ümitli ol ama mürcilerden olma. Ehl-i beyti sev, ama Şîî olma. Deki muhakkak Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder ama kaderi olma. Emri maruf nehyi münker yap ama Harûrîler'den olma.” İbn Abbâs (r.a) Şa'binin şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Bilmediğini ümit et ama Murciler gibi olma. Ehli beyt'i sev ama Şîî olma. De ki Allah: Adaleti, iyiliği ve akrabalara vermeyi emreder ama Kaderîler gibi düşünme. İyiliği emret kötülüğü nehyet ama Harûrî olma.”

Beni Sevad'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hz. Ali'nin şöyle dediğini işittim “Bazı insanlar bana buğz ederler. Allah benden buğzetmelerinden dolayı onları ateşe koyar.”

Enes b. Malik Resûlullah' ın şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Ümmetimden iki gurup vardır ki onların şefaatten payları yoktur. Onlar da Haruriyye ve Kaderiyecilerdir.”⁸⁰

4.1. Rafizilerin İddiası

Ebu Mutî' der ki: Rafizîler⁸¹ Hz. Ali'yi sevme konusunda aşırıya gittiler. Öyle ki Resûlullah (s.a.v) Muhacir ve Ensâr'ın O'nu koyduğu mertebeden daha üstün bir mertebeye koymuşlardır ve Haruriye'nin dedikleri gibi iman ameli gerektirmez. İman sadece sözdür demişler.⁸²

Rafiziler Hz. Ali'yi masum ilan etmişler. Hiçbir günaha nisbet edilmez demişlerdir. Bundan dolayı sevgide çok aşırıya gitmişler. Hıristiyanların Hz. İsa'nın sünnetini terk etmeleri gibi Rafiziler de sünnetleri terk etmişler. Hz. Ali konusunda aşırıya gitmişlerdir. Bundan dolayı Rafizi diye isimlendirilmişlerdir.

Cemaat ehli ise şöyle buyurmuşlardır: Hz. Ali değerli olması ile beraber, peygamberler mertebe bakımından ondan daha üstündürler. *“Hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğu, şeytan onun dileğine ille de (beşerî*

⁸⁰ İbn Adî, *a.g.e*, VI, 257. İbnü'l Cevzi, senetteki Bakıyye'nin "*müdelis*", Muhammed'in de Bakıyye'nin "*mechûl*" seyhlerinden olduğunu zikrederek hadis için "*la yasıhhu*" demektedir. (İbnü'l Cevzi, *İlel*, I, 162.)

⁸¹ Rafıza teriminin kullanımı ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Kohlberg, Etan, *İmâmiyye Şi'ası Geleneğinde "Rafıza" Terimi*, çev., Halil İbrahim Bulut, Kalam Araştırmaları Dergisi, 2004, 2/2 s. 117-124.

⁸² Bu önceki konuda geçen harurilerin görüşüne zıttır.

arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Sonra Allah, kendi âyetlerini (lafız ve mana bakımından) sağlam olarak yerleştirir.”⁸³ Peygamberler böyle iken Hz Ali nasıl olacak? Nasıl ki Allah şeytanın Resûlullah (s.a.v)’ in dileğine katacağı şeyleri iptal ediyorsa böylece Allah, şeytanın etba’larının dileklerine katmak istedikleri şeyleri de affeder.

Kendisinin kendisi için belirlediği konumdan daha büyük bir konuma onu koymak uygun değildir. Üstelik Resûlullah (s.a.v) “Sahabelerim anıldığı zaman dillerinizi tutun” sözünden ötürü sahabeyi hayır ile yâd etmekten başka bir çaremiz yoktur.

Şa’bi şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “Rafıziler hayvanlar âleminden olsalardı eşek, kuşlardan olmuş olsalardı akbaba olurlardı.”

Ata İbn Abbasın şöyle rivayet ettiğini rivayet etmektedir: “Kaderiyenin sözleri küfürdür. Harûriler’in sözleri helak edici, Rafızilerin sözleri ise dalalettir.”

İbn Abbâs Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “‘Âhir zamanda Ehl-i Beytimin sevgisini mezheb edinen bir topluluk çıkacak. Onlara Rafıza lakabı verilir. Şayet onlara yetecek olursanız onlarla savaşın. Süphesiz onlar müşriklerdir.”⁸⁴ Vela havle vela kuvvete illa billah.

4.2. Kaderîler’in İddiaları Ve Sapıklıkları

Ebu Muti’ derki: Kaderîler⁸⁵, kulların yaptıkları Allah’ın isteği ile değildir demişler. Kaza ve kaderi inkâr etmişler. Ve şöyle diyorlar: “Allah tarafından hayır demek Allah’ın istemesi demektir. Kötülük iblisten veya bizden olması demek, Allah’ın isteği kaza ve kaderi ile değildir demek istiyorlar.”

Şeytan onların yaptıklarını ve söylediklerini onlara o denli süslemiştir ki şöyle demişler: Hakim olan Allah, bir şeyi yaratması, yaratmayı dilemesi ve hüküm vermesinin ardından ona azap vermesi bu ona layık olmaz mı? Daha sonra söyle devam etmiştir: Rabbin kullarına azap edecek değildir.

⁸³ Hac, 22/52.

⁸⁴ Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 187; Heysemî, *a.g.e*, X, 22.

⁸⁵ Kaderiyye hakkında detaylı bilgi için bkz., İlyas Üzüm, “Kaderiyye”, *DİA*, XXIV, 64-65.

Cemaat ehli ise şöyle cevap vermiştir: Yeryüzünde ve gökyüzünde Allah'ın yaratmadığı bir şey yoktur. Yeryüzünde ve gökyüzünde, Allah'ın yaratmadığı ve takdir etmediği bir şeyin var olması mümkün değildir. Çünkü Allah'u Teala şöyle buyurmaktadır: “Allah her şeyin yaratıcısıdır.”⁸⁶ başka bir ayette ise: “Muhakkak bizler her şeyi takdir ile yaratmışızdır.”⁸⁷ buyurmaktadır.

Ebu Muhammed es-Sehevî şöyle demiştir: “Kaderîler adalet ehli olduklarını iddia etmişlerdir. Kulların yaptıkları hususunda Allah'a aciyeti nisbet etmişler. Bu konuda Allah'ın kudret sahibi olmadığını söylemişlerdir. Böylece ondan kaçtıkları kötülüğün içine girmişler. Aczi Allah'a nisbet etmelerindeki dayanakları şudur: Allah, kâfirlerin Kâfir olarak kalmalarını değil de iman getirmelerini diledi. İblis ise onlardan kâfir olmalarını diledi. İman etmelerini dilemedi. Sonunda iblisin dilediği üzere kâfir oldular ve Allah'ın dileği olan imanı getirmedi. Böylece iblisin dileği onlarda etkili olduğu onlarda isbat olmuş, Allah'ın dileğinin ise onlarda etkili olmadığı anlaşılmıştır. Böylece Allah'ın aciz olduğunu iddia etmiş olmuşlar.

Allah'tan kudreti yok saymalarının dayanağı ise şudur: Kulların yapamayıp Allah'ın yaptığı eşyalar, bunun yanında insanların yapıp ta Allah'ın yapamadığı günah ve kötülükler. Bunun yanında Allah bazı şeylerin maliki yaratıcısıdır. Hayır ve iyi şeyler gibi. Bazı şeylerin ise yaratıcısı maliki ve takdir edicisi değildir. Kötülükler gibi. Böylece Allah'ın tam bir yaratıcı ve tam bir malik olmadığını iddia etmişlerdir. Böylece Rablerine aczi ve zafiyeti nisbet etmişler. Kudret ve malik olmasını ise yok saymışlardır. Çünkü Allah'ın onlar için kötülüğü yaratmamış ve dilememiştir. Bunu onlara bırakmıştır.

İbni Abbâs şöyle demiştir: “Kim Allah'ın bazı şeyleri insanlara havale ettiğini iddia ederse, Allah'ın, mülkünde aciz olduğunu iddia etmiş olur.”

Ali b. Hüseyin b. Ali, Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Allah, Kitabında ekleme yapıp kaderi inkâr edenlere lanet etmiştir.”⁸⁸

Ebu Hüreyre (r.a) şöyle buyurmaktadır: “Kureyş müşrikleri Resûlullah'ın yanına gelip onun ile kader konusunda tartıştıklarında, Allah (c.c) şu ayeti indirdi:

⁸⁶ Zümer, 39/62.

⁸⁷ Kamer,54/49.

⁸⁸ Tirmizî, *Kader*, 17; Taberânî, *ed-Dua*, III, 1735; Elbânî, *Zaifu Sünenü't-Tirmizî*, 487.

Şüphe yok ki günahkârlar (dünyâda) sapıklık ve (ahirette de) çılgın ateşler içindedirler. O gün yüzüstü ateşe sürüklendiklerinde "*Cehennemın azabını tadın!*" denir. *Haberiniz olsun ki biz her şey'i bir kaderle yaratmışızdır.*"⁸⁹

İbn Abbâs Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: "Ümmetimi helake götüren iki şey: Kadercilik ve ırkçılıktır."⁹⁰

4.3. Cebriyye⁹¹

Ebu Mutî' şöyle demiştir: Cebriye ise günah ve kötülükleri Allah'a nisbet etmişler. İnsanları günahlardan beri olduğunu iddia etmişler. Ve şöyle demişler: İnsan yaptığı fiilin, ne öncesinde ne yapılış esnasında ne de ondan sonra her hangi bir gücü yoktur. Çünkü mutlak güç sahibi Allah'dır. İnsan ağaç gibidir. Rüzgâr eserse sallanır. Esmese olduğu gibi durur. Rüzgâr estiğinde ağaç sallanmak zorundadır. Güç konusunda canlıyı ölü gibi sahih olanı hasta gibi olduğunu iddia etmektedirler.

Ehli cemaat ise fiilleri kullara nisbet etmişler. Fiillerin takdiri ve yaratılması Allah tarafındandır. Böyle olmazsa peygamberlerin görevi olmaz. Kıyametteki hesap olmaz ve Allah'ın "Ne yaptınız, neden yaptınız?" sorularının bir anlamı kalmaz.

Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: "*Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir.*"⁹²

Başka bir ayeti kerimede ise: "*Yaptıklarına karşılık olarak*"⁹³ Ebu Mutî', Ebu Muhammed'in şöyle dediğini işittim: Cemaat ehli doğru yoldadır. Cebriye ve Kaderîler daha önce ehli cemaat ile beraberdiler. Daha sonra cebriye doğru yoldan çıkarak, saptı ve saptırdı. Kaderîler de doğru yoldan çıkarak saptılar ve sapıtılar. Bu her iki gurup dalalette olsalar da birbirlerine zıttırlar. Her birisi doğru yolda olduğunu iddia edip, karşı tarafın ahmak olduğunu iddia etmektedirler.

Ehli cemaat daha önce bunlarla beraber oldukları şeyde sebat ettiler. Onların icat ettikleri bid'atte ise onlarla beraber olmadılar. Daha önce beraber oldukları konu

⁸⁹ Kamer, 54/46-49.

⁹⁰ Buğyetü'l-Haris, I, 235.

⁹¹ Cebriyye hakkında detaylı bilgi için bkz., İrfan Abdülhamid, "Cebriyye", *DİA*, VII, 205-208; Yaşar Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s., 72-73.

⁹² Bakara, 2/286.

⁹³ Secde, 32/17.

şudur: Kaderin, şerrinin ve hayrın Allah tarafından olduğu, hayır ve şerin levhi mahfuzda yazılı olduğu ve “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”⁹⁴

Cebriler ise şöyle demektedirler: Kişinin gücünün yetmediği şeylerde bile Allah onu mükellef kılmaktadır. Bu ahmaklar kaderilerle ittifak ettikleri noktaya değinerek yaptıkları bid’ate muhalefet ettiler. Kaderi de bu şekilde cebriye ile bir araya gelip daha sonra ihtilaf etmektedir. Kaderilere göre Allah her şeyi yaratmıştır. Allah şöyle buyurmaktadır: “Her şeyi yaratmış, ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir.”⁹⁵ Başka bir ayette de şöyle buyurmatadır: “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”⁹⁶

Güç getirme eylemden önce gelmektedir. Daha sonra Kaderîler, cebriyeden ayrıлып şöyle demiştir: “Kaderin hayrı ve şerri Allah tarafından değildir. Allah hayır, şerr, levh ve kalemin yaratıcısı değildir.” Ahmaklar böylece bir birlerinden ayrıldılar. Fiili insanlara takdiri ise Allah’a nisbet etmişlerdir.

İkrime ibn Abbâs’ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Kim ki Allah’ın insanları günahlara zorladığını iddia ederse, Allah’ın mülkünde Allah’a zulüm etmiştir.”

Vehb b. Münebbih, halilürrahman Hz. İbrahim Allah’ın salât ve selamı onun üzerine peygamberimize ve tüm nebilerin üzerine olsun onların bereketi ile bize güven, barış ve afiyet versin ve zalim kavmin şerrinden bizi korusun. Bu konuda güzelliği bana nasip etsin muhakkak o erhamurrahimindir.- şöyle buyurmuştur: “Ya rabbi suhufta bir harf okudum ama anlamını bilemedim. Bunun özerine Allah (c.c) Hz İbrahim’e şunu tavsiye etti: Ey İbrahim haber ver. Ahir zamanda bir kavim çıkacak ve şöyle diyecekler: Allah günahları kullar üzerine takdir etmiş ve onları buna zorlamıştır. Allah şöyle buyurmuştur: “Yalancıdırlar ve onlara yazıklar olsun.”

⁹⁴ Bakara, 2/286.

⁹⁵ Furkan, 25/2.

⁹⁶ Bakara, 2/286.

4.4. Cehmiyye⁹⁷

Ebu Muti' der ki: Cehmiler Allah'ı teşbih etmekten kaçındıklarını iddia etmektedirler. Oysa en kötü teşbihi yapmaktan kaçınmamışlar. Hatta Allah'ı her manada inkâr etmişler ve onu olmayan bir şeye benzetmişler. Cehmiyyeler şöyle demiş: “Bizler her konuda Allah'ı mahlûkatın aksine tanımalıyız.” Ve onu la şey'e benzetmişler. “Her konuda mahlûkata muhalif olan tek şey “la şey'dir. Çünkü “la şey' ” her konuda şeye, şeyin isbatına, şeyin ismine eşit değildir. Şeyin zatı ile beraber kalmaz. Şeyin fiili ile beraber kalmaz. Böylece Allah'ı var olan bir şey ve isimlerin dışına çıkardılar. Fiiller mahlûktur. Mahlûkatın bilgisi Allah'ın isbatı ve isimlerini kapsamaz. Onun yanında şeyden daha büyük bir şey olmaz.

Ehli cemaat cevaben: o eşyalara benzemeyen bir şeydir. Belki eşyaları var eden odur. Tüm sıfatları ile o yaratıcıdır ve ezelidir. Mahlûk ise tüm sıfatları ile mahlûktur yaratılmıştır. Kulların fiil ve sıfatları mahlûktur. Allah'ın fiil ve sıfatları ise mahlûk değildir. Şüphesiz cehmilerin dedikleri gibi evren ezeli olmayan bir isimdir. Cehmiler iddia ediyorlar ki yaratan hadistir. Çünkü o mahlûkatları yaratmadan önce yaratıcı değildi.

Biz deriz ki yaratıcı hadis değildir. Belki o kadimdir ve daimidir.

Ebu Muti' der ki Ebu Muhammed'in şöyle dediğini işittim: “Bilmem ki cehmilerin yaptığı bu iki hatanın hangisinin günahı daha büyüktür.”

Birincisi: Allah'ın benzerinin olduğu. Çünkü Allah (c.c) zatına benzer sıfatların olmadığını buyurmaktadır.

İkincisi: Allah'ın nefsi için sıfatları isbat etmesindeki yaptığı yanlışlık. Bu kibir iddiasıdır.

Ata, Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Ümmetinden Cehm adında biri çıkar. O ümmetim için iblisten daha zararlıdır.”⁹⁸

⁹⁷ Şerafettin Gölcük, “Cehmiyye” *DİA.*, VII, 234-236.

⁹⁸ Kaynaklarda bu haberle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Enes b. Mâlik Resûlullah'(s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: Kim iman'ın ne artıp nede eksildiğini iddia ederse, Allah'ın emrinden çıkmış olmaktadır. Kim Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia ederse o kâfir olmuştur.⁹⁹

Katade, Enes b. Malik'in Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: "Ahir zamanda ümmetimden Kur'ân 'ın mahlûk olduğunu iddia eden kişiler olacaktır. Bunlar ne sevap ne ceza, ne cennet nede cehennemi, ne de dirilmeyi göreceklerdir. Onları gördüğünüzde onlara selam vermeyin onların arkasında namaz kılmayın. Onların hastalarını ziyaret etmeyin. Onlardan iyilerinin cenazelerine katılmayın. Onlar ümmetimin Yahudileridirler."¹⁰⁰

4.5. Mürcie¹⁰¹

Sadece imana itimat edip amelin gerekli olmadığını ifade etmişlerdir ve şöyle diyorlar: "Küfür ile beraber iyiliğin faydası olmadı gibi, iman ile beraber günah zarar vermez." ve şöyle devam etmişlerdir: " İmandan sonra gelen şey farzlar değil midir? Eğer yaparsan ne ala, ama yapmazsan herhangi bir beis yoktur." Gelecek ayetlerin zahirine göre hüküm vermişler: "*Allah onlara, dediklerine karşılık, temelli kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler verdi.*"¹⁰² "*Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara, temelli kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetler vaat etmiştir.*"¹⁰³ ve Resûlullah (s.a.v)'in şu iki hadisi şerifini delil olarak kullanmışlardır: "Kim Lâ ilâhe illâllah' derse cennete girer."¹⁰⁴ "Cennetin anahtarı Lâ ilâhe illâllah'tır."¹⁰⁵

Ehli cemaat cevaben: Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: "*Çünkü namaz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farzdır.*"¹⁰⁶

⁹⁹ İbn Hacer, *a.g.e*, I, 258. İbn Hacer hadiste geçen Ahmed b. Muhammed b. Harb el-Mülhemî için İbn Adî'nin "*yeteammedu kizb*" dediğini belirtmektedir.

¹⁰⁰ Başvurulan haynaklarda bu haber için herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁰¹ Murcie mezhebi hakkında detaylı bilgi için bkz., Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, muhtelif yerler; Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları 2. Baskı, Ankara 2012, s., 163-179. Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*,s.82-83.

¹⁰² Mâide, 5/85.

¹⁰³ Tevbe, 9/72.

¹⁰⁴ Tirmizi, *İman*, 17.

¹⁰⁵ Buhârî, *Cenâiz*, I; Ebû Nuaym, *age*, IV, 66. Buhari ve Ebu Nuaym bu hadisi farklı ziyadelerle rivayet etmektedirler.

¹⁰⁶ Nisâ, 4/4/103.

İbn Abbâs bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Yani belirlenmiş farz demektir.”

Kur’ân namazın farz olduğunu bildirmesi, biliyoruz ki bu farziyet kâfirleri değil müminleri kapsıyor. Çünkü namaz imanın hükümlerindedir. Buna benzer birçok ayet mevcuttur. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “İman eden kullarıma de ki namazı ikame etsinler.”¹⁰⁷ Başka bir ayette de: “Ey iman edenler rüku edin ve secde edin.”¹⁰⁸ buyurmaktadır.

İbni Abbâs (r.a) şöyle demektedir: “Ey iman edenler çağrısını işittiğinde ona kulak ver. Çünkü o, ya yapılması gereken bir emir, ya da sakınılması gereken bir nehiydir.”

Mürcielerin “iman ile beraber günah zarar vermez” tezleri doğru olsaydı, Allah şöyle buyurmazdı: “*Zina eden erkekler ve zina eden kadınlar.*”¹⁰⁹ Başka bir ayette: “*nefis, nefis karşılığında.*” Aynı zamanda hadler ve kısasların uygulanmasını emretmezdi. Asileri cehennem ile tehdit etmezdi. Ayette: “*Kim düşmanlık ederse, onlar ateşin sahipleridirler.*”¹¹⁰ Başka bir ayette: “*Kim bir mü’mini kasten öldürürse*”¹¹¹ ve buna benzer ayetler çoktur. Fakat mürciyenin görüşlerinin kötülüğünü ortaya koymak için bu ayetler yeterlidir. Allah ve Resûlü ne kadar da doğru demişler: “*Kim ki Allah ona nur kılmazsa onun için nur yoktur.*”¹¹²

İbni Abbâs, Resûlullah (s.a.v) Mürcie’den sorulduğunda cevaben şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Allah Mürcielere lanet etsin. Onlar amele gerek duymadan imana itimat etmektedirler. Diyorlar ki namazlar, zekatlar, oruç ve hac farz değildir. eğer yaparsan ne ala, yapmazsan da herhangi bir beis yoktur.”¹¹³

Sait b. Salih el-Esdî İbrahim’ in şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Bilmem ki Mürcieler’in fitnesinden mi korkayım yoksa ezrekilerin fitnesinden mi?”

¹⁰⁷ İbrahim, 14/31.

¹⁰⁸ Hac, 22/77.

¹⁰⁹ Nur, 24/3.

¹¹⁰ Bakara,2/275.

¹¹¹ Nisâ,4/93.

¹¹² Nûr, 24/40.

¹¹³ İbn Adî, a.g.e, VII, 556. İbn Hacer haberin ravilerinden olan Muhammed b. Saîd el-Ezrâk için “*kezzâb, yeda ’u'l hadis*” demektedir.(İbn Hacer, *Lisan*, V, 177)

Enes (r.a) Resûlullah' (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Ümmetinden iki kısım insan vardır ki şefa’atım onlara nasip olmaz, onlar Mürchie ve Kaderîler’dir.”¹¹⁴

Ebu Muti’ der ki: Münakaşanın ondan türediği ve ehli cemaatin reddettikleri Ehva ehlinin temellerini oluşturanlar 6 tane olup adı geçenlerdi. Daha sonraki bölümlerde mümkün olduğu kadar bunlardan türeyen kısımlara değineceğiz. Harûrilerin birinci fırkası olan Ezrekîler ile başlayacağız.

5. HARURİLER’İN KISIMLARI

5.1. Ezrakiyye¹¹⁵

Ebu Muti’ derki: Hasan b. el-Eşrefî şöyle buyurduğunu işittim: “Ezrakîler şöyle demişler ‘Hiç kimsenin mümin olduğunu bilmiyoruz. Çünkü peygamber vefat etmiştir. Peygamber vefat etmeden önce söz, fiil ve vicdanımız için delildi. Her iki imamdan sonra vahyin haber vermesi kesilmiştir. Çünkü ümmet bu iki imamdan sonra ihtilafa düştü. Bu iki imama dil uzatanları sevdiler. Hata yapanı öldürdüler. İman amel değil, sadece sözdür. Yani amelsiz sözdür. Bundan dolayı onları sevenlerin dışındakileri tekfir ettiler.

Ebu Muti’ der ki cemaat ehli şöyle demiştir: iman sözdür. Amel ise hükümleridir. Bu nedenle kible ehline iman ile şahitlik etmişler. Günahlarından dolayı onları tekfir etmemişler. İnsanların içlerini Allah’a havale etmişler. Ezrekîler hakkında şöyle denilmiştir: “Peygamber ölmeden önce söz, fiil ve vicdanımız bizim delilimizdir.” demeleri Allah’ın hükümlerine ters düşmektedir. Bilakis peygamber kâfirlere delil olmalıdır. Vicdanı ile de müminlere delil olamaz. Çünkü peygamber insanların zahirini kabul etmesi gerekir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz*”¹¹⁶ başka bir ayette ise “*Size selam verene, "Sen mümin değilsin" demeyin*”¹¹⁷ buyurmaktadır. Resûlullah (s.a.v) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “İnsanlar lailaha illalah diyene kadar onlarla savaşmakla emir olundum.” Bu deliller gösteriyor ki peygamber insanları Allah’ı

¹¹⁴ Tirmizî, *Kader*, 13.

¹¹⁵ Abdülkadir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev.Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, TDV yayınları, 1991, s., 60-63; Mustafa Öz, “Ezarika”, *DİA.*, XII, 45-46;

¹¹⁶ Âl-i İmrân, 3/64.

¹¹⁷ Nisâ, 4/4/94.

tevhit etmeye çağırarakla mükelleftir. İnsanların içini araştırmakla mükellef değildi ve bu güçte değildir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Sen, sevdiğini doğru yola eriştiremezsin, ama Allah, dilediğini doğru yola eriştirir.*”¹¹⁸ başka bir ayette: “*Onları doğru yola iletmek sana ait değildir.*” buyurmaktadır.”¹¹⁹ ve buna benzer deliller çoktur.

Said b. Cihan Abdullah b. Ebi Avfa'nın şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Allah Ezrakiler'e lanet etmiştir”

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Muhakkak onlar ateşin köpekleridirler.”¹²⁰

5.2. İbâdiyye¹²¹

Ebu Muti' der ki: İbâdiler, imanın söz, amel ve sünnet olduğunu iddia etmişler. Kible ehlerinden bizi sevmeyenlerin mümin olduklarına şahitlik etmeyiz. Ama Allah ve resulünü inkâr etmedikleri için onları tekfir de edemeyiz. Fakat onların münafık olduklarına şahitlik ederiz. Çünkü onlar bir kısmını kabul edip bir kısmını inkâr ettiler. İman ile küfür arasına orta bir yol oluşturmak istediler. Hâlbuki iman ve küfür arasında olan şey nifaktır. Allah onları şöyle vasıflandırmaktadır: “*Bunların arasında bocalayıp durmaktalar, ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara.*”¹²²

Ebu Muti' der ki ehli cemaat cevaben şöyle derler: İman sözdür. Amel ise hukukudur. Nifak, Resûlullah (s.a.v) zamanında vahiy inerken vardı ve Resûlullah Hz. Huzeyfe'ye bu sırrı bildirmişti. Aynı zamanda bu gizli bir bilgiydi. Allah ve Resûlullah'ın hükmü aşılamaz. Bize göre kible ehli mümindirler. Çünkü söz açık ve bilinen bir şeydir. İhlâs ve nifak gizli şeylerdir. Peygamberin dışında veya peygamberin gizli bir şekilde bildirdiğinin dışında hiç kimsenin münafık olduğuna şahitlik edilmez. Yani ümmeti dost görüp onlardan teberi etmemek gerekir. İbadiye'nin dedikleri, “bunlar dost edinmemeleri, dost ve teberi edinmemeleri bid'attir. Bu imam Zühri ve diğer imamlara göre ircadır.”

¹¹⁸ Kasas, 28/56.

¹¹⁹ Bakara, 2/272.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XXXII, 157.

¹²¹ Detaylı bilgi için bkz., Ebu'l-Hasan el- Eşarı, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev.; Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın; Kabcacı Yayınları, İstanbul 2005, s. 114-126; Bağdâdî, s. 74; Ethem Ruhi Fiğlalı, “İbaziyye”, *DİA.*, XIX, 256-261; Bulut, s.154-163.

¹²² Nisâ, 4/4/143.

Mesleme b. Kehl şöyle buyurmuştur: “Cemaat ehlinde buheri, dahhak, meşreki, meysere ve bukeyr et-tayyi ittifak etmişler ki, Bera, “teberi etmek” şahitlik, Vela “dost görmek” ve İrca bid’attirler.” İbadiyeler gelecek ayeti tevhid ehli için söylemeleri- ki bu ayet Yahudiler için inmiştir- Resûlullah (s.a.v)’e: “Sana ve kitabına inanırız ama İncil ve İsa’ya kâfir oluruz.” dediklerinde bu ayet nazil oldu. *“Allah’ı ve peygamberlerini inkâr eden, Allah’la peygamberleri arasını ayırmak isteyen, "Bir kısmına inanır bir kısmını inkâr ederiz" diyerek ikisi arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar gerçekten kafir olanlardır. Kafirlerle ağır bir azab hazırlamışsınızdır.”*¹²³

İbadiler bu ayeti tevhid ehli için kullanmalar ile hata etmişler ve yanlış yorumlayarak Allaha karşı cüretli davranmışlar. Bu şekilde sapmış ve saptırmışlar. Katade şöyle buyurmaktadır: ” İbadiyyeler bu ümmetin Mecusileridirler.”¹²⁴

5.3. Tağlibiyye

Ebu Muti’ der ki: Tağlebiler, Allah kullarının amellerini sadece dilemektedir. Fakat Allah’ın dilemesi, kulların amellerini yaratmıyor, eksiltmiyor ve takdir etmiyor. Çocuklar idrak çağına varmadan mümin olduklarına şahitlik etmeyiz. Aynı zamanda tağlibiler kadere de inanmazlar.

Cemaat ehli şöyle demektedirler: Kulların amellerini, Allah’ın dilemesi fakat başkalarının bunu yaratması tamamen çelişkilidir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Allah sizleri ve yaptıklarınızı yaratmıştır.”*¹²⁵ İnsanoğlunun ne kâfir nede mü’min olması imkânsızdır. Çünkü Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Sizi yaratan odur. Kiminiz mü’min, kiminiz kâfir.”*¹²⁶ Bilakis bizler çocukların mümin olduklarına şahitlik ederiz. Çünkü onlar kal-u belada ikrar edip bu şekilde iman etmişler ve fitrat üzere doğmaktadırlar. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Her çocuk fitrat üzere doğmaktadır. Fakat ebeveyni onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirmektedir.”¹²⁷

¹²³ Nisâ, 4/4/150.

¹²⁴ Bu haber ile ilgili başvuru kaynakları arasında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

¹²⁵ Saffât, 37/97.

¹²⁶ Tegâbun, 64/2.

¹²⁷ Abdürrezzak, *Musannef*, XI, 119.

İbn Abbâs bu gelecek ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Allah’ın fitratı ki insanları onun üzerine yaratmıştır.”¹²⁸ “Yani Allah’ın dini ki insanları onun üzerine yaratmıştır.” demektir. “Allah’ın yarattıklarında değişiklik olmaz.”¹²⁹ “Yani Allah’ın dininde değişiklik olmaz.” demektir. İbn Abbâs der ki: “Her çocuk fitrat üzere doğmaktadır. Hz Ebu hureyre (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in bir gün sahabelerine şöyle dediğini söylemektedir: “Çocukların içinde mertebe bakımından en düşüklerinin kimler olduklarını bilir misiniz? Diye sorunca : Allah ve resulü daha iyi bilirler. Diye cevapladı sahabeler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v): onlar müşriklerin çocuklarıdır. Cennet ehline hizmetçi kılınmışlar. Her hangi bir hayırlı amel yapmamışlar ki bir iyilik bulsunlar. Ne de herhangi bir günah yapmışlar ki cezalandırılsınlar. Onlar fitrat üzere ölmüşler.”¹³⁰

5.4. Hâzimiye¹³¹

Ebu Muti’ der ki hazimiyeler şöyle demişler: “İman meçhuldür.tüm insanlar, davet onlara ulaşmadıkça mazurdurlar. İman vasıf ve şerai’lerden ibaret olduğunu iddia ettiklerinden dolayı, insanların, şerai’ ve vasıflar ile vasıflanmazlar.”

Ehli cemaat cevaben: İman kelam ve şهادet’ten ibarettir. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “İman kelamdır, tasdiki ise kalp ile bilmektir.”¹³²

Cemaat ehli tevhit konusunda hiç kimsenin mazur olmadıklarını söylemişlerdir. Çünkü Allah’u Teala şöyle buyurmaktadır: “Senden önce gönderdiğimiz her peygambere: "Benden başka ilah yoktur, Bana kulluk edin" diye vahyetmişizdir.”¹³³

Hiçbir kafir yoktur ki davet ona ulaşmamış olsun. Eğer Muhammed (s.a.v) daveti ona ulaşmamışsa, Musa (a.s) ve İsa (a.s) daveti onlara ulaşmıştır. Bunların ki ulaşmamışsa İbrahim (a.s) ve ondan önceki peygamberlerin daveti ulaşmıştır. Erhamurrahimin olan Allah bu peygamberlerin hürmetine bize ve zürriyetimize lutufta bulunsun. Çünkü Allah-u Teâla şöyle buyurmaktadır: “Geçmiş her ümmet

¹²⁸ Rûm, 30/30.

¹²⁹ Rûm, 30/30.

¹³⁰ Tayalisî, *Müsned*, 282.

¹³¹ Bağdâdî, s. 67; Osman el-Hanefî, *Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*, çev.; Yaşar Kutluay, Ankara, AÜİFD yayınları,1962. s. 16.

¹³² Bu rivayet ile ilgili herhangi bir kayıta ulaşamadık

¹³³ Enbiyâ, 21/25.

içinde de mutlaka bir uyarıcı buluna gelmiştir.”¹³⁴ Ayrıca peygamberlerin dışında, kafirlerin aleyhinde Allah’ın başka delilleri de vardır. O da kafirlere gösterdiği alametlerdir. Allah’ u Teala şöyle buyurmaktadır: “*Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allah’ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz?*”¹³⁵ Allah (c.c) bu ayetlerden, zafiyetten, acziyetten, bir halden diğerine değişmelerinden ibret almaları konusunda onları mükellef kılmıştır. Kâfirler putlar ve taşlar dışında bir yaratıcıları olduğunu ikrar etmektedirler. Hâlbuki Allah (c.c) iblise şöyle hitap etmiştir: “*Andolsun, cehennemi senden (senin cinsinden) ve onların (insanların) içinden sana tâbi’ olanların hepsi ile dolduracağım.*”¹³⁶ Hiçbir âdemoğlu yoktur ki, iblise yaptığı ibadetinden dolayı ona tabi olmamış olsun. Allah (c.c) bir ayette şöyle buyurmaktadır: “*Fakat benden (saadır olan şu): “Cehennemi bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım» sözü hak olmuş dur.*”¹³⁷ Tüm insanlar ve cinler ma’zurdurlar. hazimiyenin iddia ettikleri gibi meçhul değiller.

5.5. Halfiyye¹³⁸

Ebu Muti’ en Neseî der ki: Halfiyye şöyledir: İdrak çağına eren her kimse, erkek olsun kadın olsun cihattan geri kalamaz. Hiç kimse onları gizleyemez. Kim cihattan geri kalırsa kâfir olur. Çünkü mümin ya âlim mücahit, ya da haktan kaçmış birisidir. Kadınların cihada gitmesini /eks/ görüyorlar. Onlardan ölüme ulaşan yanındakine vücudu ile işaret ederek şöyle der: Allah’ın hükmünden başka hüküm yoktur. Bunda ki kastı yanındaki kişidir.

Ehli cemaat der ki: Cihat varlıklı olanların üzerine farzdır. Erkeklerden fakir olanlar kadınlar ve çocuklar cihattan geri kalmada mazurdurlar. Çünkü Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde senden izin isteyen*”¹³⁹ Başka bir ayette: “*Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz.*”¹⁴⁰ Varlıklı kişiler özürden dolayı geride kalanların mertebelerine ulaşmaları ancak cihada çıkmaları ile olmuştur. Özürlüler, cihada çıkmadan varlıklı kişilerin derecesine ulaşmışlardır.

¹³⁴ Fatır, 35/24.

¹³⁵ Zâriyât, 51/20-21.

¹³⁶ Sâd, 38/85.

¹³⁷ Secde, 32/13.

¹³⁸ Bkz., Bağdâdî, s.69; Osman el-Hanefî, s. 18.

¹³⁹ Tevbe,9/ 93.

¹⁴⁰ Nisâ, 4/4/95.

Mekhûl Resûlullah (s.a.v) şöyle dediğini söylemiştir: “Kim savaşmadan veya savaşmayı dilemeden ölürse cehennem ehlinden olacaktır.”¹⁴¹

Ebu Muti’ der ki :Eğer bu hadisten kasıt halefiyenin iddia ettiği gibi olsaydı ... fakat Allah ... özürülülerden içlerinden –şayet güçleri yetseydi çıkacaklardı- geçirmeleri ile razı olmuştur. Muaviye (r.a) Cahime’den rivayetle kendisinin Resûlullah (s.a.v)’in yanına gelerek onunla gazveye çıkma konusunda istişare ediyordu. Resûlullah (s.a.v) ona dedi ki: Annen var mı? Evet dedi. Resûlullah cevaben: ‘Annenden ayrılma cennet onun iki ayağı yanındadır.’ diyerek üç sefer tekrarladı.”

Ebu Muti’ der ki: Bu gösteriyor ki cihat her halette vacip değildir. Şayet halefiyyenin iddia ettikleri gibi, göz kırpmak kadar bile geride kalmak helal olmasaydı, Resûlullah (s.a.v) ebeveyne iyilik yapmak için farizalardan nehiy etmezdi. Nasıl ki çocuk hacca gitmeye güç yetirirse, ebeveyne itaat sebebi ile geride kalmaz.

5.6. Kuziyye¹⁴²

Ebu Muti’ derki: Hiç kimse kimseye dokunamaz. Çünkü kimin tâhîr kimin necis olduğu bilinmemektedir. Ümmet içinde ortaya çıkan münker’lerden dolayı kişi gusûl yapmadan ve tevbe etmeden hiç kimse kimseye karışamaz onunla yemek yiyemez. İslam ve ehli ise Tahirdir ler. Bundan dolayı kuzi akımına mensup olanlar, kuz’de yani küplerde bevil yaparlar. Ön organları için torba yaparlar. Yemek yenilen kapta abdest alırlar.

Ehli cemaat cevaben derler ki: Ümmetin fertleri bir birine dokunmaları ya da bir bir birlerine karışmalarında bir beis yoktur. Çünkü ümmet günah işlemekle necis olmaz ve insanlık bu konuda bir birlerine muhtaçtırlar. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Kendi evlerinizde yemek yemenizde bir sakınca yoktur.”¹⁴³ başka bir ayette Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Eğer onlarla birlikte yaşarsanız (unutmayınız ki) onlar sizin kardeşlenizdir.”¹⁴⁴ Kuzilerin dedikleri gibi olsaydı, hiç

¹⁴¹ İbn Hanbel, *a.g.e*, XIV, 453; Hadisi ziyade lafızlarla Müslim, *Kitabu'l-İmâre*, 158; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 17; Nesâî, *Cihad*, 6.

¹⁴² Osman el-Hanefî, s. 19. Lewinstein, s. 118-119.

¹⁴³ Nur, 24/61.

¹⁴⁴ Bakara: 2/220.

kimse yirmi sefer tevbe etse bile ailesiyle ve hizmetçileriyle ne iç içe olur nede onlarla beraber yemek yiyebilir. Çünkü Münkerler zahiri olan vardır birde batini olanlar vardır. Batini olanları kişi bilmez çünkü gizlidir.

Hammâd İbrahim'den yaptığı rivayete göre: “Resûlullah (s.a.v) bir gün yürürken Huzeyfe b. yamanla karşılaştı Resûlullah (s.a.v) ona dayanıp elinden tutarak ve şöyle buyurdu: “Neyin var hayırdır.” “ben cenabetliyim” dedi. Resûlullah (s.a.v) “mümin necis olmaz” dedi. Cabir, Amir eş-şâ'bi' nin şöyle söylediğini rivayet etmektedir: “zem zem olsa bile haramla beraber ye” Hasan (r.a) şöyle buyurmaktadır: “Yahudi ve Hıristiyanların elbiselerinde bir beis yoktur.”

Ebu Müti der ki: Allah kâfirleri necis olduklarını beyan ettiği halde “*muhakkak müşrikler necistirler.*”¹⁴⁵ Buna rağmen onların elbiselerini kullanmak veya içinde namaz kılmak, onlarla yemek yemek ve onlarla iç içe olma hususunda ruhsat vermiştir. Kâfirler için durum böyle iken Mümin'le birlikte nasıl yemek yenilmez, onunla iç içe olunmaz veya ona dokunulmaz. Mümin'den Münkerler zahir olsa bile O Rabbinin habibi ve yarattıklarının en hayırlısıdır ki Resûlullah (s.a.v) Hz. Huzeyfe'nin elinden tuttuğunda: “Mümin necis olmaz buyurmuştu.”¹⁴⁶

5.7. Kesriyye

Ebu Muti' der ki: Kesriyyeye göre ümmetin içinde bulunduğu karışıklığından dolayı, Allah (c.c) nin kişinin malında vacip kıldığı hakkı (zekâtı) hiç kimseye dağıtamaz. Allah'ın malımızda kıldığı hakk ile malımızda hakkı olanı ihtiyacı gideremeyiz. Fakat hakk ehli ortaya çıkana kadar bu (zekât) çoğaltılır.

Ebu Muti der ki: Cemaat ehli cevaben şöyle buyurmuşlar: “Allah zekat ve namazı üzerimize birlikte farz kılmıştır. Kur'â'ı kerimde ikisini beraber zikretmiştir: “Namazı ikame edin ve zekâtı verin.” diye buyurmuştur. Kim ikisi arasında bir ayrım yaparsa bu ayete muhalefet etmiş olur. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Zekâtı vermeyenin namazı da olmaz.”¹⁴⁷ Muaz b. cebel (r.a) Resûlullah' ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Üç kısım komşu vardır. Birinin üç hakkı vardır.

¹⁴⁵ Tevbe, 9/28.

¹⁴⁶ Buhârî, *Gusul*, 23, 24, *Cenâiz*, 8; Müslim, *Hayz*, 115, 116.

¹⁴⁷ Bu rivayeti tesbit edemedik. Ancak benzer bir rivayet Tabarani'nin *Mu'cem*'in de geçmektedir. Bkz., Taberani, *Mu'cem*, X, 103.

Birinin de iki hakkı vardır. Birinin de bir hakkı vardır. Üç hakkı olan komşu: Akraba, komşu ve Müslüman olmasıdır. İki hakkı olan ise: Komşu ve Müslüman olanlardır. Bir hakkı olan komşu ise: Komşu ama müşrik olandır bunun sadece komşuluk hakkı vardır.”¹⁴⁸

Ebu Muti der ki: işte bu Resûlullah (s.a.v)’in sözüdür. İbn Abbâs (r.a): “yakınlara hakkını ver.” ayetinin ve “ yakın ve uzak komşuya” ayetinin tefsirinde şöyle buyurmuştur: “Allah ve resulü Müşrikin hakkının verilmesini emretmişse günah konusunda ayrı olsalar bile Mümine nasıl hakkı verilmez.” İbn Ömer (r.a) yılda iki sefer zekâtını verirdi bir seferinde kendisi dağıtırdı ikincisinde ise sultana verirdi. Kesriyye bu konuda takvalı davranıp Hz. Ömer’e bakmaları gerekir ve bunlar zekâtlarını beklettikleri için yılda üç sefer vermelidirler. Hümejd Hasan b. Ali (r.a)’ın şöyle buyurduğunu rivayet temektedir: “Yahudi ve Hıristiyanlara zekâtın verilme hususunda ne dersiniz diye sorduğumda?” “yapılan her iyilikte sevab vardır.” diye cevap verdi.

Ebu Müti der ki: Resûlullah (s.a.v)’in müşriklerin hakkının verilmesini emrediyorsa Hz. Hasan (r.a) Yahudi ve Hıristiyanlara zekâtın verilmesine ruhsat veriyorsa Mümin mütref olsa bile Allah’ın onlar için “onlar yaratılanların en kötüleridirler” dediği kişilerden daha kötü değiller ki Müminler için Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Onlar yaratılanların en hayırlılarıdır.”¹⁴⁹

5.8. Şamrahiyye¹⁵⁰

Ebu Muti der ki: Şamrâhiyye ye göre kadınlar Reyhan gibidirler. Kişi nikâhlısı veya cariyesi olmayan kadını bile koklayabilir. Bu konuda şu ayeti delil göstermişler “*Bunların dışında diğerleri sizlere mubah kılınmıştır.*”¹⁵¹ Şamrahiyye Habiyye’nin bir kısmıdır.

Cemaat ehli cevaben demişler ki: kişiye herhangi bir kadın ancak şahit ve mehir’le mubah olur. Resûlullah (s.a.v) den sonra hiç kimseye dörtten fazla kadın mubah değildir. Hz. Ali (r.a) “*Hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde*

¹⁴⁸ Ebû Nuaym, age, V, 207; Heysemî, age, VIII, 164.

¹⁴⁹ Beyyine, 97/7.

¹⁵⁰ Bkz., Osman el-Hanefi, s. 20-21.

¹⁵¹ Nisâ, 4/24.

kadar evlenebilirsiniz.”¹⁵² bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Size dört kadın helal kılınmıştır. Dörtten fazla cariye dışında helal değildir.” İkrime (r.a) İbn Abbâs (r.a)’ın “ cariyeler dışında evli kadınlar” ayetinin tefsirinde şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Kişi dörtten fazla evlilik yapması caiz değildir. Kim fazlalaştırırsa o fazlalık onun için haramdır. Annesi, bacısı ve kızı gibidir.”

Ebu Muti der ki: İşte Hasan b. Muhammed b. Ali ve Abdullah b. Abbâs Allah onlardan razı olsun bu ayetlerin tefsirinde dörtten fazla haram olduğunu açıklamaktadırlar. Şamrahiyyenin iddia ettikler gibi kadınlar Reyhan olsalardı Allah (c.c) nın üç veya dört açıklamasının bir anlamı ve evli olmayan evli olmayanla zina yaptığında yüz kırbaç vurulmasının evli olan evli olanla zina yaptığında recim edilme hususundaki açıklamalarının bir anlamı kalmazdı. Ki onların iddia ettikleri gibi değildir. Çünkü Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Onlar mahrem yerlerini günahlardan korurlar. Yalnız eşleri ve cariyeleri ile ilişki kurmaları hariç. Çünkü bunu yapanlar ayıplanamazlar. Ama bu sınırın ötesine geçmek peşinde olanlar, işte onlardır haddi aşanlar*”¹⁵³

5.9. El-Ahnesiyye¹⁵⁴

Ebu Muti der ki: Ahnesilere göre insanlar hayatta oldukları müddetçe yaptıkları her şey onlar için yazılmaktadır. Kişi öldüğünde artık yok olmaktadır arkasında bıraktığı hac, alay etme veya herhangi bir Salih eser olsun hiç bir şeyden dolayı ne hayır nede günah ona yazılmamaktadır. Cemaat ehline karşı şöyle delil getirmişler: Şayet kişi öldükten sonra arka da bıraktığı eserlerden dolayı sevap almış olsaydı o zaman babası kâfir olarak ölen mümin çocuk babasının yerine İman getirmesi caiz olurdu ve bu konuda şu ayetleri delil getirmişler: “*Günâh işleyen hiçbir nefis, başkasının günâhını çekmez*”¹⁵⁵ “*ve şüphesiz ki insan için kendi çalıştığından başkası yoktur. ve elbette ki çalışmasını yakında görecektir.*”¹⁵⁶

Cemaat ehli cevaben demişler ki: İmanı, imanın hükümleri gibi yaparak kıyas yaptınız ama doğru bir kıyas değildir. Çünkü İman ve küfür ölüye ilhak olmaz. Ama bu ikisinin dışındaki ameller ise ilhak olur çünkü Resûlüllah (s.a.v) şöyle

¹⁵² Nisâ, 4/3.

¹⁵³ Müminûn, 23/5-7.

¹⁵⁴ Bkz., Bağdâdî, s. 73; Osman el-Hanefî, s. 21-22.

¹⁵⁵ Fâtır, 35/18.

¹⁵⁶ Necm, 53/39-40.

buyurmaktadır: “Kim İslâm’da iyi bir çığır açar da, kendinden sonrakiler onunla amel ederlerse, onunla amel edenlerin sevaplarının aynısı, o çığırı açan kimseye yazılır ve öbürlerinin sevaplarından da hiçbir şey eksiltilmez. Kim de İslâm’da kötü bir çığır açar da kendinden sonrakiler onunla amel ederlerse, onunla amel edenlerin günahlarının aynısı, o kötü çığırı açan kimseye yazılır ve öbürlerinin günahlarından hiçbir şey eksiltilmez”¹⁵⁷ İbn u Abbâs (r.a), *“İşlediklerini ve eserlerini yazan biziz”*¹⁵⁸ *“O gün, insanoğluna önde ve sonda yaptığı ne varsa bildirilir.”*¹⁵⁹ *“(her) nefis önden ne yolladı, geriye ne bıraktıysa (artık hepsini görüb) bilmiştir (bilecektir).”*¹⁶⁰ Bu üç ayetin tefsirinde şöyle buyurmuştur: Bu üç ayetin manası, kim hayırda bir çığır açıp ona tabi olunursa kıyamet gününe kadar onunla amel eden ve o çığırı açana olur onunla amel edenin sevabında hiç eksiklik olmadan. Tabi açılan çığırlardan kötü çığırlarda vardır. Ebu Hanife Hammad’dan oda İbrahim’in şöyle söylediğini rivayet etmektedir: “Üç kısım var ki öldükten sonrada sevabları devam etmektedir. Bunlardan birincisi: Tarlasını sadaka veren bu tarla devam ettiği müddetçe sevab kazanır. İkincisi: Geride Salih bir çocuk bırakıp o çocukda ona dua ettiği müddetçe sevab kazanır. Üçüncüsü: İlim öğreten kişi ondan sonra o ilimle amel edildiği müddetçe sevab kazanır.” Ebu Hureyre (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in bunun gibi buyurduğunu rivayet etmektedir.

5.10. Muhakkemiye¹⁶¹

Muhakkemiye ki: ümmetin ihtilafından sonra kıyamet gününe kadar, hiç kimse amir değildir. Kim birisine hakemlik başvurusunda bulunursa, ister kureysli olsun veya olmasın o kâfirdir.

Ebu Muti’ der ki: Cemaat ehli cevaben şöyle demişler: Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Ey iman edenler, Allaha itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir saahiblerine de itaat edin. Eğer bir şey hakkında çekişirseniz onu Allaha ve peygambere döndürün, eğer Allah ve âhiret gününe inanıyorsanız. Bu, hem hayırlı, hem netice i’tibâriyle daha güzeldir.”*¹⁶² yani amirlere başvurunuz. Allah’ın kitabı

¹⁵⁷ Taberani, *Evsat*, IV, 343.

¹⁵⁸ Yaşin, 36/12.

¹⁵⁹ Kıyâmet, 75/13.

¹⁶⁰ İnfîtâr, 82/5.

¹⁶¹ Bkz., Bağdâdî, s. 55-60; Osman el-Hanefi, s. 23-24; Ethem Ruhi Fıçlalı, “Hariciler”, *DİA.*, XVI, 169-175.

¹⁶² Nisâ, 4/4/59.

elimizdedir. Allah'ın resulü vefat etti ama sünneti elimizdedir. Ulu'l-emir ise ümmette nefes alacak kişi olduğu müddetçe ulul emir olacaktır. Kim bir konuda ihtilafa düşecek olursa Allah'ın kitabına ve Resûlullah'ın sünnetine müracaat etsin. Ulul-emr Müslümanların geneline muhalefet etmez. Çünkü nerede olursa olsun hak onunla beraberdir. Bu nedenle peygamberimiz, emirlere itaat etmemizi emir etmiştir. Velew ki burnu kesik köleler olsalar bile. İnsanların, iyi olsun kötü olsun bir yönetici olmalıdır. Ebu zer, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Ey Eba Zer yapman gereken şey duyup itaat etmemdir. Başındaki yönetici Habeşi bir köle olsa bile.”¹⁶³

Ebu hureyre Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim imama itaat ederse bana itaat etmiş olur. Kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Kim imama isyan ederse bana isyan etmiş olur.”¹⁶⁴

5.11. Mu'teziliye¹⁶⁵

Ebu Muti' der ki: Haruriler'den Mu'teziliye fırkası şöyle demiştirler: Hz. Ali ve Hz Muaviye ihtilafa düşüklerinde sahabelerin durumu bizim için bir muamma oluverdi. Onlardan hangisi sözünü yerine getirmedir? Eğer birincisinin durumu hak ise ona verilen söz haktı. Ki birinci durum bâtıldır. Böylece iki grup ta yönetici olamaz. Belki onlardan ve onlara tabi olanlardan teberi edilmelidir. Çünkü iman söz ve ameldir. Onlar hakkında ki bilgimiz bir muammadır.

Cemaat ehli cevaben: Sahabe hidayet imamlarıydılar. Allah onları peygambere arkadaşlık etsinler diye onları seçmiştir. Allah onlardan razı olmuştur. Allah (c.c) şöyle demiştir: “Allah müminlerden razı olmuştur”¹⁶⁶ ki bu müminler de Ensâr ve Muhacirlerdi. Böylece iki grup da dost edinilir. Onlardan teberi olunmaz.

¹⁶³ İbn Hanbel, age, XXVIII, 375, 373; İbn Mace, *Mukaddime*, 6; Ebû Dâvûd, *Sünne*, 5; Dârimî, *Mukaddime*, 17.

¹⁶⁴ Buhârî, *Ahkâm*, 1, Cihâd, 109; Müslim, *İmâre*, 32, 33; Ayrıca bkz., Tayalisi, age, 336; Elbânî, *İrvau'l-Galil*, II, 120.

¹⁶⁵ Mu'tezile hakkında detaylı bilgi için bkz., Ebu'l-Hasan el- Eşârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s.154-259, Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 179-197; Osman Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003; İlyas Çelebi, “Mutezile”, *DİA.*, 391-401.

¹⁶⁶ Fetih, 48/14.

çünkü onlar rablerini ikrar konusunda- ki oda imandır- taksiratta bulunmamışlar. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “İman ikrarın tümüdür.”¹⁶⁷

Ebu Muti’ der ki: Her iki grup İbrahim a.s ve diğer peygamberleri inkâr etmemişlerdir. Fakat her grubun yaptıkları ona güzel görünmüş, böylece Allah’ın takdiri tecelli etmiş olmaktadır. Her iki grup için kasıtlarından dolayı mağfiret, yaptıklarından dolayı sevabı arzulamalıyız. Her iki grup arasında cereyan eden olaylardan uzak durup, Resûlullah ile olan bağlarından dolayı, onları Allah’a havale etmeliyiz. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Onlardan sonra gelenler: "Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla."*¹⁶⁸ İbni Ömer Resûlullah’ ın şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Sahabelerim zikredildiği zaman dilinize sahip çıkınız. Kim sahabelerimi kötülere Allah’ın ve meleklerin laneti üzerine olsun.”¹⁶⁹

5.12. Meymûniyye¹⁷⁰

Ebu Muti’ der ki: meymuniyeler şöyle demişler: “imam olmadan bu ümmet ıslah olmaz. İmamın, imam olabilmesi için taraftarlarımızın ondan razı olması gerekir. Kim taraftarlarımızın onayını almadan imamlık iddia ederse o, isyan etmiş olur ve onunla savaşıılır.”

Ehli cemaat cevaben: Allah kureyşlileri peygamberliğin pınarı yaptı. Bu gösteriyor ki onlar hilafetinde pınarıdırlar. Onlardan olmayan kişi kureyşlilerle hilafet konusunda tartışmaması gerekir. çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “İmam Kureyşlilerdendir.”¹⁷¹

Ebu Muti’ der ki : “Ümmetin ıslahı, kureyşlilerden iyi olana tabi olmaqladır. İfsadı da kureyşlilere muhalefet etmek iledir. Onlardan kim ki dalalet sancağını dalgalandırır, Müslümanların birliğini bozar ve ehli kible ehlinden beraet ederse, gücü yeten her müslümanın görevi ona karşı nefsi, malı ve dili ile onunla mücadele etmelidir.” Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: kureyşliler dosdoğru

¹⁶⁷ Bu rivayet bu şekliyle başvurduğumuz kaynaklarda geçmemektedir. Ancak “كَلِمَة” lafzı olmadan Ali el-Kari’nin *Kenzu’l-Ummal* adlı eserinde geçmektedir. Bkz., Ali el-Kari *Kenzu’l-ummal*, I,135.

¹⁶⁸ Haşr, 59/10.

¹⁶⁹ Mizzi, *Tehzibu’l-Kemâl*, XVII, 112; Hatib Bagdadi, *a.g.e*, IX, 123.

¹⁷⁰ Bağdâdi, s. 217.

¹⁷¹ Abdurrazzâk, *a.g.e*, XI, 58, Elbânî, *Zaife*, II, 202.

oldukları müddetçe sizde onlara karşı doğru olun. Doğru olmadıkları takdirde kılıçlarınızı alın ve onları vurun.”¹⁷²

Ebu Derda Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurduğunu söylemektedir: “kim haksız yere ümmetime karşı kılıç ile çıkarsa her kim olursa olsun onu öldürün. Meryem oğlu İsa olsa bile.”¹⁷³

Ebu Muti’ der ki: işte bunlar Haruriye’nin ve onlardan türeyen grupların söylemleridir. Onlar da 12 kısma ayrılırlar.

Ebu Muti’ der ki: Yahya b. Yamandan rivayetle, o da Cafer den dedi ki: Haricî olduğunu söyleyen bir kişinin arkasında namaz kılmanın hükmü nedir? Cevaben: “Bunda bir sakınca yoktur. Bizler haruriyenin ezrekiye ekolüne mensup Haccac b. Yusuf un arkasında namaz kılarıydık.” Diye cevapladığında ona şöyle dönüp baktım. O da bunun özerine dedi ki: “Harûriyyenin Ezrekiye ekolünün ne olduğunu bilir misin? Onlar ki, onlara muhalefet ettiğin zaman kişiyi kâfir ilan edip, onu zimmetini mubah kılarlar. İşte hacac da bu şekildeydi.”

6. RAFİZÎLERİN KISIMLARI

6.1. Galevviyye

Ebu Muti’ der ki: “Rafizî fırkasında türeyenlerin birincisi Alevilerdir.” Aleviler şöyle der: “Allah (c.c) peygamberliği Hz. Ali’ye göndermiştir. Fakat Cebrail yanlışlık yaptı.” ve Hz. Ali’ye “Allah rahmet etsin” demeyip “Allah’ın salâtı üzerine olsun” diyorlar ve Hz. Ali’nin Allah’ın resulü olduğunu iddia etmektedirler.

Ehli cemaat cevaben: Allah (c.c) Kur’ân-ı Kerim’de “Muhammed Allah’ın Resûlü’dür”¹⁷⁴ “Hz. Ali Allah’ın Resûlü’dür” dememiştir. Başka bir ayette şöyle buyurmaktadır: “*Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti.*”¹⁷⁵ Nitekim Allah (c.c) “Ali ancak Allah’ın peygamberidir” dememiştir. Başka bir ayette: “*Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, Allah’ın*

¹⁷² İbn Hanbel, *a.g.e*, XXXVII, 71.

¹⁷³ Bu haber ile ilgili başvurduğumuz kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

¹⁷⁴ Fetih, 48/29.

¹⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/144.

*elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur.*¹⁷⁶ Allah (c.c) bu ayetlerde Alevileri yalanlamıştı(r.a)levilerin, “Hz Cebrail yanlış yaptı” iddialarına Allah’ın kitabı şu şekilde cevap veriyor: “*Ona ne önünden ne ardından bâtil yaklaşamaz.*”¹⁷⁷ Alevilerin bu iddiaları konusunda Hz. Ali’den (r.a) hiçbir şey rivayet edilmemiş olup, tüm hayatı Resûlullah’a (s.a.v) gönülden itaat etmekle geçirmiştir. Suphanallah! Bu iddiaları ve Hz. Ali konusundaki aşırılıkları ne kadar kötüdür. Allah onların bu kötü iddialarından yücedir. Bu konuda da Resûlullah (s.a.v)’den hiçbir rivayet nakledememişlerdir. Ebu Buhteri Hz. Ali nin şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: Benden dolayı iki gurup helak olacaklardır. Birincisi sevgide aşırı gidenler. İkincisi bana karşı öfke besleyen zavallılar.

6.2. Emîriyye

Ebu Muti’ der ki: Emiriyyeciler demişler ki: peygamberlikte Hz Ali, Hz. Muhammed’in ortağıdır. Delil olarak ta peygamber efendimizin Hz Aliye hitaben: “Sen benim için Hz. Harun’un Hz. Musa’ya ile olan konumu gibisin. Fakat benden sonra peygamber yoktur.” Hz Harun, Hz. Musa nın peygamberlikteki ortağıydı. Ondan dolayı Hz. Ali de Hz. Muhammed’in peygamberlikteki ortağıdır. Alevilerin, Hz. Cebrail in vahyi getirirken yanlışlık yaptığı iddialarını ise inkâr etmektedirler.

Ehli cemaat cevaben: “onların delil diye getirmiş olduğu hadisin kendisi onların aleyhine delildir. Çünkü hadiste, peygamber efendimizin: “Benden sonra peygamber yoktur”¹⁷⁸ demesi vefatının ardından peygamberliğin bittiğini gösterir. Ayrıca Hz Harun Hz Musa’dan daha evvel vefat etti. Nasıl olabilir ki Hz. Ali peygamberimiz için Hz. Harun’un Hz Musa’ya ortak olduğu gibi olsun ve Hz. Ali peygamberimizin vefatından daha sonra da yaşamaya devam etti ve böylece hadisin Emiriyelerin demiş oldukları gibi olmadığını bize gösterdi. Bizi destekleyen Allah (c.c) nun şu ayetidir: “*Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, Allah’ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur.*”¹⁷⁹ Allah Hz. Muhammed’i hatemu’l-enbiyâ seçtiğinden anlıyoruz ki onunla peygamberlik son bulmuş ve ondan sonra da her hangi bir peygamber gelmeyecektir.

¹⁷⁶ Ahzâb, 33/40.

¹⁷⁷ Fussilet, 42.

¹⁷⁸ Tirmizî, *Menâkıb*, 20.

¹⁷⁹ Ahzâb, 33/ 40.

6.3. Şia¹⁸⁰

Ebu Muti' der ki: Şia, Hz. Ali'yi Resûlullah'ın vasisi ve ondan sonraki velisi olarak görürler. Resûlullah'tan sonra onun yerine geçecek ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek için Resûlullah'tan talimatlar aldığını iddia etmektedirler. Ümmet ise Resûlullah'ın bu vasiyetini terk edip başkasına biat ederek kâfir olmuşlardır. Bu iddialarına şu ayeti delil olarak getirmişlerdir: “*Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Peygamberi ve namaz kılan, zekat veren ve rüku eden müminlerdir.*”¹⁸¹

Ehli cemaat cevaben: Resûlullah'tan sonra muhacir ve Ensarın ittifakı ile velayet Hz. Ebubekir' e ondan sonra ise Hz Ömer'e verilmiştir. Ve nitekim Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Ümmetim dalalet üzerine ittifak etmezler.”¹⁸² Ümmetin Hz. Ebubekir'e ve daha sonra da Hz Ömer'e biatta ittifak etmelerinden anlıyoruz ki, o iki halife halifelğe daha evladır.

Ebu Muti' der ki: Biraz önce geçen “*Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Peygamberi ve namaz kılan, zekat veren ve rüku eden müminlerdir.*”¹⁸³ ayeti sadece Hz Ali için olduğunu iddia etmişlerdir. Ayette geçen sıfatın tekil değil de çoğul olduğu halde nasıl olurda ayetin muhatabı sadece Hz Ali olabilir? Gelecek zaman kipi çoğul ile gelmiştir. Geçmiş zaman kipi de tekil değil de çoğul olarak gelmiştir. Hişam b. Beşir Abdülmelik'in şöyle söylediğini rivayet etmektedir: “Ebu Cafer Muhammed b. Ali'ye bu ayetten sadece Hz Ali mi kastedilmiş mi?” diye sordum. O da “Hz Ali ayette geçen müminler den bir fert olduğunu söyledi.”

Meşruf Hz. Aiyşe'nin şöyle söylediğini rivayet etmektedir: “Resûlullah (s.a.v) vefat ettiğinde ne bir dinar ne bir dirhem ne bir koyun ne de bir deve bırakmıştır. Ve hiçbir şeyi de vasiyet etmemiştir.”

6.4. İshâkiyye¹⁸⁴

Ebu Muti' der ki: İshakiyye şöyle demiştir: “Peygamberlik Hz Adem'den Kıyamete kadar devam edecekti, Allah'ın mahlukatı arasında hücceti olan

¹⁸⁰ Şia kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz., Bozan, Metin, *İmâmiyye'nin İmamet Nazâriyesi'nin Teşekkül Süreci* İstanbul, 2009, s. 28-29.

¹⁸¹ Mâide, 5/55.

¹⁸² Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 342.

¹⁸⁴ Osman el-Hanefi, s. 32-33.

peygamberliği kaldırıp daha sonra onun ile tehdit etmesi imkansızdır.” ve demişler ki: “Kim ki ehli beyt ve kitap ilmini bilirse o peygamberdir.”

Ebu Muti ve cemaat ehli demiştirler ki: Peygamberden sonra peygamber, ve o peygambere indirilmiş olan kitap’tan başka bir kitap yoktur. Muhammed (s.a.v)’in isanlar arasında iken huccet o idi ve kıyamete kadar onların hücceti olmaya devam edecektir. Buna delil olarak ayette ki: “*Peygamberlerin sonuncusu*”¹⁸⁵ ifadesidir. Eğer ondan sonra peygamber olsaydı nitekim o sonuncu olmazdı. Çünkü sonuncu demek, en son peygamber demektir. Resûlullah (s.a.v) bir hadisi şerifinde şöyle buyurmuştur: “Şayet benden sonra peygamber olsaydı Ömer b. hattab olacaktı.”¹⁸⁶

Ebu Muti’ der ki: Bu hadis Resûlullah’ ın (s.a.v) kendisinden sonra peygamberliğin olacağıın inkârıdır. Çünkü hadiste: “Şayet benden sonra peygamber olsaydı” ifadesi, ondan sonra peygamberin olmayacağını ve ümmetinin son ümmet olduğunu açık bir şekilde beyanıdır. Çünkü o son peygamber, ümmeti ise son ümmettir. Behz b. Hâkim babasından, o da dedesinden Resûlullah (s.a.v)’ in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Sizler doksanıncı ümmetin tamamlayıcısı, sonuncusu ve Allah katında en değerli olanlarısınız.”

6.5. Navusiyye¹⁸⁷

Ebu Muti’ der ki: Navusiyye Hz Ali’nin peygamberimizin (s.a.v) akrabası olması ve savaştaki kahramanlıkları hasebi ile bu ümmetin en hayırlısı olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Ebubekir ve Ez. Ömer in daha hayırlı olmasını ise kabul etmemişlerdir. Ve her kim Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer in daha hayırlı olduğunu iddia ederse onun kâfir olacağını söylemişlerdir. Ve buna birçok ayeti delil olarak getirmişler.

Ehli cemaat cevaben: Bu ümmette Resûlullah’tan sonra en faziletli kişi Hz. Ebubekir’ dir. Fazilet soy sop veya akrabalık ile değildir. Fazilet takva iledir. Nitekim ayeti kerimede Allah’ u Teâla: “*Şüphesiz ki sizin Allah nezdinde en şerefliiniz takvaca en ileride olanıdır.*”¹⁸⁸ Resûlullah’tan sonra ümmetin en takva,

¹⁸⁵ Ahzab, 33/40.

¹⁸⁶ İbn Hanbel, age, XXVIII, 624, 625; Tirmizî, *Menâkıb*, 18; Ayrıca bkz., Taberânî, age, XVII, 180, 310.

¹⁸⁷ Bağdâdî, s. 46; Ebu’l-Hasan el- Eşârî, s. 56.

¹⁸⁸ Hucurât, 49/13

vera' ehli ve ilk Müslüman olanlardan Hz. Ebu Bekir'di. Hz. Ali kerrema'l-Allah'u vechehu şöyle buyurmaktadır: “Resûlullah'tan sonra Hz. Ebu Bekir benden daha hayırlıdır. O daha çok rahmetli, daha çok şefkatli, daha çok vera' sahibi ve ilk Müslüman olanlardandır.” Ebu Hanife'den Hz. Ali (r.a)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Peygamberden sonra bu ümmetin en hayırlısının kim olduğunu size haber vereyim mi. ?” Evet dediler. “Ebu Bekir ve Ömer'dir” dedi.

Ebu Muti' der ki: Hz. Ali kendisi Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i kendinden üstün olduğunu söylüyorsa bizler ondan onun için daha nasihatlı olamayız ve bu konuda ona muhalefet edemeyiz. Ebu Muti' der ki: Süfey nin şöyle buyurduğu haberini almışız: “Kim Hz. Ali'yi Hz. Ebu Bekir'e üstün tutarsa muhakkak ki o ...? Muhacir ve Ensâr'a ve acaba bundan sonra onun yaptıkları amelleri kabul olunur' mu olunmaz mı? Dahhâk: “Allah'tan korkunuz ve sadıklarla beraber olunuz”¹⁸⁹ ayetinin tefsirinde şöyle buyurmaktadır: “Yani Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve onların arkadaşlarıyla beraber olunuz.” Neccar demiş ki: “ İşte sünnet böyledir. Kim Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i sevip onları ümmetin en faziletlieleri kılsa o sünnet ve cemaat ehliendir.” Hakem, Hz. Ali'nin şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Beni Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer den üstün tutmayınız.”

6.6. İmamiyye¹⁹⁰

Ebu Muti' der ki: Dünya, Hz. Hüseyin'in çocuklarından imamsız kalamaz. O imam'da yeryüzünün en büyük âlimidir. İlmî hiç kimseden almaz direk Cebrail a.s den alır. O öldüğünde onun gibisi olan başkası yerine geçer. Kim onu tanımadan ölürse o cahiliyet üzere ölmüştür. Dünya açıkta olan veya gizli ama geçen vasıfları barındıran bir imam'dan boş kalmaz.

Cemaat ehli demişler ki: Ümmet, iyiliği emretmede ve kötülükten nehyi etmede birbirlerinin imamlarıdır. Çünkü Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “(Ve o

¹⁸⁹ Tevbe, 9/119.

¹⁹⁰ İmamiyye kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz., Bozan, Metin, *İmâmiyye'nin İmamet Nazâriyesi'nin Teşekkül Süreci* İstanbul, 2009, s. 32-36; Kartaloğlu, Habib, İmamiyye'de, Şeyh Saduk Ve Şeyh Müfid Bağlamında Ahbarî-Üsuli Farklılaşması, SÜSBE, (Yüksek Lisans Tezi) Sakarya 2011 s. 6-7; İmamiyye hakkında detaylı bilgi edinmek için, Ebu'l-Hasan el- Eşârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s.48-49; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s., 41; Osman el-Hanefî, *Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*, s. 33-34; Bulut , *İslam Mezhepleri Tarihi*, 236-267; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, s. 195-268; Mustafa Öz, “İmamiyye”, *DİA.*, XXII, 207-209.

kullar): Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl! derler”¹⁹¹ ona tabi olmakla emir olunduğumuz imam, “Ona ne önünden ne de ardından bâtil gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir”¹⁹² yok olmayacak ve ölmeyecek olan Allah’ın kitabı Kur’ân’ı Kerîm’dir. Allah onun hakkında “Sizler için onda zikriniz vardır.” yani şerefimiz vardır. Kim ona rıza göstermese onun için rıza yoktur. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Hadisleri Kur’ân’la karşılaştırmız ona uyanı söyleyimmî-ki nasıl ona zıt olanı söyleyeceğim- “Onun rızasına zıt söylersem benim için rıza yoktur.”¹⁹³ Ebu Hüreyre (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Kim bir Yahudi veya bir Hıristiyan’ı gördüğünde, Allah’ı Rab, İslam’ı din Muhammed’i nebi ve Kur’ân’ı imam olarak kabul ettim ve buna Rıza gösterdim derse Allah onun elli yıllık günahını affeder.”¹⁹⁴ Mücâhit: “Bütün insanları kendi imamları ile birlikte çağıracağımız günü hatırla”¹⁹⁵ ayetinde ki imamlardan kasıt kitapları ile demektir demiştir.

6.7. Zeydiyye¹⁹⁶

Ebu Muti’ der ki: Bunları iddiası, Hz. Hüseyin’in çocukları namaz konusunda tüm ümmetin imamlarıdır. Onlardan birisi bulunduğu müddetçe başkasının - iyi olsun kötü olsun- arkasında namaz kılmak caiz değildir. Âlimler, Allah’ın indirdiğini açıklamakta dini imamlardır.

Ebu Muti’ der ki: Cemaat ehli cevaben şöyle buyurmuşlar: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Size Allah’ın kitabını en çok okuyan imamlık etsin”¹⁹⁷ dememiş ki size Hz. Hüseyin’in çocukları imamlık etsin.” Başka bir hadiste: “Kibleye namaz kılanın arkasında namaz kılınız.”¹⁹⁸ buyurmuştur. Abdullah b. Yezit

¹⁹¹ Furkân, 25/74.

¹⁹² Fussilet, 41/42.

¹⁹³ Acluni, *Keşfu'l-Hafa*, I/86.

¹⁹⁴ Müellifin bu şekilde verdiği habere ulaşılmamakla birlikte biraz farklı şekilde haber Müslim, *Salât*, 13; Ebû Dâvûd, *Salât*, 36, Vitri, 26; Nesâî, *Ezân*, 38’de geçmektedir.

¹⁹⁵ İsrâ, 17/71.

¹⁹⁶ Ebu'l-Hasan el- Eşarî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s.83-90; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s., 26; Osman el-Hanefî, *Sapıkların Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*, s. 34-35; Bulut , *İslam Mezhepleri Tarihi*, 2207-217; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 133-156; Mehmet Ümit, *Zeydiyye –Mu’tezile Etkileşimi*, Zeyd b. Ali’den Kâsım er-Ressi’nin Ölümüne Kadar, İsam Yayınları, 2010 İstanbul

¹⁹⁷ İbn Hanbel, *a.g.e*, XXVIII, 295, 320; Müslim, *Kitabu'l-Mesâcid*, 289, 290, 291; Ebû Dâvûd, *Salât*, 60; Tirmizî, *Kitabu's-Salât*, 60; Nesâî, *İmâme*, 5; İbn Mace, *İkâmetü's-Salât*, 46.

¹⁹⁸ Elbânî, *İrvau'l-Galil*, II, 310.

Hız. Hüseyin'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: " Resûlullah (s.a.v)'in üç yüz sahabesine yetiştim hepside bana Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemekteydiler: "Kibleye namaz kılanla beraber namaz kılınız ve kible ehlinden ölenlerin üzerine namaz kılınız."199

Ebu Muti' der ki: Kibleye namaz kılanlarla beraber namaz kılınmakla emir olunmuşsak ona muhalefet ederek imamlar Hz. Hüseyin'in çocuklarından olmalıdırlar diyemeyiz. Çünkü Resûlullah (s.a.v): "Ümmetin iyisi kötüsü bid'at ehli ve münafıklar tümü icma' etmişler. buyurmuştur.

Mehdi b. Meymun şöyle der: Hasan'a sordum: "Bid'at ehlinden olanın arkasında namaz kılabilir miyim"? Hasan: "Evet senin kıldığın namaz sana olur onun bid'atin vebalı da ona olur." Hasan'dan yapılan başka bir rivayette " Mümin, münafığın arkasında namaz kılmasıyla bir zarar yoktur. Münafığın, de müminin arkasında namaz kılmakta bir faydası yoktur." Bessam b. Abdullah der ki: Beni Ümeyyelilerin arkasında namaz kılmanın caiz olup olmadığını Muhammed b. Ali'ye sordum. O da: "Onların arkasında namaz kıl" dedi. "İnsanlar, sizin onların arkasında namaz kılmalarınızı takiyye olarak görüyorlar." dedim. "Yalan söylüyorlar. Hasan ve Hüseyin Mervan'ın arkasında namaz kılıyorlardı ama öbür tarafta Hz. Hüseyin Minberden inene kadar Mervanı kötülerdi. Nasıl takiyye yaptıklarımızı söylüyorlar?" dedi.200

6.8. Abbasiyye

Ebu Muti' der ki: Abbasiyeler, Resûlullah (s.a.v) min vefatından sonra Hz. Abbâs ona varis oldu. Çünkü Abbâs onun amcasıdır. Resûlullah (s.a.v)'in amcası ona daha evladır. Çünkü akrabasıdır hem de tüm insanlardan en yakınıdır ve o insanların en faziletlisidir. Hilafet konusunda Hz. Ebu Bekir den daha çok onun hakkı idi ve şu ayeti delil getirmişler. "*Allah'ın Kitap'ında rahim sahipleri (akrabalar), birbirlerine daha yakındır.*"201 demişler.

Cemaat ehli demişler ki: Peygamberden sonra ümmetin en faziletlisi ve hilafete en uygun olan Hz. Ebu Bekir (r.a) dir. Çünkü tüm Muhacirler onu takdim

199 Sehmî, *Tarihu Cürcan*, 313; Elbânî, *İrvau'l-Galil*, II, 310.

200 İbn Asâkir, *a.g.e*, LIV, 290; İbn Sa'd, *a.g.e*, V, 213; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, I, 768.

201 Enfâl, 8/75.

etmişler ve bu konuda ittifak etmişler. Aynı zamanda Resûlullah (s.a.v) hayatta iken yerine namaz kıldırmak için onu görevlendirdi. Nasıl ki Resûlullah (s.a.v) hayatta iken namaz kıldırmak için onu kendine vekil kıldıysa ölümünden sonrada Müslümanların genelinin rıza göstermesiyle hilafete vekil olması için en uygunu odur. Şayet hilafet verasetle olsaydı Hz. Ömer yaralandıktan sonra işi şuraya havale etmeden oğlu Abdullah'ı halife ilan eder ki, aynı şekilde Hz. Ebu Bekir (r.a) Hz. Ömer'i Halife seçmeden oğlunu seçerdi. Fakat ikisi de oğullarını halife yapmadılar ve Müslümanlar da onların bu yaptıklarına rıza gösterdiler. Üstelik Hz. Abbâs da hilafeti istemedi. Ne o nede oğlu Abdullah böyle bir şeyi iddia ettiler. Fakat onlar Hz. Ebu Bekir'e tabi oldular ona itaat edip onu dinlediler. Hz. Ebu Bekir onları gazveye gönderdiğinde gidiyorlardı. Onlara bir mal verdiğinde ondan alırlardı.

6.9. Mütenasihiyeye²⁰²

Ebu Muti' der ki: Mütenasehiyye'ye göre, ruhlar bir vücuttan başka bir vücad'a geçmektedir (reenkarnasyon) iyi olan kişi ruhu çıkıp başka bir yaratığa girip mutlulukta olur. Kötü olan ise ruhu çıkıp başka bir yaratığa girip şekavette olur.

Ebu Muti' der ki: Cemaat ehline göre, ruhlarda tenasuh varsa o zaman etlerin yenilmesi haramdır. Hiçbir yaratığa karşı gelinmez. Çünkü kişi et yediğinde bilmiyor ki domuz etimi yiyor yoksa babasına karşımı geliyor? Allah onların bu iddialarından yücedir. Doğrusu herkesin bir ruhu vardır ve tenasuh diye bir şey yoktur. Kişi Annesinin karnındayken üç kat karanlık içinde Allah (c.c) tarafından ruhu yaratılır. Ruhlar hiçbir şekilde birbirine girmez. İbn Abbâs (r.a) Resûlullah (s.a.v)'in böyle buyurduğunu işittim: "Allah (c.c) ruhları, rızıklardan dört bin yıl önce yaratmıştır."²⁰³

Ebu muti derki: Bu hadis gösteriyor ki ruhlarda tenasuh yoktur. İnsanların rızıkları değişik yaratıldığı gibi ruhlarıda değişik yaratılmaktadır. Nasıl ki hiç kimse kimsenin rızkını yemiyorsa hiç kimsenin ruhu da başkasının vücuduna girmez. Herkesin ruhu vücuduna ayrı ayrı üfürülmektedir. Rabi' B. Enes derki: Ebil-Aliye'ye dedimki: "Kocası vefat eden kadının iddeti neden dört ay on gün yapılmıştır? Çünkü son on günde ruh ona üfürülmektedir." dedi.

²⁰² Bu frkanın ismini Osman el-Hanefi *Tenasuhiyye* şeklinde vermektedir. Bkz., Osman el-Hanefi, s. 36-37.

²⁰³ Bu haber hakkında başvurduğumuz kaynaklarda herhangi bir kayıta ulaşamadık

6.10. Rec'iyye

Ebu Muti derki: Rec'iyyecilere göre, Hz. Ali ve ona tabi olanlar tekrar dünyaya gelip düşmanlarından öcünü alacaktır. Hiç kimse de olmadığı kadar mülk sahibi olurlar. Yeryüzü zulümle olduğu gibi adaletle dolduracaklar.

Cemaat ehli demişler ki: Ölen kişinin kıyamet gününe kadar dünyaya gelmesi mümkün değildir Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “ (Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.”²⁰⁴ Yani bir sefer daha yani kıyamet günü. Ayette iki sefer daha çıkaracağız dememiştir. Başka bir ayette “De ki: Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.”²⁰⁵ ayette, dünyaya döndürüleceksiniz dememiştir Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Ölümden sonra kimsenin levme etme hakkı yoktur. Ölümden sonra cennet ve cehennemden başka herhangi bir yurt yoktur.”²⁰⁶ Hadiste, ölümden sonra dönüş olacağını daha sonra tekrar ölüm olacağını ve daha sonra cennet veya cehennem olacağını açıklamamıştır. Fakat “Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.” “Allah kimi saptırmak isterse, göğe yükseliyormuş gibi, kalbini dar ve sıkıntılı kılar.” İbn Abbâs’a, bazıları Hz. Ali’nin tekrar dünyaya geleceğini iddia ediyorlar denildiğinde İbn Abbâs (r.a) şöyle buyurdu: “Durum böyleyse o zaman ne kötü insanlarız ki Hz. Ali’den sonra hanımları ile evlendik ve onun malını miras olarak taksim ettik. Öyle düşünenler şu ayeti okumuyorlar mı “Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi; onların artık kendilerine dönmeyeceklerini görmediler mi?”²⁰⁷

6.11. Lai'niyye²⁰⁸

Ebu Muti’ der ki: Bunlar Muaviye b. süfyan’a lanet ediyorlar. Onun dışında Hz. Ayişe, Talha Zübeyir ve diğer sahabelere de lanet ediyorlar. Ve bu laneti hakk görüyorlar.

Cemaat ehli ise, sahabeler den hiç birisine lanet getirilmez, onlar ancak hayırla yâd edilmelidirler ve hiç kimse onları kötüleyemez onların arasında cerayan

²⁰⁴ Tâhâ, 20/ 55.

²⁰⁵ Secde, 32/11.

²⁰⁶ Beyhakî, a.g.e, XIII, 153; Irakî, *Mugnî*, III, 200.

²⁰⁷ Yâsîn, 36/ 31.

²⁰⁸ Osman el-Hanefi, s. 37-38.

eden olaylardan dilini tutmak zorundadır. “Onlar, bir ümmetti, gelip geçti; Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir.”²⁰⁹ “Bir de onlardan sonra gelenler, derler ki: “Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve kalplerimizde iman edenlere karşı bir kin bırakma. Rabbimiz, gerçekten sen çok şefkatlisin, çok esirgeyicisin.”²¹⁰ Resûlullah (s.a.v) bir hadisi şerifinde şöyle buyurmaktadır: “Sahabelerim zikir edildiğinde onların aleyhinde dillerinizi muhafaza ediniz.”²¹¹ Üzerimizde vacip olan onlar sadece hayırla yâd etmektir. Resûlullah (s.a.v)’in sahabeti olduğundan ötürü hepsini sevmeliyiz. Onları hedef tahtasına oturtmamamız gerekir. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Sahabelerim hususunda Allah’tan korkunuz. Benden sonra onları hedef tahtasına oturtmayınız. Kim onları severse beni sevdiğinden dolayıdır. Kim onlardan buğz ederse benden buğz ettiğinden dolayıdır. Kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiş olur bana eziyet eden Allah’a eziyet etmiş olur. Böyle yapan pek yakında Allah onu cezalandırır.”²¹² İbn Ebi Kays şöyle buyurmuştur: “Hz. Ali (r.a) Sıffin den dönüp Küfeye girdiğinde bir kişinin Hz. Muaviye’ye lanet ettiğini işitince “Hey be adam bundan vazgeç. Muaviye’ nin İmaretinden nefret etmeyiniz. Muaviye nin imareti kaybetmeniz kellelerin karpuzların yuvarlandığı gibi yuvarlandığını göreceksiniz.” Kata de şöyle buyurmuştur: “Hasan-ı Basrî’ye: ‘Ey Eba Saîd, bazıları Hz. Muaviye ve taraftarlarının ateşte olduğunu iddia etmektedirler.’ dedim, Hasan: ‘Allah onlara lanet etsin kendilerinin ateşte olduklarını bilmiyorlar.’ dedi.”

6.12. Muterebisse

Ebu Muti’ der ki: Bunlar Rafizîlerin bir kısmıdı (r.a) bit’lerin kılıfına girdiler. Nisabur halkından Haşuz köyünden Tahir b. Sait b. Abdulmecid el-İşkâf akındaki kişiyi tayin ettiler ve O Muhammed (s.a.v) ümmetinin mehdididir dediler. İnsanlara karşı kılıç çektiler. Onlara muhalefet edeni tekfir ettiler. Onlara tabi olanı saptırdılar. Onların en büyük yalanı Hz. Hıdır’ın Resulullah (s.a.v) den ettiği bazı rivayetleri iddia etmektedirler. Şeytan yaptıklarını onlara süsleyip şeytanla aldandılar.

Cemaat ehli demişler ki: Abbâs oğulları ve Teğlib es-Süfaniyye’nin, Şam ve Irak’taki izleri yok olmayana kadar Mehdilik adına kaldırılan her sancak dalalettir.

²⁰⁹ Bakara, 2/141.

²¹⁰ Haşr, 59/10.

²¹¹ Tabereani, el- Mu’cemü’l-Kebir, II, 116.

²¹² İbn Hanbel, el-Müsned, XLIV, 468.

Beyda bölgesinde bir batma olmayana kadar Mehdi çıkmaz. Çıktığında heybetinden dolayı Bid'at ehli ona bakmaktan çekinir. Akâbînde Cemaat ehli yok olduğunda, hilafet Kureyşlilerden alındığında, Araplar zelil olduğunda ve din ilk merkezine döndüğünde Meryem oğlu Hz. İsa çıkacaktır. İşte böylece Rafizilerin kısımlarını, kötü görüşlerini ve cemaat ehlinin onlara olan cevaplarını zikretmiş olduk. Ve onlar on iki kısımdı.

7. KADERİYE'NİN KISIMLARI

7.1. Ahmediyye

7.2. Seneviyye²¹³

Ebu Muti der ki: Bunlar, hayrın Allah'tan kötülük ise şeytan'dan ve nefsimizden olduğunu iddia etmektedirler. Kişi hayır yaptığı müddetçe lahuti ruhla yani Allah tarafındaki ruhla amel etmektedir. Kişi kötü olduğu müddetçe Şeytani ruhla amel etmektedir. Hangisi insanın vücuduna galip gelirse o onu varacağı yere götürür. Yani cennet veya cehenneme götürür.

Ebu Muti' der ki: Cemaat ehli Seneviyecilere şöyle cevap vermişler: Durum zannettiğiniz gibi olsaydı insanların yaptıkları karşısında ilahınız aciz kalmaktadır. ve aciz olanda ona ibadet edilip edilmemesinde pek umursamaz. Doğrusu her şey Allah'ın takdir ettiği gibidir. Şeytan onların lideri olduğu halde *"İblis, beni azdıran sensin dedi, onun için ben de and olsun ki onları senin doğru yolundan çıkarmak için pusu kurup oturacağım."*²¹⁴ diye hitap etmektedir. Bunların inkâr ettikleri gibi Şeytan inkâr etmemiştir. Bu gurubun bu iddiası daha çok Mecusların düşüncesine yakındır. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Onlar bu ümmetin mecusudurlar." İbn Avn'e, Allah (c.c) kötülüğü yaratmış mıdır? diye soruldu İbn Avn: "Kur'ân'ı okuyor musunuz? Soran kişi: "Evet" dedi. İbn Avn ona şu ayeti okudu *"Yarattığı şeylerin kötülüğünden. Sabah aydınlığının Rabbine sığınırım."*²¹⁵ Ebi'l-As Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Sizden biriniz, kaderin, hayrına, şerrine, tatlısına, acısına ve (takdir-i İlâhî'ye göre) başına

²¹³ Osman el-Hanefi, s. 50-51.

²¹⁴ Ârâf, 7/16.

²¹⁵ Felak, 113/1-2.

gelmeyecek olan şeyin sana isabet etmeyeceğine. Ve sana isabet edecek olan şeyden de senin kurtulmayacağına inanmadığı müddetçe iman getirmiş olamaz.”²¹⁶

7.3. Mutezile²¹⁷

Ebu Mutî’ der ki: Mutezileye göre, Allah mahlûkatı üzerine hayrı takdir etmiştir. Kötülüğü ise ne takdir etmiş ne de etmemiş diyemeyiz. Çünkü takdir etmiş desek ona zulmü nisbet etmiş oluruz. Takdir etmemiş desek aczı ona nisbet etmiş oluruz. Bundan dolayı bu konuda durmuşlar ve böylece her iki fırkadan da itizal etmişler.

Cemaat ehli ise demişler ki: Hayır ve şer ikisi beraberdirler ve ikisi de yaratılmıştır. Çünkü Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “ *Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkır. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.*” ²¹⁸ başka bir ayette: “*Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırısın, dilediğini de doğruya iletirsin*”²¹⁹ buyrulmaktadır ve buna benzer ayetler çoktur. Kötülüğün tümü Allah’ın dileğiyledir ama emri ile değildir. Kaza’sıyladır ama rızasıyla değildir. Tekdiriyledir ama tahsisiyle değildir. Bilgisiyledir ama sevgisiyle değildir. Yaratığıyladır ama seçtiğiyle değildir. Buna benzer Hz. Ali (r.a) den de rivayet etmişiz. Nitekim şöyle buyurmuştur: “Ameller üç kısımdır, farzlar, fezailler ve günahlar.” Farzlar, Allah’ın emri, rızası ve dileği ile dir ve sonunda mükâfatını verecektir. Fezailler, Allah’ın emri ile değildir. Fakat onun rızası, kazası, kaderi, dileği ve bilgisi ile dir. Ve sonunda mükâfatını verecektir. Günahlar, ne Allah’ın emriyledir nede rızasıyladır. Fakat Allah’ın kaza, kader, dileği ve bilgisiyledir. Ve sonunda onun cezasını verecektir. Süleyman b. Hafs el-Kureşî Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu rivayet temektedir: “Ümmetim üzerine kaderden bir kapı açılacak. Hiçbir şey onu kapatmaz. Bu durumda yapmaları gereken şey, “Allah, yer yüzünde ve göklerde olan her şeyi bildiğini bilmez misin” Muhakkak bu bir kitaptadır. Muhakkak bu Allah içi kolaydır.” demeleridir.²²⁰

²¹⁶ Elbânî, *Zaifu'l-Camiu's-Sagir ve ziyade*, I, 1355.

²¹⁷ Bağdâdî, s. 82-85; Öz, s. 321-362.

²¹⁸ En’âm, 6/125.

²¹⁹ Arâf, 7/155.

²²⁰ İbn Batta, age, II, 62.

7.4. Keysaniyye²²¹

Ebu Muti' der ki: Keysaniler diyorlar ki, bilmiyoruz acaba yapılan bu filler Allah tarafından mı yaratılmış yoksa insanlar tarafından mı? Fakat insanların bu fillerini yaptıklarını görmekteyiz. Aynı zamanda bilmiyoruz acaba bu yaptıklarından dolayı ölümden sonra mükâfat mı alırlar yoksa cezamı alırlar? Fakat dünyadaki en değersiz yapılan amelden dolayı sahibi övülmektedir.

Cemaat ehli demişler ki: Bu söze inanan kişi, hayır ve şerri Allah tarafından olduğuna inanmadığından dolayı kâfirdir. Keysaniler, bu sözlerini dehiyecilerden ve işlerin zahirini inkâr eden zındıklardan almışlar. Doğrusu yapılan tüm fillerin sevabı ve günahı insana aittir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararındadır.*”²²² başka bir ayette: “*Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar*”²²³ diğer bir ayette: “*Şüphesiz Allah, iyilik yapanların mükâfatını elbette zayi etmez.*”²²⁴ “*Kimler de salih amel işlerse, ancak kendileri için (cennette yer) hazırlarlar.*”²²⁵ filler, ya hayırdır veya şerdir. Kişi yaptığından dolayı ya mükafatını alır veya cezasını alır. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Dünya, uykuda olanın rüyası gibidir. Dünya ehli yaptıklarından dolayı ya sevab alırlar veya ceza alırlar.”²²⁶ Başka bir hadiste: “Dünya insanların rüyasıdır. Dünya ehli ya sevap kazanırlar veya ceza.”²²⁷ Muaz b. cebel Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu işittiğini rivayet etmektedir: “Kim yoldan eziyet verici bir şeyi kaldırırsa ona bir hasane yazılır. Allah, onu katlar ve kendi katından ona büyük ecir verecektir. Büyük ecirde cennettir.”²²⁸

7.5. Şeytaniye²²⁹

Ebu Muti' der ki: Bunlara göre Allah (c.c) Şeytanı yaratmamıştır. Eğer Allah'ın şeytanı yarattığını söylersek o zaman Allah'ın kullarının günah yapmalarına rıza göstermiştir. Bu da Allah için söylenemez.

²²¹ Bağdâdî, s. 31-41; Mustafa Öz, “Keysaniyye”, DİA., XXV, 362-364.

²²² Bakara, 2/286.

²²³ Kehf, 18/49.

²²⁴ Tevbe, 9/120.

²²⁵ Rûm, 30/44.

²²⁶ Irakî, a.g.e, III, 210. Iraki bu eserinde bu haberin aslını bulamadım demektedir.

²²⁷ Başvurduğumuz hadis kaynaklarında böyle bir rivayete ulaşamadık.

²²⁸ Taberânî, a.g.e, XX, 216.

²²⁹ Bağdâdî, s. 52-54.

Cemaat ehli demişler ki: Allah'ın sıfatları ve filleri dışındaki her şey yaratılmıştır. İblis yaratılmamış desek, onun için rububiyeti iddia etmiş oluruz ve o Allah'la beraber daimi, ebedi ve ezeli olduğunu söylemiş oluruz. Bu da şirktir. Belki kendisinin de itiraf ettiği gibi onunda yaratılmış olduğuna şahitlik ederiz. “*Beni ateşten yarattın. Onu ise topraktan yarattın.*”²³⁰ İblis, Şeytanlığın imamı ve başlarıdır. Kendisinin yaratılmış olduğunu söylediği halde ona tabi olanlar ise bu konuda ona muhalefet ederek onun yaratılmış olduğunu inkâr etmişler. Şeytanın anladığı kadar onlar anlamamışlar. Bu konuda İblis onlardan daha bilgilidir. Resûlullah (s.a.v) Hz. Ebu Bekir'e şöyle buyurdu: “Allah, ona isyan yapılmamasını dileyseydi İblisi yaratmazdı. “ Bunun üzerine Ebu Bekir (r.a) “Allah doğru buyurmuş ve resulde tebliğ etmiştir.”²³¹ Ömer b. zer şöyle buyurmuş: “Ömer b. Abdulaziz'in yanına girdiğimizde şöyle buyurdu: “ Şayet Allah, ona isyan yapılmasını istemeseydi İblisi yaratmazdı”²³²

7.6. Şerikiyye

Ebu Muti' der ki: Bunlara göre tüm hasanatlar takdir edilmiş ve yaratılmıştır bir hasane hariç oda İmandır. Aynı şekilde tüm günahlar takdir edilmiş ve yaratılmıştır bir günah hariç oda küfürdür. Çünkü küfür ve imanın yaratılmış olduğunu söylersek Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemiş oluyoruz.

Cemaat ehli demişler ki: Küfür ve iman kur'andan değildir. Sadece Allah onları Kur'ân'da zikretmiştir. Ve Allah, Kur'ân'da imanı emretmiştir. Şerikiyelilerin iddia ettikleri gibi Kur'ân'da zikredilen her şeyin Kur'ân'dan olduğunu söylersek o zaman Kur'ân'ın bir kısmı ölü bir kısmı da canlı olurdu. Bir kısmı erkek bir kısmı da dişi olurdu. Çünkü Allah, Kur'ân'da ölüleri, canlıları, erkekleri, dişileri, dikili taşları, fal okları, peygamberleri, gökleri ve yeri zikretmiştir. İman ve Kur'ân arasında ayırım yapamayan hayret içinde olan Şerikiyelilerin iddiaları ne kadar çirkindir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin*”²³³ bu ayet gösteriyor ki iman olmadan Kur'ân vardı. Çünkü ona iman etmekle emir olundular. “ *Sen kitap*

²³⁰ Sâd, 38/76.

²³¹ Taberânî, *el-Evsat*, III, 311.

²³² Abdullah b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 375.

²³³ Nisâ, 4/136.

nedir, iman nedir bilmezdin”²³⁴ Bu ayet Kur’ân’ı imandan ayırt etmiştir. “*Hamd Allah'a ki gökleri ve yeryüzünü halketti, karanlıkları ve ışığı yarattı.*”²³⁵ yani Allah (c.c) in insnalari üzerine yarattığı fitrat demektir. “*Allah'ın hanif fitratıyla ki; Allah, insanları onun üzerine (hanif fitratıyla) yaratmıştır. Allah'ın yaratmasında değişme olmaz.*”²³⁶ yani Allah’ın dini için değiştirme olmaz. “*Yine onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler.*”²³⁷ İbn Abbâs (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Allah imanı yarattı onu haya ve hoşgörüyü kuşattı. Küfrü yarattı onunda kaba ve cimrilikle kuşattı.”²³⁸ Enes (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Allah, ona iman etmekten, Salih amel işlemekten ve nehiy ettiği şeylerden uzak durmak kadar hiçbir şeyi sevmez.”²³⁹ Mücahit, “*ve Biz, her şeyi iki çift yarattık*”²⁴⁰ ayetinin tefsirinde şöyle buyurmuştur: “Yani küfür ve iman. Mutluluk ve mutsuzluk hidayet ve dalalet . Gece ve gündüz; gök ve yer. Cin ve ins. Vitir olan tek olan sadece Allah’ ındır. “*Çifte ve teke*”²⁴¹

7.7. Vahmiyye

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre insanların konuşmaları ve filleri için bir zatı vardır. Hasanat ve kötülükler için ise zatlari yoktur kim böyle iddia ederse Kur’ân’ın yaratılmış olduğunu iddia etmiş olur.

Cemaat ehli demişler ki: Bir şeyin olup ta zatı olmaması imkânsızdır. Zatı olmayan şey değildir. Bir şey olmadan Allah ne sevab verir nede ceza. Bilakis hasanat ve seyyiatlar zatı verenin zatıyla zattırlar. İnsanların konuşmaları da zattır. İnsanların konuşmaları zat olmadığını ve yaratıcının da kelamının zatı olmadığını iddia edenler birbirine benzetmişler buda dalalet ve bid’attir ve dediği gibide değildir. Bilakis insanların kelamı için zat vardır. Çünkü o yaratılmıştır. Ağırılık ve ölçmeyi kabul eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Eğer gökler, yerler, onların içinde olanlar ve aralarında olanlar. Altlarında olanlar getirilse ve tartı kefesine konulursa diğer kefesine kelimeyi şahadet konulsa o kefe ağır gelir.”²⁴² Rabi’

²³⁴ Şûrâ, 42/52.

²³⁵ Enâm, 6/1.

²³⁶ Rûm, 30/30.

²³⁷ Nisâ, 4/4/119.

²³⁸ İbn Hacer, age, I, 302.

²³⁹ Bu rivayet hakkında hadis kitaplarında herhangi bir kayda ulaşamadık.

²⁴⁰ Zariyât, 51/49.

²⁴¹ Fecr, 89/ 3.

²⁴² Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 197; Heysemî, *a.g.e*, II, 323.

b. Haysem, “*Ruhlar (bedenlerle) birleştirildiğinde*”²⁴³ bu ayetin tefsirinde şöyle buyurmuştur: “Her amel sahibi ameli ile birleştiğinde demektir.” Ebu Hüreyre (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in “Bir gün sahabelerine ” başka bir hadiste “bir gün Resûlullah (s.a.v) sahabelerinin yanına çıktı ve buna benzer hadisler çoktur. Hâlbuki günde konuşma gibi arazdır. Buna rağmen ona zatı ispat etmiştir. Bir şeyin zatı o şeyin isbatıdır. Kim bir şeyin zatını inkâr ederse o şeyin varlığını inkâr etmektedir. Bu havasların ilmidir avamlar onu kavrayamazlar. Bizim üzerimizde vacip olan şey, hasanat ve seyyiatların zatı olduğunu hususunda gelen rivayetleri ikrar etmektir. Onların ağırlık ve tartılmayı kabul ettiklerine şahitlik etmektir. Vahmiyyenin evhamlarına kapılmamalıyız. Öyle ki bunlar tartı ve başka şeyleri de inkâr etmişler.

7.8. Züveydiyye (Randiyye)

Ebu Muti der ki: Ruvendiyye iddia etmişler ki: Allah tarafından indirilen her Kitaba nasih olsun mansuh olsun onunla amel haktır. Çünkü Hikmet sahibi olan Allah için söyledi ama daha sonra vazgeçti veya pişman oldu demek uygun değildir.

Cemaat ehli demişler ki: Allah (c.c) nasih’ide göndermiş Mansuhu’da. Mühkem olanı da göndermiş müteşabih olanı da. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Onun (Kur’ân’ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir.*”²⁴⁴ Daha sonra Allah, hem müteşabih olana hem de mansuh olana inanmakla bizleri sorumlu kılmıştır. Nasih ve mansuhla nasıl birlikte amel edilir Ki bu durumda birbirine zıtdırlar içkinin haram kılınması ve helal kılınması ve otların Hz. Adem’e helal kılınması ve haram kılınması. Birbirine zıt oldukları halde Nasıl ikisiyle amel edilir?

Ebu Muti’ der ki: Belh şehrinde Herbiziyelerle münazara ettim. Onlar adına konuşan, Hz. İbrahim a.s.’ in dışında peygamber olmadığını iddia etti. Çünkü onlara göre, Allah (c.c) bir peygamberi gönderdikten sonra pişmanlık duyarak başka bir peygamberi göndermesi hikmet sahibi olan Allah’a yakışmaz diyorlar. Doğrusu Allah (c.c)’ nın emrettiği bazı şeyleri nesh etmesi pişman olduğundan dolayı değildir belki insanlara kolaylık ve lütüf olması içindir. Çünkü Allah insanları değişik huylarda yaratmıştır. Kimisi sıkıntuları tahammül eder. Kimisi de tahammül etmez.

²⁴³ Tekvîr, 81/7.

²⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/3.

Lütfünden dolayı şeriatın faziletini onlara yavaş yavaş yaklaşık yirmi yıl içerisinde onlara güzel göstermiştir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Dinde sizin için bir zorluk kılmadı*”²⁴⁵ başka bir ayette “*Şimdi, Allah sizden (yükünüzü) hafifletti ve sizde bir za'f olduğunu bildi.*”²⁴⁶ Enes b. Malik (r.a) H.z Ömer (r.a) ‘nın şöyle buyurduğunu rivayet temektedir: “Ey insanlar! Bu kitapta sizlere muhkem kılınanla amel ediniz. Müteşabih konularını ise sizden daha iyi bilene havale ediniz. Onun tefsirini bilenler sizler için tefsir yükünü taşırlar. İnmesi konusunda cahil olanlar değil.”

7.9. Müteberrie

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre kişi günah işledikten sonra tövbe ederse tövbesi kabul edilmez. Çünkü O Allah’a karşı cüretkâr davrandı. Kim imanı kabul edip ve itaat ettikten sonra Allah’a karşı cüretkâr davranıp ta ona isyan ederse onun günahı af olunmaz ve bu konuda “Kim dinini değiştirirse onu öldürün.”²⁴⁷ hadisini düşüncelerine göre yorumlamışlar ve bu hadiste istisna yapılamaz demişler. Yani geneldir. Bu Müteberrieler Şakiyye fırkasının bir gurubudurlar.

Cemaat ehli demişler ki: Kişi ölüm sekeratına girmeyene kadar tevbesi kabul edilir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Mühakkak Allah çokça tevbe edenleri sever.*”²⁴⁸ Allah, ilki Adem (a.s) olmak üzere peygamberlerin tövbesini kabul ettiği gibi diğer insanların tövbesini de kabul etmekte Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı, sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi*”²⁴⁹ Güneş batıdan doğuncaya kadar Allah (c.c) mümin kullarının tövbesini kabul etmektedir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Gündüz günah işleyenin tövbe edebilmesi için geceleyin Yüce Allah elini açar (tövbesi ertesi güne kalmasın diye tövbe kapısını açık bırakır). Gecenin günahkârı tövbe edebilsin diye de gündüzleyin elini açar (sonraya kalmasın diye tövbe kapısını açık bırakır). Güneş battığı yerden doğuncaya (kıyamete) kadar bu böyle devam edip gider.”²⁵⁰ Ebu Hüreyre (r.a) Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

²⁴⁵ Hacc, 22/78.

²⁴⁶ Enfâl, 8/66.

²⁴⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 217, 282, 322; Buhârî, *Cihâd*, 149, *İstitâbe*, 2; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 1; İbn Mace, *Hudûd*, 2; Tirmizî, *Hudûd*, 25; Nesâî, *Tahrîmu'd-Dem*, 14.

²⁴⁸ Bakara, 2/222.

²⁴⁹ Tâhâ, 20/121-122.

²⁵⁰ İbn Hanbel, *a.g.e*, XXXII, 295, 396; Müslim, *Kitabu't-Tevbe*, 31; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 499.

“Yaptığı günahdan dolayı tevbe eden kişi günah yapmamış gibidir.”²⁵¹ Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Kişi, kayıp olan hayvanını gördüğünde sevdiğinden daha fazla Allah (c.c) kulunun tevbesine sevinmektedir.”²⁵² Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “ Kişi, günah işlediği halde Allah onu cennete koyar. Nasıl olur sorulduğunda? O, günahı sürekli göz önünde bulundurarak tevbe eder.”²⁵³ Ebu Galiye şöyle buyurmuştur: “Gelecek olan ayetlerin birincisi müminler ikinci ayetin ortası Münafıklar sonu da kafirler hakkında nazil olmuştur. “Allah katında (makbul) tövbe ancak bilmeyerek günah işleyip sonra çok geçmeden tövbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah, bunların tövbelerini kabul buyurur. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Yoksa (makbul) tövbe, kötülükleri (günahları) yapıp da kendisine ölüm gelip çatinca, “İşte ben şimdi tövbe ettim.” diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahiret-te elem dolu bir azap hazırlamışızdır.”²⁵⁴

7.10. Nakise

Ebu Mutî’ der ki: Ebu Ali Hüseyin b. Eşref şöyle dediğini işittim: “Nakisiyeler demişler ki Biat, diğer nafîleler gibi Resûlullah (s.a.v) ve sahabelerin hükmüdür. İlk önce taşlarla daha sonra suyla istinca yapanlardan razı olduğu gibi biat yapanlardan da razı olmuştur. Kim biatını bozarsa günahkâr olmaz.

Cemaat ehli demişler ki: Biat, nafîle değil sünnettir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlama dile.”²⁵⁵ Biatın gereğini yerine getirmemek dalalettir. “ Kim ahdini bozarsa artık O, ancak kendi aleyhine ahdini bozmuş olur.”²⁵⁶ ahdini bozan, Allah (c.c) tarafından bir gazapla dönmüş olur. “Ahitleri yerine getiriniz.”²⁵⁷ “ Ahde vefa gösterin. Çünkü Ahit bir sorumluluktur.”²⁵⁸ ve buna benzer ayetler çoktur. Hz. Ali kerremellahu vechehu şöyle buyurmaktadır: “Verdiği biatının gereğini yerine getirmeyen, kıyamet gününde cuzam hastalığı ile gelir.” Amir b. As (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu

²⁵¹ İbn Mace, *Zühd*, 30.

²⁵² İbn Hanbel, age, XVI, 298; İbn Mace, *Zühd*, 30; Tirmizî, *Daavât*, 98.

²⁵³ İbn Hanbel, *Kitabu’z-Zühd*, II, 548.

²⁵⁴ Nisâ, 4/17-18.

²⁵⁵ Mümtetine, 60/12.

²⁵⁶ Fetih, 48/10.

²⁵⁷ Maide, 5/1.

²⁵⁸ İsra, 17/34.

söylemektedir: “Kim bir imama elini ve kalbinin semereseni verirse dilediğini ona versin. Başka birisi gelip de imamlığı iddia ederse onun boynuna vurunuz.”²⁵⁹

7.11. Kasıtiyye

Ebu Mutî’ der ki: Dünya yurdunun nimeti kişinin Ahiretteki azığıdır. Kulların, ömrünün ondan dokuzunu onu elde etmek için çaba etmektir. Ve her Müslüman bunu elde etmek için çaba göstermesi vaciptir. Dünyayı elde etmek için çaba gösteren zahit olandan, Zengin olan fakir olandan daha faziletlidir ve demişler ki “Fakirlik az kala küfür olacaktır” dünyayı elde etmek için çaba göstermek vacip olduğuna dair şu ayeti delil getirmişler. “ *Namaz bitince yeryüzüne yayılın, Allah lütfünden rızık isteyin.* ”²⁶⁰

Cemaat ehli demişler ki: Dünya yurdu ne kötü bir yurttur. Çünkü Allah ta’atı dışında hem dünya hem de içindekiler lanetlenmiştir. Kulun azığı onun için Allah’ın ibadetinden meşgaledir. Ve dünyanın peşinde koşanların varacakları yer ateştir. Tabi eğer helaldan değilse. Bundan dolayı Kasıtiyyelilerin sözleri ile aldanarak dünyanın peşine düşmemeliyiz. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmamaktadır: “Kim sabahladığın da onun en büyük derdi dünya ise Allah onun kalbine dört hasleti yerleştirir. Ölüm gelinceye kadar birisinden kurtulmadan diğeri yapıştır. Birincisi: Sonu olmayan bir endişe. İkincisi: Bitmeyecek bir meşgale. Üçüncüsü: Zenginliğe erişmeyecek bir fakirlik. Dördüncüsü: Sınırsız nefis arzusu.”²⁶¹ Kasıtiyyelilerin iddia ettikleri gibi dünya için çaba göstermek en faziletli ibadet olsaydı Resûlullah (s.a.v) ancak dünyaya önem vermemizle bizden razı olurdu. Fakat bizleri men ettiğine göre her akıllı anlıyor ki Kasıtiyyelilerin sözleri imkânsızdır ve imkansız olduğuna göre nasıl olurda bunlar insanlardan dünyayı talep etmelerini ister? Üstelik Resûlullah (s.a.v) dünyayı terk etmemizi dünyada zahit olmamızı emretmiştir. Sübhanellâh bunlar “Allah lütfundan rızık isteyin.”²⁶² ayetini tevil etmek suretiyle ne kadar cehenneme karşı cüretlidirler. Oysa ayetten kasıt ilim taleb etmektir.²⁶³

Ebu Abbâs şöyle buyurmuştur: “Namazdan sonra yeryüzünde yayılmak vacip değildir. Dileyen namazgâhta kalır dileyen yayılır. Kasıtiyyeliler, Kur’ân hakkında

²⁵⁹ İbn Hanbel, *a.g.e*, XI, 45.

²⁶⁰ Cuma, 62/10.

²⁶¹ İrakî haberin bütün tarikleri için zayıf nitelimesinde bulunur. Bkz., İrakî, *a.g.e*, III, 164.

²⁶² Cuma, 62/10.

²⁶³ Begavî, *Tefsîr*, I, 123.

cahilliklerinden dolayı Allah'ın ruhsat yaptığını vacip kılarak Allah'a ne büyük iftirayı atmışlar. Bunlar, Kur'ân'ın nâsihi mansuhundan, Muhkemi müteşabihin den, medeni olanı mekki olandan ayırtmadıklarından dolayı sapmışlar ve saptırmışlar.” Makhul eş-Şâmi “Allah lütfünden rızık isteyin” ayetinden kasıt ilim talep edin demektir.” demiş.

7.12. Nezzamiyye²⁶⁴

Ebu Muti' der ki: İbrahim en-Nazzam demiş ki: Kim Allah'ın bir “şey” olmadığını söylerse onu anlamsız bırakmış olur. -Vehmiyye gurubu onun “şey” olduğunu inkâr etmişlerdi-. Kim Allah'ın “şey” olduğunu iddia ederse onu normal “şeylere” benzemiş olur böyle yapanda kafir olur. Çünkü “şey” için zan ve hadis anlamı geçerlidir. Allah (c.c) ise bunların dışındadır.

Cemaat ehli demişler ki: Mahlukat, kendi bilgisiyle onu zan ile kuşatmıştır. Çünkü O, “şeydir” O, fiilleri ve sıfatları ile “şey” olmasaydı mahlukat, bilgisiyle onu kuşatamazdı. Kim Allah (c.c) in bir “şey” olduğunu ve kendi fiil ve sıfatları ile zatını vasıf ettiği gibi kabul etmeyip inkâr ederse O küfrü iddia etmiş olur. Allah “şey” olmasaydı o zaman her şey kendi kendisinin ilahı olurdu. Böyle olması da imkânsızdır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “De ki: “Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?” De ki: “Allah benimle sizin aranızda şahittir”²⁶⁵ Allah “şeyler” gibi olmayan bir “şeydir.” Kendini vasıf ettiği gibidir. Şeylerin isim ve sıfatlarında lafzen bir olsa da fakat manen tüm sıfatları ile değişiktir ve Ezelidir. İsim olup ta zat olmaması veya zat olup ta isim olmaması imkansızdır. Çünkü isimler zatların şekilleridir. Zatlar da isimlerin hakikatleridir.

İşte bunlar Kaderiyye fırkasının gurupları idi o da on iki guruptan ibaretti.

Ubade b. es-Sâmit Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Ümmetimden iki adam çıkacaktır. Birisine Vehb denilir. Allah ona hikmeti hibe eder. Diğeri ise ona Ğeylan denilmektedir. Onun fitnesi Şeytanın fitnesinden daha büyüktür.”²⁶⁶ İbn Ömer (r.a) Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Her ümmetin Mecûs'u vardır. Bu ümmetin Mecûsu'de kaderiyyeciler dir. Onların yanlarında geçtiğinizde onlara selam vermeyin. Hasta olduklarında onları ziyaret

²⁶⁴ Bağdâdî, s. 95-110; Osman el-Hanefî, s. 54-55.

²⁶⁵ En'am, 6/19.

²⁶⁶ Abd b. Humeyd, *Müsned*, I, 94.

etmeyin. Öldüklerinde onların cenazelerine katılmayın. Onlar Deccal'ın gurubudurlar.”²⁶⁷ Muhammed b. Ka'b el-Kurezî demiş ki: “*Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır.*”²⁶⁸ ayetinin Kaderiyyecileri kötölemek için inmiştir.

8. CEBRİYE’NİN KISIMLARI

8.1. Muttariyye

Ebu Muti’ der ki: Cebri fırkasında türenenlerin birincisi Muttariyye dir: Bunlar iddia etmişler ki: İnsanların, ne hayır ne şer hiçbir fiili yoktur. Hiç kimse Allah’ın emrettiği taatları yerine getirme veya nehiy ettiği günahlardan sakınma gücünde değildir. Çünkü onlara göre insanlar, ölümler gibi hiçbir fiili yoktur. Belki her şeyi yapan Allah (c.c) dir ve kendilerine şu ayetleri delil getirmişler: “*Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur.*”²⁶⁹ “*İş eninde sonunda Allah’a aittir.*”²⁷⁰

Cemaat ehli demişler ki: İnsanoğlunun amelleri, yaptıkları şeylerdir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Yaptıklarının karşılığı olarak*”²⁷¹ “*Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar.*”²⁷² “*Kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, iyilik edenleri de daha güzeliyle mükâfatlandırması için (böyle)dir*”²⁷³ ve buna benzer ayetler çoktur.

Müdteriyelilerin iddiasına göre, nebiler, resûller ve kitaplar boşuna gönderilmiştir. Onların iddiaları gibi olsaydı hesap ve mizan kaldırıldı ve Allah şöyle buyurmazdı: “*Tartıları ağır gelenler, işte onlar kurtulanlardır..... tartıları hafif gelenler...*”²⁷⁴ sübhanallah Müdteriyelilerin, namaz, oruç, hac, sılayı rahim ve günahlardan sakınmak Allah’ın fiilleridir demeleri ne kadar kötüdür. Allah bunları kimler için yapar. Zaten O günah yapmaz. Fakat mesele şudur. Kim ki Allah, onu dalalete gitmesini dilerse kalbini sıkıntılı ve dar kılar. Taki hakkı bâtıldan fark etmesin.

²⁶⁷ Ebû Dâvûd, *Sünne*, 16.

²⁶⁸ Kamer, 54/49.

²⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/128.

²⁷⁰ Rûm, 30/4.

²⁷¹ Secde, 32/17.

²⁷² Kehf, 18/49.

²⁷³ Necm, 53/31.

²⁷⁴ Arâf, 7/8-9.

8.2. Enfaliyye

Ebu Muti' der ki: Enfaliyyelilere göre, yaptığımız hayır ve şerhlerin tümü fiillermizdir. Kaynağı biziz ama güç bizden değildir. Güç Allah tarafından. Çok güç Allah'a mahsustur. Bizler bu konuda boynunda ip olan köpekler gibiyiz. Sahibi istediği yere onu sürükleyebilir.

Cemaat ehli demişler ki: Allah (c.c) kulları için bir şeyi adet haline getirmişse illa onlar daha önce bunun hazırlıklarını yapmışlar ki böyle olmuş. Onları bir şeyle mükellef kılınışsa illa o konuda onlara yapma gücünü yerleştirmiştir. Allah kullarına zulüm edecek değildir. Enfaliyyelilerin, Allah kulları mükellef kıldığı halde onlara güç vermemiştir söylemlerinde Allah'a nispet edilecek daha büyük bir zulüm var mıdır? Ebi Salih rivayetle Hz. Abbâs, (r.a) *“Gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun.”*²⁷⁵ ayetinin tefsirinde şöyle buyurmuştur: “Yani takatiniz nispetinde Allah kullarını güçleri nispetinde onları mükellef kılınıştır.” Başka bir ayette Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.”*²⁷⁶ yani gücüyle demektir. İbn Abbâs (r.a) Resûlullah (s.a.v)' in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “İsra gecesinde, ya rabbi unutkanlığımız ve hatamızdan dolayı bizi sorumlu tutma dediğimde. Allah, “ Yapacağınız hata ve zorlanarak yapacağınızdan ötürü seni ve ümmetini cezalandırmam.” dedi. Dedim ki: “Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bizim üzerimize yükleme.” Allah: “isteğini yerine getirdim diye buyurdu.” İbn Ömer (r.a) Resûlullah (s.a.v)'in Rabbinden rivayetle şöyle buyurmuştur: “Ey Ademoğlu, layık olduğun için sana çağrıda bulunmamışım. Kendini aziz gördüğün yerde seni bulamadım. Gücünün üstünde seni mükellef de kılmamışım.”

8.3. Mei'yye

Ebu Muti' der ki: Bunların iddiası, fiiller bizdendir ve fiille beraber olan – öncesi sonrası değil- güçte bizimdir. Kul ayakta olduğu zaman oturamaz. Oturmuş olduğunda kakamaz. Ve fiil'den önce kulda güç vardır diyenlere göre kul Allah'a muhtaç değildir demektir ve böylece Allah'tan istiğna etmiş olurlar.

²⁷⁵ Teğabun, 64/16.

²⁷⁶ Bakara, 2/286.

Cemaat ehli demişler ki: Fiilden önce insanda güç vardır. Çünkü Allah, bir kuluna emir verdiği zaman ancak ona güç verdikten sonradır. Artık insan, güç neticesinde o fiili eda eder veya etmez ve bu, kulun Allah'tan istiğna ettiği anlamına gelmez. Bilakis kul, her şeyde Allah'a muhtaçtır. Durum Meyyielilerin iddia ettikleri gibi kul güçsüzdür her şeyinde Rabbine muhtaçtır o zaman işiten işitme konusunda ikinci sefer muhtaç olurdu. Çünkü onlara göre kul, mümin, bilgili, işiten ve gören olursa o zaman kul Allah'tan istiğna etmiş olur. Onlara göre kulu, işitmede, görmede, bilgide, din konusunda ve anlamada tekrar Allah'a muhtaçtırlar.

Onlara karşı delilimiz, ümmetin ittifakına göre kâfir, iman etmeye, Münafik tanımaya, kör, göze ve sağır, kulağa muhtaçtırlar. Gören kişinin göze, işitenin kulağa, bilen bilgiye ve Mümin iman etmeye muhtaç değiller. İbn Abbâs (r.a) "*Ona yol bulmaya (Hacc'a gitmeye) gücü yetenlere, Allah için o Beyt'in hac edilmesi, insanların üzerine (farz)dır*"²⁷⁷ ayetinin tefsirinde şöyle buyurmuştur: "onu ulaştıracak kadar azık ve bineği olan kişi demektir."²⁷⁸

Ebu Muti' der ki: işte Allah, gücü olana hac yapmayı farz kılmıştır. Gücü yetmeyene farz kılmamıştır. Meyyielilerin iddiasına göre hac hiç kimse üzerine farz değildir. Çünkü onlara göre müminlerden elinde çok mal olduğu halde hac yapmadan ölürse üzerine hac farz değildir. Çünkü onlara göre güç fiille beraber olur. Hac etmeden öldüğünde biliyoruz ki gücü yoktu. Allah onların bu iddialarından ne yücedir. Doğrusu bizler şahitlik ederiz ki Allah kullarına ancak güçleri nisbetinde onları mükellef kılmıştır. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Allah, kulların üzerine yapabileceklerini farz kılmıştır, yapamayacaklarını farz kılmamıştır."

8.4. Mefrûğiyye²⁷⁹

Ebu Muti' der ki: Mefrûğiyye iddia etmişler ki: Allah (c.c) kıyamete kadar yaratılacak mahlûkatların yaratılması için Kelam'e emir buyurduğunda her şey yaratılmış oldu. Ve böylece Allah, onları yaratmasını bitirdi. Mefrûğiyyelilere göre yaratılmış olan mahlûkatta bir ayrıcalık yoktur.

²⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/97.

²⁷⁸ Darekutni, Sünen, II, 215, 216.

²⁷⁹ Osman el-Hanefi, s. 59- 60.

Cemaat ehli demişler ki: Kıyamete kadar olacak şeylerin yazılmasında kalemin işi bitmiştir. Bundan sonrası Allah dilediği zamanda herhangi bir şeyi yaratır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “O, her gün bir iştedir.”²⁸⁰ onun işi, yaratmak, öldürmek, rızık vermek, aç olana yemek yedirmek, esarete olanı kurtarmak, dua edenin duasını kabul etmek, bir çocuğu dünyaya getirmek, ve buna benzer sayılmayacak işleri bulunmaktadır. Böylece Mefrûğiyelilerin mahlûkatların yaratılması bitmiştir iddiaları Yahudilerin iddialarından daha kötüdür. Çünkü Yahudilere göre, Allah (c.c) Cumartesi hariç her gün takdir edip ve bazı mahlûkatları yaratmaktadır. Mefrûğiyelilere göre ise Allah Kaleme yazma emri verdikten sonra bir şeyi yaratmamıştır. İbn Abbâs (r.a) , “Nun ve kaleme.....”²⁸¹ ayetinin tefsirinde şöyle buyurmuştur: Allah ilk önce kalemi yaratmıştır. Daha kıyamete kadar olacak olan her şeyi yaz emri verdi. Daha sonra Nun’u yarattı oda bir balıktır. Onu suyun üzerine koyarak yeri’ de onun üzerine koydu.”²⁸²

Ebu Muti’ der ki: bu gösteriyor ki Allah, kaleme yazmayı emretti yaratmayı değil. Çünkü O, kalemden sonra Nun’u yarattı. Allah (c.c) kıyamete kadar yaratmaya devam edecektir.²⁸³ “Sizi annelerinizin karınlarında üç türlü karanlık içinde, yaratılıştan yaratılışa geçirerek yaratmıştır”²⁸⁴ “O, sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra “alaka”dan yaratan, sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkararak”²⁸⁵ “Allah, sizi güçsüz olarak yaratan,”²⁸⁶ ve buna benze ayetler çoktur.

8.5. Neccariyye²⁸⁷

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre Allah, kullarını onların fiillerinde ötürü değil kendi fiillerinde ötürü onlara azap vermektedir. . Bu durum sevap olsun ceza olsun çocuklar için de geçerlidir.

²⁸⁰ Rahmân, 55/29.

²⁸¹ Kalem, 68/1-2.

²⁸² İbn Ebî Seybe, *Musannef*, VII, 259.

²⁸³ İbn Ebî Seybe, *Musannef*, VII, 259.

²⁸⁴ Zümer, 39/6.

²⁸⁵ Ğâfir, 40/67.

²⁸⁶ Rûm, 30/ 54.

²⁸⁷ Ebu’l-Hasan el- Eşarî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 232-234; Bağdâdî, s. 153-154; Osman el-Hanefî, s. 60-61; Mustafa Öz, “Neccariyye” DİA., XXXII, 482-483.

Cemaat ehli demişler ki: Allah, kendi fiillerinde dolayı kimseye azap vermekten yücedir. “*Rabbin kullara zülüm edecek değildir.*”²⁸⁸ “*Sonra karşılığı eksiksiz verilecektir.*”²⁸⁹ “*İşte böylece, inkarlarından ötürü onları cezalandırdık. Biz nankörden başkasına ceza mı veririz?*”²⁹⁰ “*Öyle ki, kötülükte bulunanları, yaptıkları dolayısıyla cezalandırır, güzel davranışta bulunanları da daha güzeliyle ödüllendirir*”²⁹¹ ve benzer ayetler çoktur. Çocuklar ise iki kısma ayrılmaktadır: Birincisi, Müşriklerin çocukları bunlar hiçbir şekilde babalarına ilhak edilmezler. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Onlar cennet ehline hizmetçi kılınmışlar.” Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Sizi alev saçan ateşe karşı uyardım. O ateşe ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer.*”²⁹² çocuk ne yalanlayandır nede sırt çevirendir. Çünkü mükellef değildir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Kalem (sorumluluk) üç kişiden kaldırılmıştır: Uykuda olan uyanana kadar, deliden aklı başına gelene kadar ve çocuktan balığ (ergenlik çağına gelene kadar.) olana kadar.”

İkincisi: Müminlerin çocukları, bunlar, eğer babaları mertebe olarak onlardan daha üstünseler çocukları da onlara ilhak edilir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*İman edenler ve soyları da kendilerini imanda izleyenler (var ya); biz onların soylarını da kendilerine katıp ekledik*”²⁹³ babalar çocuklarından mertebe olarak daha düşökseler, bu durumda baba çocuğuna ilhak edilir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Babalarımız ve oğullarımızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilmezsiniz.*”²⁹⁴ Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Ben çok olmanızdan ötürü kıyamet gününde diğer ümmetler karşı sizinle iftihar edeceğim.” Düşük çocuğa bile cennet gir denilecektir. O, hayır babam ve annem girmeyene kadar ben girmem diyecektir.”²⁹⁵

²⁸⁸ Fussilet, 41/469.

²⁸⁹ Necm, 53/41.

²⁹⁰ Sebe', 34/17.

²⁹¹ Necm, 53/31.

²⁹² Leyl, 92/14-16.

²⁹³ Tûr, 52/21.

²⁹⁴ Nisâ, 4/11.

²⁹⁵ Ebû Hanîfe, *Müsned*, 94.

8.6. Mennaniyye²⁹⁶

Ebu Muti' der ki: Mennanililer demişler ki: Kalbine dikkat et hayır, nuru ile şer de karanlığı ile üzerine çöker. Onda hayır hissettiğin şeyi yap onda kötülük hissettiğin şeyi yapma. Allah katında eserlerin hiç faydası sana olmaz ve Hz. Vabis'e (r.a)'ın rivayet ettiği: "Hayır, kalbin mutmain olduğu şeydir. Kötülük ise, kalbinde tereddüt eden şeydir." hadisini delil getirmişler.

Cemaat ehli demişler ki: İnsan, hayır ve şer kaynağıdır. Bedeni, şehvetlerin kaynağıdır. Dünya zevk ve sefanın kaynağıdır. Bir kalbin cesediyle şehvetlere meyil edilmesinde güven olmaz. Bu nedenle eserlere ve akılların bildiğine başvur. Ona göre hareket et. Gücün yettiği kadar cesedin rahatlığından sakın. Mennanililerin dediklerine kanma. Çünkü onlara göre kalbe gelen her şeyin Allah'tan olduğunu ve ona göre amel et. Onlar böyle deyince sanki Şeytanın vesveselerinden ve hilelerinden güvenli olmuşlar. Oysa selef âlimleri şöyle demişler: İbrahim İbn Avn'den rivayetle: "Kalbe gelen iki tane vesvesedir birisi melek'den diğeri şeytandır. Meleğin ki olduğu zaman Allah'a hamd ve şükür et. Şeytan vesvesesi olduğu zaman ondan sakın."

Ebu Muti' demiş ki: Nasıl olurda Mennâniler Şeytanın hilelerine ve komplolarına emin olmuşlar ki babamız Adem ve annemiz Havva' yı cennet'ten çıkararak odur. Allah (c.c) Resûlü'ne hitaben şöyle buyurmuştur: "Eğer şeytandan bir kışkırtma seni dürterse, hemen Allah'a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla iştirak eder, hakkıyla bilendir."²⁹⁷ "Ey Ademoğulları, şeytan, anne ve babanızın çirkin yerlerini kendilerine göstermek için, elbiselerini sıyırtarak, onları cennetten çıkardığı gibi sakın sizi de bir belaya uğratmasın."²⁹⁸ "Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın"²⁹⁹ bundan dolayı gece gündüz onunla savaştan geri kalmamalıyız. O, bizim doğru yolumuzun üzerinde oturmaktadır. Mennanilerin ondan güven içinde oldukları gibi güvende olmamalıyız. "Yoksa Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz"³⁰⁰

²⁹⁶ Osman el-Hanefi, s. 61-62.

²⁹⁷ Arâf, 7/200.

²⁹⁸ Arâf, 7/27.

²⁹⁹ Fatır, 35/6.

³⁰⁰ Arâf, 7/99

8.7. Kesbiyye

Ebu Muti' der ki: Kesbililere göre sevab ve azap kullar tarafından kazanılan bir şey değildir. Belki o taksim edilmiş. Çaba gösteren kişi için artmaz. Aciz olan kişi için' de eksilmez. Çünkü hepsi takdir edilmiştir.

Cemaat ehli demişler ki: Sevab ve azap ikisi' de insanların kazancına göredir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz”*³⁰¹ *“Hak uğrunda cihat eden, ancak kendisi için cihat etmiş olur”*³⁰² *“De ki: “Ey insanlar, size Rabbinizden gerçek (Kur’ân) gelmiştir. Artık kim doğru yola girerse, ancak kendisi için girer. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar.”*³⁰³ Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Âdemoğlunun yaptığı tüm amelleri ya lehinde veya aleyhindedir.”* Akıllı olan amel konusunda tembellik yaparak Kesbiyyelilerin söyledikleri ile aldanmaz. Muhakkak Allah'ın rahmeti iyilik edenlere yakındır. Şayet iyilik yaparsan lehindedir. Kötülük yaparsan aleyhindedir. Neyi ekersen onu biçersin. Yaptığın gibi seninle muamele edilir. Ubbad b. Mansur bazı kitaplarında şöyle buyurmuştur: *“Deyyan (Allah) yatmaz. Yapılan iyilik silinmez. Yapılan kötülük' te unutulmaz. Âdemoğlu, dilediğin gibi amel et istersen iyilik istersen kötülük. Amel yaptığın gibi seninle muamele edilir.”* Buna benzer İbn Ömer (r.a) Resûlullah (s.a.v) den rivayet etmiştir. İbn Mesut demiş ki: *“ Kim hayır ekerse kısa zamanda imrenmeyi biçer. Kim kötülüğü ekerse kısa zamanda pişmanlık biçer. Her çiftçi ekeni biçer.”*³⁰⁴

8.8. Sabıkiyye³⁰⁵

Ebu Muti' der ki: Sabikiyyeliler demişler ki: Tüm insanlar, saî'd ve şakiyy olmak üzere iki kısımdırlar. Saî'd olana yaptığı günahların hiçbir zararı yoktur. Şakiyy olana da yaptığı iyiliklerin bir faydası yoktur. Dileyen amel yapar dileyen amel yapmaz.

Cemaat ehli demişler ki: Kişinin yaptığı ameller, ya fayda verir veya ona zarar verir. Ya lehinde olur veya aleyhinde olur. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“*

³⁰¹ İsrâ, 17/7.

³⁰² Ankebût, 29/6.

³⁰³ Yunus, 10/108.

³⁰⁴ Ebû Hanîfe, *Müsned*, 94.

³⁰⁵ Osman el-Hanefi, s. 61-62.

*Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.*³⁰⁶ “*Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır.*”³⁰⁷ cennet ehlinden olan kişi cennet ehlinin ameli yapmaya muvaffak olur. Cehennem ehlinden olan kişi cehennem ehlinin ameleni yapmaya muvaffak olur. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Her nefsin çıkışı , girişi ve dünyada onunla karşılaşacak her şey Allah tarafından yazılmıştır. Ensar’dan birisi, o zaman neden amel yapıyoruz ya resulellah? diye sorduğunda Resûlullah (s.a.v) cevaben şöyle buyurdu: “Kim cennet ehlinden ise cennet ehlinin ameli yapmaya muvaffak olur. Kim cehennem ehlinden ise cehennem ehlinin ameli yapmaya muvaffak olur.” Ensarî:“ Şimdi amel yapmak hak oldu.” dedi.³⁰⁸ Ebu Muti’ der ki: Ebu Muhammed’in şöyle buyurduğunu işittim: “Şayet iki fasık adam, birisi arkadaşından on yıl önce uyanıp, tevbe ederse diğeri ise daha sonra tevbe ederse. İkisi de tevbe etmiş hali ilde dünyadan göç etseler. Allah (c.c) ikisini de cennete koyar. Ve onlara cennet mertebeleri nasip eder. Fakat Allah, dünyada arkadaşından on yıl önce tevbe edip ibadet edene dünyada ulaştığı izzet ve kerametle beraber cennette, mertebe bakımından arkadaşından daha üstün olur. Arkadaşı dünyada günah ve fısıktan dolayı ulaştığı zilletle beraber cennette, arkadaşından mertebe bakımından daha düşük bir mertebeye sahip olur. Şu ayet : *“İçinizden, fetihten önce infak eden ve savaşımlar (başkasıyla) bir olmaz. İşte onlar, derece olarak sonradan infak eden ve savaşımlardan daha büyüktür. Allah, her birine en güzel olanı va’detmiştir.*”³⁰⁹ Ebu Muhammed’in önceki sözlerini tasdik etmek mahiyetindedir. Bu gösteriyor ki iyilikler kişiye hem dünyada hem de ahirette faydası olur. Kötülükler de yapana hem dünyada hem ahirette zarar vermektedir. İş Sabikiyyelilerin iddia ettikleri gibi değildir.

8.9. Habiiye³¹⁰

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre kimin kalbi Allah’a has olup onun sevgi şarabını içerse ondan Rükün olan ibadetler düşmüş olmaktadır. Böylece Allah onun

³⁰⁶ Zilzâl, 99/7-8.

³⁰⁷ Nisâ, 4/123.

³⁰⁸ İbn Ebî Asım, age, I, 141; Beyhakî, *Kaza ve Kader*, I, 45; Ebû Hanife, age, 17; Taberî, age, IX, 113.

³⁰⁹ Hadîd, 57/10.

³¹⁰ Osman el-Hanefi, s. 63.

kalbi ile onunla münacât yapmaktadır. Bu durumda kul kalbinin diğer kısmıyla faydalana bilir. Kul'a Allah sevgisi sadeleşince Allah kalbini kuşatır. Sevgili sevgilinin kalbini meşgul etmez. Haram olan şeyler Allah'ın korumuş olduğu araziler gibidir. Kul olması gereken gibi Rabbinin sevdiğinde, sevgili sevgilisini arazisinden men etmez.

Cemaat ehli demişler ki: Kim ki Allah' a olan sevgisinin, kişi tarafından olduğunu iddia ederse o kâfir olur. Bel ki sevgi Allah'ı sevmenin alameti, onun emrine tabi olmak ve ona ibadet etmekte çaba göstermektir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “ *De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin.* ”³¹¹ Allah bu ayette açıkça sevginin alâmeti, kişinin kalbine gelen hayallere değil de emirlerine tabi olmak olduğunu beyan etmektedir. Başka bir ayette: “*Hevese uyma yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır.*”³¹² Allah'ın haram kıldığını çiğneyen nasıl Allah'ı sevdiğini iddia edebilir? Allah'a, peygamberlerinden daha çok kim sevimlidir. Buna rağmen onları haram kıldığı şeyleri yapmaktan men etmiştir. Onlardan kim o sınırları çiğnerse onu kudret sahibinin yakalayışı ile yakalar onu helak eder. ... başta Adem olmak üzere hiç birisini ... Hz. Ademi cennetten çıkardığı zaman onun haram kıldığı bir şeyi çiğnemekle ona bir şey vermemiştir. Ondan sonraki peygamberler de böyle Habıyyeliler böyle iddia etmişler hâlbuki onlar peygamberlerden Allah katında daha üstün olmadıkları halde kargaların leşlere saldırdığı gibi bunlar Dünya saldırmışlar. Ondan yüz çevirmiyorlar ve böylece Dünyanın rahatlığını ve nimetlerini talep etmişler ve Habıyyeliler demişler ki: “Allah, Dünya'yı kâfirler için değil dostları için yaratmıştır.” Oysa Mümin kişi Allah katında fani Dünyayı ona vermekten daha üstündür. Belki Allah kullarını Dünya'dan def etmektedir. Tıpkı hayvanlarını tehlikeli yerlerden koruduğu gibi. Bununla beraber Allah, Dünyayı mümin için zindan kâfir için de cennet kılmıştır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Bırak onları yesinler, zevk alsınlar; ümit onları avundursun; ilerde öğrenecekler.*”³¹³ bize ulaştığı bir rivayet göre Allah (c.c) Hz. Davud'a - onun üzerine ve tüm peygamberlerin üzerine salat ve selam olsun. Allah, onların bereketiyle bizleri kurtarsın ve afiyet versin. Keremi ile bizlere ve zürriyetlerimize genişlik nasip etsin. – “ Ey Davut, beni sevdiğini iddia edipte gece

³¹¹ Âl-i İmrân, 3/31.

³¹² Sâd, 38/26.

³¹³ Hicr, 15/3.

karanlığı çöktüğünde ibadet yapmayıp da yatanlar yalan söylemişler.” Vehb b. Münebbih, Lokman (a.s) oğluna şöyle söylediğini rivayet etmektedir: “Ey oğlum, Allah sevgisi için üç alâmet vardır: çokça namaz kılmak, çokça oruç tutmak ve çokça sadaka vermektir.”

8.10. Havfiyye³¹⁴

Ebu Muti’ der ki: Bunlar iddia etmişler ki: Kim Allah’ı severse ondan korkmaması gerekir. Çünkü seven sevdiği kişiden korkmaz. Aynı zamanda adil olandan değil zalim olandan korkulur. Allah (c.c) adillerin en adilidir. Kim ondan korkarsa onun zalim olduğunu isbat etmiş olur. Bu nedenle hiç kimsenin ondan korkması caiz değildir.

Cemaat ehli demişler ki: Bilakis ondan ve onun azabından korkmak en faziletli ibadettir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Yanları (ibadete kalkmak üzere) yataklarından uzaklaşır. Korku ve ümit ile Rablerine dua ederler*”³¹⁵ başka bir ayette “*Umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi.*”³¹⁶ ve buna benzer ayetler çoktur. Ondandır korku zalim olduğundan dolayı değil adil olduğundan dolayıdır. Çölde tutuklanıp emirin yanına getirilen yol kesenin misali gibi. Şayet emir zalim olup rüşvet alan birisi ise o hırsız ümitli olur çünkü emire rüşvet verip kendini kurtarabilir. Emir adil ise İnsanlarla kendi hükmüyle değil de Allah’ın hükmüyle hüküm ediyorsa bu durumda o hırsız kurtulmak için ümitli olmaz. Çünkü biliyor ki cezasını görecektir. Böylece O hırsız zalim olan imamdan daha çok adil olan imamdan korkar. Rivayetlerde geldiği gibi Allah (c.c)’nun adaletinden dolayı ondan korkulur zalim olduğundan dolayı değil. Vehb b. Münebbih Yunus b. Metta’dan rivayetle şöyle söylemiştir: “Beni İsraililer imtihan olduklarında beni yalanladılar. Bende onlardan kaçarak Lübnan dağına geldim. Orada gözü şaşkına dönmüş kalbi çarpıntılarını hızlanmış Allah’ın veli kullarından bir veli bana göründü ve şöyle dua yapardı: “Ancak adaletinden korkulan Allah, ne kadar eksiklerden münezzehsin. Ancak fazileti ümit edilen Allah, ne kadar eksiklerden münezzehsin.” Resûlullah (s.a.v) Muaz b. Cebel’e şöyle söyledi: “Ey Muaz, mümin cehennem köprüsünü geçmeyene kadar kalbi emin olmaz, korkusu gitmez, ve endişeden

³¹⁴ Osman el-Hanefi, s. 63-64.

³¹⁵ Secde, 32/16.

³¹⁶ Enbiyâ, 21/90.

kurtulmaz.”³¹⁷ Cabir b. Abdullah, Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Mümin iki korku arasındadır: Geçmiş bir süre ki Allah ona ne yapacağını bilmez. Kalan bir süre ki Allah’ın o sürede ne takdir ettiğini bilmez.”³¹⁸

8.11. Bekriyye³¹⁹

Ebu Muti’ der ki: Bekriyyeliler iddia etmişler ki, kimin ilmi artarsa artmış ilmine göre ibadetler ondan düşer. Muhtaç olduğu şeylerin temini insanlar üzerine vacip olur ve O, Dünya malında insanlara ortak olur. Kim ondan bir şeyi men ederse ona zulüm etmiş olur. Tefekkür tüm ibadetlerden daha hayırlıdır.

Cemaat ehli demişler ki: Kimin ilmi artarsa o daha çok acıyacak ve daha çok çaba içine girecektir. Fakat ondan ibadetler düşmez. Kimin ilmi artarsa o Allah’tan daha çok korkar. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Allah’tan ancak âlim olanlar korkar.*”³²⁰ Mahlûkatı tefekkür etmek iyiliktendir. Bâtılı tefekkür etmekle ne surette ratahlık bulsa da onu kast eder. Cafer b. Süleyman Malik b. Dinar’ın şöyle söylediğini işittim: “Kim ilim ile azıklansa acı ile azıklanmış olur.” Ali b. Ebi Tâlip (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Kim bir ilmi öğrenip te bu ilim onu daha çok zahit yapmıyorsa o ilim, onu Allah’tan daha çok uzaklaştırır ve daha çok onu Allah’ın gazabına maruz bırakır.”

8.12. Hasbiyye³²¹

Ebu Muti’ der ki: Hasbiyyelilere göre Dünya kullar arasında ortaktır çünkü Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Müminler ancak kardeşirler.*”³²² babaların miras bıraktığı malda kardeşler arasında ayrımcılık olmaz. Hiç kimse onda dilediğini alarak onu bozma yetkisinde değildir. Malı toplamak, temellük etmek veya başkasından men etmek bâtıldır. Caiz değildir.

Cemaat ehli demişler ki: Mal sahibinin izni olmadan kimsenin onun malına dokunması caiz değildir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Hırsız erkek ve hırsız*

³¹⁷ Taberânî, *Müsnedü Samiyyin*, IV, 355.

³¹⁸ Beyhakî, *Suab*, VII, 360; Ebû Nuaym, *age*, II, 132.

³¹⁹ Bağdâdî, s.156; Mustafa Öz, “Bekriyye”, *DİA.*, V, 370-371.

³²⁰ Fatır, 35/28.

³²¹ Osman el-Hanefî, s. 64.

³²² Hucurât, 49/10.

*kadın.*³²³ başka bir ayette “*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin.*”³²⁴ Malı toplamak ruhsattır. Ama men etmek bâtıldır. Allah (c.c) bir ayette şöyle buyurmaktadır: “*Onlar gösteriş yapmaktadırlar. Ve men edilmesi mutad olmayan bir şeyi de men ederler.*”³²⁵ Ebu hüreyre (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Müslümanın kanı, malı ve ırzı Müslüman’a haramdır.”³²⁶ Ebi Maşer İbrahim’in şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Kıble ehlinen birisinin öldürülmesini mubah görseydim. Haşbiyyelilerin öldürülmesini mubah görürdüm.”

Ebu Muti’ der ki: İşte buraya kadar Cebriyyelilerin kısımları, sözleri ve cemaat ehlinin onlara olan reddiyeleri idi. Onlar on iki kısımdı. İbn Münebbih Hz. İbrahim Halilurrahman’ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Ey Rabbim Suhurlarda bir harf okudum manasını anlamadım. Bunun üzerine Allah ona vahiy ederek ey İbrahim: onlar, Allah günahları kullarının üzerine takdir edip günahları yapmakta mecburidirlere diyen ahir zamanda çıkacak bir kavimdir. Onlar yalan söylemektedirler. Ve sır bıraktığım şeyi soranların vay haline.” Bana ulaştığı bir habere göre, İncil de Hz. İsa’ya şöyle vahiy edilmiştir: “Ey İsa şayet insanlar gündüz oruç tutsalar, gece namaza kalksalar, insanlara nasihatta bulunsalar, kullarım arasında hükmüm ile hüküm etseler, pak olan kur’ana yaklaşmış olsalar ve onların üzerine vacip kılmadığım nafilelerle bana ibadet etseler daha sonra deseler ki onların üzerine günah yapmalarını zorunlu kılmışım deseler yanımdaki hayrın miskalı zerresine ulaşmaz.”

9. CEHMİYYE³²⁷,NİN KISIMLARI

9.1. Muattile

Ebu Muti’ der ki: Cehmiyye fırkasından türenen gurupların birincisi Muattiledir.

³²³ Mâide 5/38.

³²⁴ Bakara, 2/188.

³²⁵ Mâû’n, 107/6-7.

³²⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, XXV, 400; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 36.

³²⁷ Eşarî, s. 229-230; Bağdâdî, s. 156-157.

Bunlar iddia etmişler ki: İnsanın hayal edebileceği her şey mahlûktur. Kim ki Allah'ı hayal edebilir iddiasında bulunursa O kâfirdir. Allah, hayal edilmeyendir. Yani Allah bir “şey” değildir; demektir. Çünkü onun var olması hayal edilmez.

Cemaat ehli demişler ki: Şayet insan ancak mahlûk' u hayal edebiliyorsa o zaman Allah'ın isbatı nasıl olur. Oysaki Allah, insanlar onu tanınsınlar diye kendini onlara vasıflandırmıştır. Allah, sıfatları, fiilleri ve isimleri ile var olduğu biliniyor. Fakat gözler dünyada onu idrak etmez ahirette ise müminler onu göreceklerdir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*O gün birtakım yüzler aydıdır, rablerine bakarlar.*”³²⁸ Suhayb (r.a), Resûlullah (s.a.v) şu ayeti “*Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır*”³²⁹ okuduğunda şöyle buyurdu: “Cennet ehli cennete girdiğinde ve cehennem ehlide cehenneme girdiğinde cennet ehline şöyle bir çağrı yapılır: Allah katında size vaat edilen bir şey vardır denilir. Cennet ehli: Bizim terazilerimizi ağırlaştırmadın mı, yüzlerimizi ak kılmadın mı ve bizleri cehennemden kurtarıp cennete koymadın mı? Bu arada perde kaldırılır Allah'a bakarlar. Vallahi onlar için bundan daha sevimli hiçbir şey yoktur.”³³⁰ Ebu Hüreyre (r.a), Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Hava bulutlu değilken güneşi görmede hiçbir tereddüdünüz oluyor mu? Hayır dedik. Resûlullah (s.a.v) , işte böyle kıyamet gününde Rabbinizi görmede tereddüt etmeyeceksiniz.”³³¹

9.2. Merisiyye³³²

Ebu Mutî' der ki: Merisiyyeliler, Allah'ın zatını vasıf ettiği ilim, kudret, meşiet ve yaratma hariç diğer sıfatları, isimleri ve fiilleri mahlûktur demişler.

Cemaat ehli demişler ki: Allah, mahlûk olan bir sıfat ve fiille kendini vasıf etmesi imkânsızdır. Belki tüm sıfatları mahlûk değildir. Merisiyyeliler böyle söylerken aynı zamanda Allah' a teşbihi ispat etmektedirler. Çünkü onlara göre Allah'ın sıfatları bizim ki gibi mahlûktur. Böylece Allah'ın sıfatlarını yaratılmış olmakta bizimkilerine benzetmiş oluyorlar. Hâlbuki iş onların iddia ettikleri gibi değildir. Merisiyyelilere şöyle denilir: “Nasıl olur da bazı sıfatların mahlûk bazılarının

³²⁸ Kıyâme, 75/22-23.

³²⁹ Yunus, 10/30.

³³⁰ İbn Hanbel, *a.g.e*, XXXI, 265, 270; İbn Mace, *Mukaddime*, 13; Tirmizî, *Sıfatu'l-Cenne*, 16.

³³¹ Buhârî, *Kitabu't-Tevhid*, 24; Müslim, *Kitabu'z-Zühd*, 16; Tirmizî, *Sıfatu'l-cenne*, 17.

³³² Bağdâdî, s. 150.; Osman el-Hanefi, s. 80.

mahlûk olmadığını söylüyorsunuz. Hâlbuki bu konuda yanınızda ne okunacak bir kitap nede rivayet edilen bir sünnet vardır. Sizler böyle söylerken Allah için korktuğunuz teşbih, hepsinde olduğu gibi ayırt ettiğiniz dört sıfatlar da geçerlidir. Doğrusu ancak âlimler kavrarlar. Allah sıfatları ile ezelidir. Onun sıfatlarından ve fiillerinden mahlûk olan yoktur. Her şeyi, yüceliği, azamâtı, kelimâ ve emirleri kadimdir. Rivayet ediliyor ki Masruk'a Kur'ân hakkında bir soru sorulmuş. Masruk: "Allah'ın kelimâ, lafzı, Tevrat, İncil ve Zebur mahlûk değildir." demiştir. Hakem b. Mervan şöyle söylemiştir: "Yetmiş yıldan beri hocalarımızdan şunu söylediklerini işitmişim: Kur'ân hariç her şey mahlûktur. Kur'ân ondan (Allah'tan) başlayıp ona dönecektir." Buna benzer Hammani Süfeyn'den rivayet etmiştir.

9.3. Mültezikiyye

Ebu Muti' der ki: Bunlar demişler ki: Allah için bir sınır olduğunu diyemeyiz. Çünkü ondan hiçbir mekan gaip değildir. Onun için sınır yoktur dediğimiz zaman mekânın ondan boş olduğunu demiş oluyoruz. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: "*O, gökte de ilah olandır, yerde de ilah olandır.*"³³³

Cemaat ehli demişler ki: Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: "*Sizin ilahınız tek bir ilahdır.*"³³⁴ Vahit (tek) sınırsız olduğunu diyemeyiz. Sınırı tek olmasıdır. Mültezikiyyeliler Vahdaniyyeti inkâr etmeleri belki sınırsız olan bir sınırdır. O, Arş üzerine..... Allah (c.c)

İbn Abbâs (r.a) şu ayetin "*Rahmân (olan Allah) arşa istiva etmiştir.*"³³⁵ tefsirinde: yani istikrar etmiştir. Anlamında olduğunu söylemiştir. Enes (r.a) şöyle der: Bir adam Resûlullah (s.a.v)'in yanında gelerek "ey Muhammed (s.a.v) Rabbimiz nerededir?" diye sorduğunda. Resûlullah (s.a.v) " göklerde arşın üstündedir" diye buyurdu." Abdullah b. Mübarek'in şöyle buyurduğunu işittim: "Allah'ın, arşın üzerinde olduğunu bulmaktayız."

Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: "*Güzel sözler ancak ona yükselir.*"³³⁶ Başka bir ayette "*Melekler ve Ruh (Cebrail) ona süresi elli b. yıl olan bir günde*

³³³ Zührûf, 43/84.

³³⁴ Bakara, 2/163.

³³⁵ Tâhâ, 20/5.

³³⁶ Fatır, 35/10.

yükselir”³³⁷ “Gerçekten o (Kur’ân), alemlerin Rabbinin (bir) indirmesidir”³³⁸ Mültezikiyyelilerin iddia ettikleri gibi olsaydı Allah (c.c) nın şu geçmiş ayetlerde yükselme ve indirme söylemleri imkansız olurdu. Kadate (r.a) bu ayetin: “O, gökte de ilah olandır, yerde de ilah olandır.”³³⁹ tefsirinde şöyle buyurmuştur: “Yani hem yerde hem gökte ona ibadet edilmektedir.”

Ebu Muti’ der ki: Mültezikiyyelilerin Allah her yerededir, bağırsaklarda, tuvalette, yeryüzünde ve yer altında hiçbir yer ondan boş değildir. Onların bu sözünden daha kötü bir söz var mı.? Firavun, azgınlığı ile beraber Haman’a “ Firavun dedi ki: “Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ’nın ilâhını görürüm”³⁴⁰ demek suretiyle Mültezikiyyelilerden daha bilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Firavun , bildik ki Allah ondan üstündür. Mültezikiyye ise Allah’ın yerde olduğunu ona bastığımızı iddia etmektedirler. Allah onların sözlerinde ne yücedir.

9.4. Varidiyye³⁴¹

Ebu Muti’ der ki: Varidiyyelilere göre, Mümin cehenneme girmez. Rabbin tanıyan herkes İman-ı kâmil olmuştur ve cennet ehliendir. Mümin hiçbir zaman cehenneme girmez, sadece üzerinden geçer. Cehenneme giren bir daha çıkmaz.

Cemaat ehli demişler ki: Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur.”³⁴² İbn Abbâs göre: “Yani: Cehenneme girmeyecek hiç kimse yoktur.” başka bir ayette Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Mutsuz olanlar ateştedirler, onlar için orada (kahırla ve acıyla) nefes alıp vermeler vardır. Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.”³⁴³ Varidiyyelilerin iddia ettikleri gibi olsaydı o zaman ayette ki “Ancak Rabbinin dilemesi başka” imkânsız olurdu. Cabir b. Abdullah (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Tevhid ehliinden bazı kimseler

³³⁷ Meâ’ric, 70/4.

³³⁸ Şu’arâ, 26/192.

³³⁹ Zuhrûf, 43/84.

³⁴⁰ Ğafir, 40/36-37.

³⁴¹ Osman el-Hanefî, s. 81.

³⁴² Meryem, 19 /71.

³⁴³ Hûd, 11/106-107.

ateşte öyle azap görürler ki kömür gibi siyah olacaklar. Daha sonra Allah Rahmeti onlara yetişir. Onlar cehennemden çıkarılıp cennet kapısının önüne atılırlar. Cennet ehli onlara su serperler. Sel kıyısında ki salatalıkların yeşerdiği gibi yeşerecekler. Daha sonra cennete girecekler.” Enes (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Cehenneme giren bazı insanlar kömüre dönecekler. Onlara, cennete girin denilecek. Cennete girdiklerinde cennet ehli bunlar kimlerdir diye sorduklarında bunlar **cehmiler dir** denilecek”³⁴⁴

Ebu Muti’ der ki: Varidiyyelilerin, kim kalbi ile Rabbini tanırsa onun imanı kamil olmuştur demeleri yerinde değildir. Çünkü Allah peygamberine insanları bilmemezlikten bilmeye davet etmeyi öğretmemiştir. Hiç kimse başkasının içindekini bilmez. Belki Allah peygamberine insanları şehadeti getirmeye ve ikrar etmeye davet etmelerini emretmiştir. Ve İman da budur. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*bir kelimeye (Tevhîde) gelin.*”³⁴⁵ buyurmuş bilmeye gelin dememiştir.

Cabir b. Abdullah (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “İnsanlar, la ilahe illallah diyene kadar onlarla savaşmakla emir olundum. Bu kelimeyi söylediklerinde İslam’ın hakkı olmadan mallarını ve kanlarını benden korumuş olurlar. Onların hesabı Allah’a aittir.”³⁴⁶

9.5. Ez-Ziyâd (Zenâdikiyye)³⁴⁷

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre kişi, gözle görmediği duyu organları ile hissetmediği hiçbir şeyi ne isbat edebilir ne de inkâr edebilir. İdrak edilen ilah değildir. İdrak edilmeyen? İdrak edilmeyen şeye şahitlik edemeyiz.

Cemaat ehli demişler ki: Kişi his edilmeyeni inkâr edemez. Bunun delili de gördüğümüz “şeyler” dir. Bun “şeyler” kendin den olmamışlar. Çünkü onların zaaf ve acizliği ortadadır. Bir şeyin olup ta onu var edenin olmaması imkânsızdır. Veya bazı şeylerin var olması ama var edenin olmaması imkânsızdır. Doğrusu göklerin, yerlerin ve ikisinin arasında olanların varlığı Allah’a bağlıdır. İki ilahın olması imkânsızdır. Çünkü mükemmel yaratıkların iki ortak arasında olması mümkün

³⁴⁴ İbn Hanbel, *a.g.e.*, XIX, 279, XX, 248.

³⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/64.

³⁴⁶ Buhârî, *Zekat*, 1, Salât, 28, *İstitâbe*, 3, *İ’tisâm*, 2, 28; Müslim, *Kitabu'l-İman*, 32, 33, 34, 35.

³⁴⁷ Osman el-Hanefi, s. 85-86.

değildir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah, onların nitelermelerinden uzaktır, yücedir.”*³⁴⁸

İbn Ömer (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir: *“Ümmetim içinde Mesih (hayvana dönüştürülmüş.) olacaktır buda kaderiyelilerde ve zenadikelerde olacaktır.”* Şurehbil b. Sa’d şöyle söylemiştir: *“Bazı zenadikeler Hz. Ali (r.a) nın yanına geldiler. Hz. Ali onlar dan tevbe etmelerini istedi. Tevbe etmeyi kabul etmediler bunun üzerine Hz. Ali onları yaktı.”*

9.6. Harkiyye³⁴⁹

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre Allah, kâfir olanları bir sefer yakacaktır. Daha sonra sürekli o şekilde kalacaklar ve artık ateşin sıcaklığını hissetmeyecektir. Çünkü o bir sefer kâfir olmuştur ve o küfür üzerine devam etmiştir. Bu nedenle Allah (c.c) bir sefer onu yakacaktır daha sonra ebedi ateşte kalacaktır.

Cemaat ehli demişler ki: Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.”*³⁵⁰ başka bir ayette : *“Onlara sürekli bir azap vardır.”*³⁵¹ ve buna benzer ayetler çoktur. Tüm ayetler Harkiyyenin dediklerinin tersini isbat etmektedirler. Abdulkhakim Enes (r.a)’dan o da Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir: *“Kâfir olan kişi her gün yetmiş derisi yanmaktadır.”*³⁵² Nitekim Allah (c.c) de Kur’ân’da bunu açıklamıştı : *“Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.”*³⁵³ Ebu Hüreyre (r.a) Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir: *“Ateş kafirin giysisinin altından girip kalbinden çıkacaktır. Alevler onu yukarı çıkaracaktır. Cehennemden çıktığını zannettiğinde Melek, kafasına demirden bir çekiçle öyle bir darbe vuracak ki bedeni alev topuna dönecektir. Öyle bir duruma girecek ki ne canlıdır nede ölü. O darbe neticesinde kırk yıl cehennem dibine doğru yuvarlanır. Varacağı yere vardığında aklı tekrar ona iade edilir. Ateşe, onu almasını emredilir.*

³⁴⁸ Enbiyâ, 21/22.

³⁴⁹ Osman el-Hanefî, s. 83-84.

³⁵⁰ Nisâ, 4/56.

³⁵¹ Maide, 5/37.

³⁵² Bu haberle ilgili başvuru kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

³⁵³ Nisa, 4/56.

Meleğe vardığında ilkin yaptığı gibi ona tekrar yapar. Onlara her gün yedi sefer böyle azap verilir.”³⁵⁴

9.7. Mahlûkiyye³⁵⁵

Ebu Muti’ der ki: Mahlukiyeliler demişler ki: Kur’ân, mahlûktur ve hadıstır. Bunun gibi Allah’ın tüm sıfat ve fiilleri de mahlûktur. Kur’ân’ın mahlûk olmadığını söyleyen Allah’a ortak kılmıştır. Ve buda küfürdür.

Cemaat ehli demişler ki: Kur’ân, Allah’ın kelimasıdır. Kur’ân Allah’ın bir cüz’üdür ondan ayrı bir şey değildir. Allah’ın tüm sıfatları eşittir . Allah’ın cüz’ü olan şey mahlûk değildir. Mahlukatlar , tüm sıfatları ve o sıfatlardan olan her şey mahlûktur. Kur’ân Allah’ın bir cüz’üdür ondan ayrı bir şey değildir. Halık’ın cüz’ü olan şey mahlûk olamaz. Bundan dolayı Kur’ân ne mahlûktur ne de hadıstır. Çünkü Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: ... Hasan b. Ali (r.a) den rivayet edildiğine göre şöyle buyurmuştur: Kim “*Şüphesiz ilah benim. Benden başka ilah yoktur. Bana ibadet ediniz.*”³⁵⁶ ayetin, mahlûk olduğunu söylerse o kafir olmuştur.

İkrime: İbn Abbâs (r.a), bir adamın “ Hayır, Kur’anın Rabbine yemin ederim.” dediğini duyunca sus dedi ve İbn Abbâs şöyle devam etti: Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu işittim: “Allah (c.c) buyurmuş ki Kur’ân kelimasıdır. Kur’ân Allah’ın bir cüzüdür mahlûk değildir.

9.8. Faniye³⁵⁷

Ebu Muti’ der ki: Faniyeliler demişler ki: Cennet ve cehennem fanidirler ebedi kalacak değiller. Çünkü Allah bakidir ve cennet bakidir denilmezi güzel değildir. Onlardan bazılarına göre cennet ve cehennem yaratılmamıştır. Daha sonra kıyamet gününde yaratılacaktır.

Cemaat ehli demişler ki: cennet ve cehennem yaratılmışlar ve ebedü’l-abâd kalacaklardır. Nimetleri hiçbir zaman kesilmeyecek. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada ebedî*

³⁵⁴ Bu haberle ilgili başvuru kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

³⁵⁵ Osman el-Hanefi, s. 79.

³⁵⁶ Tâhâ, 20/14.

³⁵⁷ Osman el-Hanefi, s. 84-85.

olarak kalacaksınız.”³⁵⁸ “ içinde ebedi kalacaklar.”³⁵⁹ “Kesilip eksilmeyen ve yasaklanmayan”³⁶⁰ ve buna benzer ayetler çoktur.

Ebu Muti’ der ki: Faniyeliler demişler ki: “Kur’ân da geçen her “cennet” kelimesi bahçe anlamındadır.” Kur’ân’da geçen cennetülme’va nasıl bahçe olur? Ayette me’va geçmiş (yani barınacak yer) bahçeler barınacak yerler değildir ki. İnsanların barınağı cennet’tir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah, Hz. Cebrail’i çağırarak onu cennete gönderdi ve ona dedi ki: “Cennete ve cennet ehli için hazırlanana bak” Cebrail baktıktan sonra dönerek şöyle buyurdu: “İzzetine yemin ederim ki onu işiten herkes girecektir.” sıkıntılarla çevrildikten sonra Allah, Hz. Cebrail’e “tekrar git bak” dedi. Cebrail tekrar gidip baktıktan sonra “ izzetine yemin ederim ki hiç kimsenin girmeyeceğinden korktum” dedi. Daha sonra Allah onu ateşe bakmaya göndererek “Ateşe kon, ona ve onun ehline hazırladığıma bak.” Cebrail gidip baktıktan sonra “izzetine yemin ederim ki hiç kimsenin kalmayıp ona girmekten korktum.” dedi.”³⁶¹ Bu delil gösteriyor ki cennet ve ateş mahlûkturlar. Ve Faniyelilerin dedikleri gibi değildir.

9.9. Ğayriyye

Ebu Muti’ der ki: Bunlar demişler ki: Allah (c.c)’nun insanlardan onlara bir peygamber göndermesi imkânsızdır. Muhammed (a.s) Hekimdi insanlar arasında meişeti dağıtmak için bu kitabı öncekilerin eserlerinden kopyalayarak yazdı. Onlara göre erkek, istediği kadını kendine seçebilir. Onlara göre gece ve gündüz kılınacak namaz sayısı yetmiş ile seksen arasındadır ve onlara göre hukuki olarak Mal herkesinkidir.

Cemaat ehli demişler ki: Allah bir mahlûkatı yaratıp’ da onlara peygamber göndermeden başı boş bırakması veya onları ta’at ve ibadetle mükellef kılmaması imkânsızdır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.”³⁶² yani emir olunmayacak ve nehiy edilmeyecek. Doğrusu Muhammed (s.a.v)’insanlara gönderilmiş bir peygamberdir ve Ğayriyyelilere denilecek ki: siz Muhammed (s.a.v)’e Hekim dediniz ve onun yalancı

³⁵⁸ Zuhrûf, 43/71.

³⁵⁹ Nisâ, 4/57.

³⁶⁰ Vakiâ’, 56 /33.

³⁶¹ İbn Hanbel, a.g.e, XIV, 448, 125, 126; Tirmizî, *Sıfatu'l-Cenne*, 23; Elbânî, *Zaifu Sünenü't-Tirmizî*, 577.

³⁶² Kıyâme, 75/33.

olduğuna şahitlik ettiniz. Çünkü O, “Ben izzet sahibi olan Allah’ın Resûlüyüm” demiştir. Hekim olan kişinin yalan söylemesini nasıl kabul edersiniz. Çünkü Hekim yalan söylemez. Kime hikmet verilmişse ona büyük hayır verilmiştir. Ya onun doğru olduğunu veya yalancı olduğunu söylemek zorundasınız. Eğer onun yalancı olduğunu söyleseniz o zaman Hekim değildir. şayet sadık olduğunu söylerseniz o zaman onun sözlerini kabul edip onun emirlerine tabi olmak zorundasınız.

9.10. Vakifiyye³⁶³

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre Kur’ân ne mahlûktur nede mahlûk değildir, diyemeyiz. Çünkü bu konuyla ilgili elimizde bir eser kanıt yoktur. Bundan dolayı bu konuda tevekkûf etmeyi (yani ne mahlûk nede gayri mahlûk demeyi) tercih etmişler. Kur’ân mahlûktur ve mahlûk değildir diyen iki gurubu da tekfir etmişler.

Cemaat ehli demişler ki: Bu konuda tevekkûf etmek bi’dattır. Çünkü Kur’ân Allah’tandır. Allah’tan olan hiçbir şey mahlûk değildir. Vakifiyyelilere şöyle denilir: Allah’ın ilmi, kudreti ve azameti hakkında ne diyorsunuz mahluklarmı yoksa mahlûk değiller mi? şayet hayır deseler. Onlara denilir ki: Bunlarda niye tevekkûf etmiyorsunuz? Bu konuda elinizde ne kitap’tan nede sünnetten bir delil yoktur. O zaman neden Kur’ân için tevekkûf ettiniz de Allah’ın diğer sıfatlarında tevekkûf etmediniz. Eğer Allah’ın ilmi, kudreti, azameti ve tüm sıfatlarında tevekkûf etseler onlara denilir ki: Kur’ân ismi üzerine tevekkûf etmeniz sıfat, mana ve mevsuf üzerine tevekkûf etmektir. Kim ki mana ve mevsuf üzerine tevekkûf ederse o kâfir olur. Resûlullah (s.a.v)’in kölesi Ubeyd b. Abdulgaffar Resûlullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir. “Sahabelerim zikredildiğinde dilinizi tutun(dilinizle konuya dalmayın susun). Yıldızlar zikredildiğinde dilinizi tutun. Kur’ân zikredildiğinde deyiniz ki: “ Allah’ın kelimidir ve mahlûk değildir.”³⁶⁴ Biş b. Birlis (r.a) şöyle buyurmaktadır: “Kur’anın mahlûk olmadığını açıklayın şayet size kötü söz söylemekten ve darp edilmekten korkuyorsanız o zaman tevekkûf ediniz. Tevekkûf ettiğinizde Kur’ân mahlûk olduğunu söylemiş oldunuz.”

³⁶³ Osman el-Hanefi, s. , 80.

³⁶⁴ Heysemî, *a.g.e*, VII, 202, VII, 223.

9.11. Kabriyye³⁶⁵

Ebu Muti' der ki: bunlar Kâbîr azabının var olduğunu inkâr ederler ve bu konuda evhamlara giriyorlar ve demişler ki: Dört metrelik bir yer nasıl azap sütununun yeri olur ki azap sütunu Dünyadan daha büyüktür. Aynı zamanda bunlar Şefa'at' ı da inkâr ediyorlar çünkü onlara göre şefa'at zülüm için yapılır.

Cemaat ehli demişler ki: kâbîr azabı haktır hayal değildir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var. Fakat onların çoğu bilmezler.”³⁶⁶ “Mutlaka ona dar bir geçim vardır.”³⁶⁷ yani kâbîr azabı. Şefa'at ta haktır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır.”³⁶⁸ yani şefa'at demektir. “Artık şefa'atçilerin şefa'ati onlara fayda vermez.”³⁶⁹ “Rahmân'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefa'at hakkına sahip olmayacaklardır.”³⁷⁰ Mücahit (r.a) “o büyük (uhrevi) azapdan önce, yakın (dünyevi) azaptan da taddıracağız.”³⁷¹ yakın azap dan kasıt kâbîr azabıdır. Hasan (r.a) Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Bu ümmet kâbîrlerinde mübtela olacaktır. Bevl (idrar) den sakınınız. Kâbîr azabının çoğu bevl den dolayıdır.”³⁷² İbn Abbâs (r.a) şöyle buyurmaktadır: “Kur'ân bir azap'tan bahsetmiştir. Kur'anın neresinde geçiyor? Sorulduğunda: “Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var. Fakat onların çoğu bilmezler.”³⁷³ demiş ki : Cehennem azabın dışında başka bir azap demektir demiş.” İbn Abbâs (r.a) Hz. Ömer (r.a) nın bazı konuşmalarında şöyle buyurduğunu işitmişim: “ Ey insanlar ileriki zamanda kâbîr azabını inkâr eden kavimler çıkacaktır. Onlarla aldanmayın.” Enes b. Malik (r.a) Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Kim, şefa'at'ı inkâr ederse şefa'at'tan payı olmaz. Kim, Havuz'u inkâr ederse ondan payı olmaz.”³⁷⁴

³⁶⁵ Osman el-Hanefi, s. 81.

³⁶⁶ Tûr, 52/47.

³⁶⁷ Tâhâ, 20/124.

³⁶⁸ İsrâ, 17/79.

³⁶⁹ Müddessir, 74/48.

³⁷⁰ Meryem, 19/87.

³⁷¹ Secde, 32/21.

³⁷² İbn Mace, Taharet, 26.

³⁷³ Tur, 52/47.

³⁷⁴ İbn Hacer, a.g.e, XI, 426; Hennâd b. es-Seriyy, Züh'd, I, 143.

9.12. Lafziyye³⁷⁵

Ebu Muti' der ki: Bunlara göre fail (yapan) ve Meful (yapılan) birdir. Kıraat ve okunan birdir. Lafız ve mefulz yani telaffuz edilen birdir. Bundan dolayı demişler ki: Okumak, Kur'ân ve onunla telaffuz etmek hepsi kur'andandır. Kıraat ve okunanın bir olduğu konusunda Cehmiyyelilere muvafakat etmişler. Fakat Lafız mahlûk değildir, demeleri ile onlara muhalefet etmişler. Çünkü Kur'â'ı telaffuz etmek ve onu okumak Kur'ân sayılır. Kur'ân'da mahlûk değildir.

Cemaat ehli demişler ki: Kur'ân, lafız değildir. Lafız da Kur'ân değildir. Çünkü lafız telaffuz edendendir. Kur'ân ise Allah'tandır. Lafız, hayır olabilir şer olabilir. Hayır ve şer'de mahlukturlar. Lafızlar değişir ama Kur'ân değişir. (doğrusu değişmez?) Lafız yok olur Kur'ân ise yok olmaz. Kur'ân Allah'tan ayrı bir şey değildir. Kulların lafızları ise Allah'tan ayrıdır. Lafızların güzeli ve kötüsü var. Yüce olan var bir de düşük olan var. Kur'ân için düşük ve kötü denilmez. Çünkü Kur'ân hepsi güzeldir. Aralarında ayırım yapılmaz./ sayılmaktan/ Allah (c.c) lafızla Kur'ân arasında ayırım yapmış. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: *“Biz Kur'ân'ı, ayet ayet ayırdık.”*³⁷⁶ Allah bu ayette kendi fiilini açıklamaktadır. Daha sonra ayetin devamında Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“İnsanlara okuyasın diye..”*³⁷⁷ bu bizim fiilimizdir. Allah (c.c) başka bir ayette şöyle buyurmaktadır: *“Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun.”* (Müzzemmil: 20) bu ayetle Allah. (c.c) Kur'an'ın okunmasını bize farz kıldı. Diğer farzlar nasıl ki mahlûktur. Namazlarda ki kıraat farzdır ve mahlûktur./ Oda ikame/ . emir, ibadet olduğundan dolayı mahlûk olmaması olamaz. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Ümmetimin en faziletli ibadeti, içlerinden kur'anı okumalarıdır.”* Amır b. kays Resûlullah (s.a.v) in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: farzları eda etmekten sonra Allah'ın en sevdiği ibadet kur'anı Mushaf ta okumaktır.”

Ebu Muti' der ki: Resûlullah (s.a.v) Kur'ân okumayı amel ve ibadet saydığına göre bunun okuyucundan olduğunu açıklamış oldu. Çünkü Kur'ân Allah'tan olduğundan dolayı kendisi ibadet değildir. Allah mabud olduğundan dolayı ondan ibadet olmaz. Kur'anın amel ve ibadet olduğunu iddia eden Allah'ın abid olduğunu

³⁷⁵ Osman el-Hanefi, s. 78-79.

³⁷⁶ İsrâ, 17/106.

³⁷⁷ İsrâ, 17/106.

ve onun ibadet ettiği birisi vardır demiş olmaktadır ve böylece onun bir ortağının olduğunu iddia etmiş olmaktadır, doğrusu kıraat bizdendir bizim amel ve ibadetimizdir. Bizler Allah'a ibadet etmekteyiz. Bizim ibadetimiz mahlûktur. Nasıl ki Allah'ı tevhit etmemiz Allah değilse ve ona iman etmemiz o değilse Kur'anı okumamız da ve onunla telaffuz etmemiz Kur'ân değildir. Bir şeyi telaffuz etmek o şeyin kendisi değildir. Kelime kökü "lefez- yelfezu- lefzen- fehuve lafizun – veş- şeyu melfuzun" Birisi şiirle telaffuz ettiği zaman telaffuz eden, lafız ve melfuz hepside mahlûktur. Çünkü o şairin kelimidir. Birisi Kur'anı telaffuz ettiğinde telaffuz eden ve lafız mahlukturlar. Telaffuz edile ise mahlûk değildir. Çünkü o Allah'ın kelimidir. Akıllı olan kişi bundan daha azıyla da yetinir.

Ebu Muti' Der ki: İşte buraya kadar Cehmiyye, onların sözleri ve cemaat ehlinin onlara olan reddiyeleri idi. Onlar on iki kısımdı.

Cemaat ehli demiler ki: Cehmiyeliler kafir, mürtet ve Resûlullah (s.a.v)'in getirdiği dinden ayrılmışlar.onlardan tevbe etmeleri istenilir. Tevbe etmeseler onların boynuna vurulur. Yahya b. Yusuf der ki: biz Mekke'ye geldik. (eksik var) bana ey yoldaşım Abdullah b. İdris'e gelip ona bir selam verme niyetin var mı? dedi. Evet dedim. Ona gittik. Arkadaşım Ona " Ey Eba Muhammed, bizim oralarda Kur'â'nın mahlûk olduğunu söyleyenler var dedi. Ebu Muhammed, onlar Yahudilerden midirler? Arkadaşım: Hayır dedi. Onlar Hıristiyanlardan mıdır? Arkadaşım hayır dedi. Onlar Mecusilerden midirler? Arkadaşım hayır dedi. O zaman onlar kimlerdendirler? Arkadaşım "Tevhit ehлиндendirler dedi." Ebu Muhammed : Yalan söylüyorlar bunlar tevhit ehlinde değiller. Bunlar zındıklardandırlar." dedi.

İbrahim b. ziyad der ki: "Abdurrahman b. Mehdi'ye sorup dedim ki: Kur'anın mahlûk olduğu diyenlerin hakkında ne dersin? Abdurrahman: "Benim bir yetkim olsaydı köprü başında durup orada geçenlerden Kur'â'ı sorardım mahlûktur diyenlerinin boynuna vurup kellesini nehre atardım."

10. MURCİE'NİN KISIMLARI

Ebu Muti' der ki: Murcie fırkasında türeyen guruplar on ikidir.

10.1. Tarikiye³⁷⁸

Bunlara göre imandan sonra Allah (c.c). nin kulları üzerinde farz kıldığı başka bir şey yoktur. Kim ki ona iman edip kalbi ile onu tanırrsa dilediği ameli yapsın. Şayet iyilik yaparsa Allah, ona cennet'i mertebeleri ile birlikte verecektir. Şayet hiç amel yapmasa Allah, ona sadece cenneti verir. Tüm günahları işlerse yine Allah ona sadece cenneti verir. Cehennem sadece kâfir olanlar için vardır ehli iman için cehennemi inkâr ediyorlar.

Cemaat ehli demişler ki: Allah, imandan sonra kulların üzerine farzları farz kılmıştır. Ve bazı şeylerden onları nehyi etmiştir. Müminler üzerine hükümleri vacip kılmıştır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“İman eden kullarıma söyle, namazı kılınlar”*³⁷⁹ *“şüphesiz namaz, mü'minler üzerinde vakitleri belirlenmiş bir farzdır.”*³⁸⁰ yani belirlenmiş bir farz. *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı”*³⁸¹ *“Allah'a itaat ediniz.”* Yani farzlarda *“ Resûle de itaat ediniz.”*³⁸² Yani sünnetlerde *“ Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol-yöntem kıldık.”*³⁸³ tüm bu ayetler amel yapmanın müminle üzerinde farz olduğuna dair delillerdir. Allah'ın emrettiği hüküm ve haddlar da amelin farz olduğuna dair delildirler. Fakat akıllı olan bundan saha az delillerde yetinir.

10.2. Sayibiye³⁸⁴

Ebu Muti' der ki: Bunlara göre Allah (c.c) insanları dilediklerini yapmak için onları serbest bırakmış. Ve imanın dışında üzerlerine bir şeyi farz kılmamıştır. Dileyen amel eder dileyen etmez ikisi de Allah katında eşittirler. Allah'ın kulları üzerinde ne emrettiği bir şey var nede nehyettiği bir şey vardır, kim ona iman getirirse ona, cennet mertebeleri ile verilir, kim ona kâfir olursa ona, cehennem mertebeleri ile verilecektir ve şu ayeti delil getirmişler *“dilediğinizi yapın”*³⁸⁵

³⁷⁸ Osman el-Hanefi, s. 70.

³⁷⁹ İbrahim, 14/3.

³⁸⁰ Nisâ, 4/103.

³⁸¹ Bakara, 2/183.

³⁸² Nisâ, 4/59.

³⁸³ Maide, 5/48.

³⁸⁴ Osman el-Hanefi, s. 73.

³⁸⁵ Fussilet, 41/40.

Cemaat ehli demişler ki: Allah (c.c) bir mahlûkatı yaratıp ta onu başı boş bırakması imkânsızdır. İbn Abbâs (r.a): *“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mi zanneder.”* (Kıyame: 36) ayetin tefsirinde: yani ihmal edilecek ne emir olunur nede nehiy olunur. demiştir. *“Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”* (Müminun: 115) *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”* (Zariyat: 56) insanlar, peygamberler ve kitaplar gönderildiğine göre nasıl olurda başı boş bırakılacaklar. Cebrail a.s yaklaşık yirmi yıl boyunca Resûlullah (s.a.v)’in üzerine vahiyle inerdi o vahyin içine emirler ve nehiyeler vardı. Bundan sonra Allah (c.c) şöyle buyurdu: *“Bugün size dininizi kemale erdirdim.”*³⁸⁶ hayır yapanla yapmayan veya kötülükleri terk edenle etmeyen nasıl bir olurlar? Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp Salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mi sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!”*³⁸⁷ başka bir ayette *“Yoksa biz iman edip salih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah’a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız?”*³⁸⁸ Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“İnsanlar cennete imanları ile gireceklerdir. Amelleri ile de onu taksim ederler.”* Amel edenlerle diğerlerin mertebeleri nasıl eşit olur? Fakat Allah, kime nur nasip etmese ona nur yoktur.

10.3. Raciye

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre Allah farzları farz kıldı. Ve nehiy edilmesi gerekenleri de nahiy etti. Allah insanlar arasında hüküm edene kadar Kim, itaat ederse ona Muti’(itaat eden) diyemeyiz. Kim isyan ederse on asi diyemeyiz. Bunu ona bırakacağız muti ve asi demeyeceğiz. Olabilir ki günah işleyen Allah tarafından sevilen odur. Onun için fusuk ehlinin ismiyle onu isimlendirmeyeceğiz. Olabilir ki itaat eden Allah’ın buğz ettiği kişi odur. Bunun için ona muti diyemeyiz.

Cemaat ehli demişler ki: Kim Allah’a itaat ederse ona muti deriz. Kim isyan ederse ona asi deriz. Çünkü itaat ve isyan zahir olan eylemlerdir. Bundan dolayı onlara zahiri hüküm verilir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Allah için sev*

³⁸⁶ Maide, 5/3.

³⁸⁷ Casiye, 45/ 21.

³⁸⁸ Sad, 38/28.

ve Allah için buğz et.” İsa b. Meryem a.s şöyle buyurmaktadır: “İsyan yapanlara buğz ederek Allah’ın sevgisine mazhar olmaya çalışın. Onlardan uzaklaşarak Allah’a yakınlaşın. Onlardan öfkelenerek Allah’ın rızasını talep edin.”

Ebu Muti’ der ki: Durum Raciyelilerin dediği gibi itaat edeni isyan yapandan isyan yapanı itaat edenden ayırt etmiş olmasaydık. O zaman Allah’ın sevgisini kazanmaya çalışana buğz ve Allah’a yakınlaşmak isteyen den de uzaklaşmamız gerekirdi. Bu ümmet Allah katında peygamberlerden daha değerli olmadığı halde Allah Hz. Adem için asi demiştir: “*Adem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı.*”³⁸⁹ şayet Allah peygamberine asi diyorsa onun dışındakiler için nasıl bu ifade kullanılmaz? Bunlara göre o zaman kâfirlerle savaşılması gerekir. Çünkü o savaştığı kişilerde bazıları olabilir ki Allah katında iman edecek olanlardır. Böylece Allah’ın sevdiği bir kişiyle savaşılması gerekir. Onların bu söylemi ne kadar kötüdür.

10.4. Şakiye³⁹⁰

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre iman söz ve amel den ibarettir. Yapılan tüm ameller yoldan eziyet veren şeyleri kaldırmak bile imandan sayılır ve demişler ki iman olmadan amel olmaz çünkü tüm ameller imandandır. Bunlar amel yapmadan sadece imana itimat edenlerdendirler. Çünkü demişler ki imandan sonra farz bir amel yoktur.

Cemaat ehli demişler ki: İman, la ilahe illallah kelimesidir ve Allah (c.c) kafirleri bu söze gelmelerini istemiştir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Bizim ve sizin aranızda ortak bir söze gelin.*”³⁹¹ onlara aramızda ki amele gelin dememiştir. Başka bir ayette Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Deyiniz ki biz Allah’a iman ettik.*”³⁹² Allah (c.c) bu ayette amel edin dememiş iman edin demiştir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “İman sözdür. Amel ise onun hükümleridir.”³⁹³ Başka bir hadiste: “İman sözdür. Kıyamet gününde amellerle iftihar edecekler. Harmele b.

³⁸⁹ Taha, 20/121.

³⁹⁰ Bu firkayı Osman el Hanefî Tarıkıyye ve Şakıyye şeklinde bir arada zikretmiştir. Bkz., Osman el-Hanefî, s. 70.

³⁹¹ Âl-i İmrân, 3/64.

³⁹² Bakara, 2/236.

³⁹³ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, IX, 110.

Yezid el-Ensari (r.a) şöyle buyurmuştur: “Resûlullah (s.a.v) dilimin ucundan tutarak şöyle buyurdu: İman buradadır. Kalbine işaret ederek Takva buradadır.”

10.5. Beyhisiyye

Ebu Muti’ der ki: Bunlara göre iman ilimdir. İman cehaleti kabul etmez. Hakkıyı bâtıldan ayırt edemeyen kişi kâfirdir. Çünkü o, Helâli haramdan ayırt etmemiştir. Helâli haramdan ayırt etmeyen herkes kâfirdir. Farzları sünnetlerden ayırt edemeyen kâfirdir. Çünkü bu durumda farz kılanın kim olduğunu bilmiyor.

Cemaat ehli demişler ki: İman ilim değildir. İlim de iman değildir. İlim müminlerin üzerinde farzdır iman ise kafirlerin üzerinde farzdır. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “İlim iman değildir. o, imanın hükümleridir.” Resûlullah (s.a.v) ilmi müminlere zorunlu kılmıştır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin*” Melekler, “*Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur.*”³⁹⁴ başka bir ayette “Allah’ın, peygamberleri toplayıp “siz(den sonra davetiniz)e ne derece uyuldu?” diyeceği, onların da, “Bizim hiçbir bilgimiz yok.”³⁹⁵ durum Beyhisiyyelilerin iddia ettikleri gibi olsaydı o zaman tüm melekler ve peygamberler “bilgimiz yok” dediklerinde kâfir olmaları gerekir.

Allah (c.c) Muhammed (s.a.v)’e hitaben şöyle buyurmuştur: “Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun.”³⁹⁶ Beyhisiyyelilerin iddiası ne kadar kötüdür ki Resûlullah (s.a.v)’in kitap ve imanı bilmemesinden dolayı kafir olması. Çünkü onlara göre iman ilimdir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı.*”³⁹⁷ “*Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun.*”³⁹⁸ Allah (c.c) Bu iki ayette insanları fitrat üzerine yarattığını ve yaratırken bir şeyi bilmediklerini açıklamaktadır.

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “ İnsanlar, la ilahe illallah demelerine kadar onlarla savaşmakla emir olundum.” Peygamber efendimiz (s.a.v) bilgi bilene kadar dememiştir. Hasan (r.a) şöyle buyurmuştur: “Resûlullah (s.a.v)’in üç yüz

³⁹⁴ Bakara, 2/31-32.

³⁹⁵ Maide, 5/109.

³⁹⁶ Şura, 42/52.

³⁹⁷ Nahl, 16/78.

³⁹⁸ Rûm, 30/30.

sahabesine yetiştim. Onlardan yetmiş tanesi Bedir gazvesine katılanlardandı. İşte bu tüm sahabeler, Resûlullah (s.a.v)’in “iman sözdür. Amel ise onun hükümleri .” olduğunu buyurmuştur.

10.6. Ameliyye

Ebu Muti’ der ki: bunlar demişler ki: iman ameldir. İman söz ve ameldir demiyoruz. Belki iman hepsi amelden ibarettir. Kalp bilgisi de imandır. Uzularla yapılan amel de imandan sayılır.

Cemaat ehli demişler ki: İman kelime’i şahadettir. Bu da sözdür amel değildir. Çünkü Allah (c.c) buna kelimeden ismi vermiştir ki şöyle buyurmaktadır: “*ve onları takva kelimesine bağladı.*”³⁹⁹ yani: La ilahe illallah kelimesine. Başka bir ayette: “*Bir kelimeye gelin ...*”⁴⁰⁰ yani : La ilahe illallah kelimesine. Diğer bir ayette : “*İnkâr edenlerin de kelimesini (inkâr çağrılarını) alçaltmıştı. Oysa Allah'ın kelimesi, yüce olandır.*”⁴⁰¹ yani : La ilahe illallah kelimesi. “*Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırdır,*”⁴⁰² yani: la ilahe illallah sözü. “*Rabbinin sözü, doğruluk bakımından da, adalet bakımından da tamamdır.*”⁴⁰³ yani : la ilahe illallah sözü ile tamamlandı. “*Güzel sözler ancak O'na yükselir.*”⁴⁰⁴ yani: la ilahe illallah. “*Ardından gelecekler arasında kalıcı bir söz yaptı.*”⁴⁰⁵ yani: La ilahe illallah.

Ebu Muti’ der ki: Şu geçmiş ayetlerin yaptığım tefsirlerini Ahmet b. Yakup’ dan oda Salih’ den oda İbn Abbâs’ den rivayet etmiştir. Tüm bu geçmiş ayetlerde iman için kelime kullanılmışsa o zaman Ameliyyelilerin, mütaşabih ayetlerin etrafında dolanmalarının fitneden başka ne amaçları yoktur. Nasıl denile bilir ki falan şahıs “La ilahe illallah” kelimesini söyledi gibi falan şahıs “la ilahe illallah” amelini yaptı. Onların falan şahıs “La ilahe illallah” amelini yaptı, kazandı veya kıldı iddiaları ne kadar kâbîhtir. Yine de ne kadar kötü bir iddia ki Allah bizim tarafından yapılmıştır ve kazanılmıştır denmesi veya Allah bizim bilimizdir. Çünkü onlara

³⁹⁹ Fetih, 48/26.

⁴⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/64.

⁴⁰¹ Tevbe, 9/40.

⁴⁰² İbrahim, 14/27.

⁴⁰³ Enâ’m, 6/115.

⁴⁰⁴ Fatır, 35/10.

⁴⁰⁵ Zührûf, 43/10.

göre bilgi ameldir. Yine onlara göre Kur'ân okumak ameldir. Allah onların bu iddialarından ne kadar yücedir.

Cemaat, iman'ın kelimeler olduğuna şahitlik ederler nasıl ki Allah ona kelimeler demişse ve Resûlullah (s.a.v) ona kelimeler dediği gibi ki şöyle buyurmaktadır: “İman, kelimelerdir. Kalbi bilgi onun tasdikidir.”

10.7. Mankusiyye

Ebu Muti' der ki: Bunların iddiaları, iman söz ve amel olduğundan dolayı eksilir ve artar. Bazılarına göre artar ama eksilmez ve şu ayeti delil getirmişler: “*Taki imanlarını arttırsınlar.*”⁴⁰⁶

Cemaat ehli demişler ki: iman, Allah'ın vahdaniyetinin ikrarı olduğu için ne artar nede eksilir. Tıpkı Rab'in artmadığı ve eksilmediği gibi. Resûlullah (s.a.v)'e imanın artıp veya eksildiği konusu sorulduğunda “hayır artması veya eksilmesi küfürdür.” diye buyurmuştur. Hafs b. Abdullah Hz. Ömer b. Abdulaziz (r.a) Minber'in üzerinde şöyle buyurduğunu işittim: “İman, sapık ve şüphecinin dediği gibi günahların onu eksildiğini gibi olsaydı birimiz evine döndüğünde bilmez ki imanı ne kadar kalmış ne kadar gitmiş.” Musa b. kesir şu ayetin: “*ta ki imanlarını arttırsınlar.*”⁴⁰⁷ tefsiri sorulduğunda şöyle buyurdu: “O, imanın tekrarı demektir. Artması değil.” Avad b. Abdullah ve Hammad b. Süleyman şu ayetin: “*ta ki imanlarını arttırsınlar.*”⁴⁰⁸ tefsirinde şöyle buyurmuşlar: “yani Allah'a olan tasdikleri ile beraber Farzlarla olan tasdikleri de artsın.” Demektir. Ebu Bekir en-nehşeli şöyle buyurmuştur: “Benim İman'ım Cebrail ve Mikail'in imanı gibidir.” Ebu Mecaz buyurmuş ki: “Ahir zamanda Mankusiyyeliler denilecek bir kavim çıkacaktır. Kimdir bu Mankusiyyeliler denildiğinde? İman'ın artıp ve eksildiğini söyleyenlerdir. dedi.”

10.8. Müstesniye

Ebu Muti' der ki: Bunların iddiası, İman'da istisna yapılması gerekir. Hiç kimse ben gerçek müminim diyemez. Çünkü kim ben gerçek müminim dese o, be cennet ehliyim demektir Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Allah, mü'min erkeklere*

⁴⁰⁶ Fetih, 48/4.

⁴⁰⁷ Fetih, 48/4.

⁴⁰⁸ Fetih, 48 /4.

ve mü'min kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetleri va'detti.”⁴⁰⁹

Cemaat ehli demişler ki: İman'da, istisna yapmak bâtıldır. Çünkü İman Mazi sığasıyladır mazi sığasında da istisna yapılmaz. Doğrusu mümin gerçek mümindir. Kâfir de gerçek kafirdir. İki gurup arasında üçüncü bir gurup yoktur. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Kiminiz kâfir kiminiz de mümin dir.*”⁴¹⁰ Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Kim ki gerçek mümin değilse o gerçek kafirdir.” İbrahim et-teymi şöyle buyurmuştur: “Allah hepsine dinler diyerek ve şöyle buyurmaktadır: “*Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiiler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya*”⁴¹¹ şayet bir düşmanla karşılaştınız ve sizlere hangi dine mensup olduğunuz size sordu sizde mümin olmamızı arzuluyoruz diye cevap verdiniz. Düşman size der ki: Sizler dininiz tam almamışsınız. Siz daha arzu ediyorsunuz. Gidin dininizi tamamlayın daha sonra gelip bizimle savaşın diyecekler.” deniliyor ki Hz. Muaz (r.a) geldiğinde arkadaşları etrafında toplandı. Onlara “Sizler gerçek müminsiniz. İnşallah cennet ehlisiniz.” dedi. Yusuf b. Meymun, Ata'ya şöyle dedim: “ Bizim oralarda salah ehli zannettiğimiz bazı insanlar vardır. Bizler mümin'iz dediğimizde bizi ayıplıyorlar. Ata: “bizler müminiz Müslüman'ız. Resûlullah (s.a.v)'in sahabelerinin böyle dediklerine yetiştik.” Harice b. Musap (r.a) nın şöyle söylediğini rivayet edilmektedir: “Kim imanında şüpheyeye düşerse daha sonra gelip benden evlendirmeyi isterse evlendirmeyi helal görmem.” Huzeyfe b. el-yeman (r.a) şöyle buyurmuştur: “ Ahir zamanda, mümin veya kâfir olduğumuzu bilmiyoruz diyen bir kavim çıkacaktır. Bu da Deccal'ın çıkacağı dönemlerde olacaktır. Allah, onları deccala ilhak etmesi haklıdır.”

10.9. Müşebbehiye⁴¹²

Ebu Muti' der ki: Bunlar demişler ki: Allah, insan şeklindedir. Allah'ı, saç, tırnak, kıvrıkcık saç, et, kan ve insanda olan diğer vasıflarla vasıflamışlar. Bunların tam zıddı olarak da Cehmiyyeliler, benzetme korkusundan dolayı Allah'ın tüm sıfatlarını inkâr etmişler. Böylece ikisi de aşırı gitmişler.

⁴⁰⁹ Tevbe, 9/72.

⁴¹⁰ Teğabun 64/2.

⁴¹¹ Hacc, 22/17.

⁴¹² Bkz., Bağdâdî, s. 169-175; Osman el-Hanefi, s. 68 ; Yusuf Şevki Yavuz, “Müşebbihe”, *DİA*, XXXII, 156-158.

Cemaat ehli demişler ki: Allah, Müşebbihelilerin insanda olan her şeyi Allah için iddia etmelerinde yücedir. Aynı zamanda Cehmiyyelilerin, Allah, insanda olan her şeye müğayirdir demelerinden yücedir. Bu iki gurup böyle söyleyerek doğrudan aşmışlar ve yoldan çıkmışlar. Bizler deriz ki: Alla, kitabında kendini vasıf ettiği vasıflarla ilgili tevekküf ederiz. (Yani olduğu gibi kabul edip karışmayız.) Kur’ân’da ne varsa onu kabul edip onu aşmayacağız. Çünkü o, imamız ve delilimizdir. Kim kitaba tabi olursa sapmaz. Kim ona yapışırsa kurtulur. Kim ona mühalefet ederse zarar eder. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Hakkında ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah’a aittir.”*⁴¹³ yani Allah’ın kitabıdır. Başka bir ayette: *“Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah”*⁴¹⁴ yani: Allah’ın kitabına. İşte böylece Allah, herhangi bir hususta ihtilafa düştüğümüzde Allah’ın kitabına baş vurmamızı emretmektedir. Onu aşamayız ve Allah hakkında kendi kafamızdan bazı şeyleri söyleyemeyiz. Ebu Yusuf İmam Ebu Hanife’nin şöyle buyurduğunu söylemektedir: *“Hiç kimse kendi kafasından Allah hakkında bir şey diyemez. Fakat kişi Allah kendini vasf ettiği gibi vasıflandıracaktır. Kendi görüşüne göre bir şey diyemez. Alemleri rabbi olan Allah ne yücedir.”* Ebu Hanife şöyle buyurmuştur: *“Hurasan dan / eksik var/ iki gurup . ikisi de sapıktır. Bunlarda, Cehmiyye ve Müşebbihedirler.”*

10.10. Haşeviyye

Ebu Muti’ der ki: Haşeviler çokça hadis rivayet ederle. Ama o hadislerde ne olduğunu bilmezler ve manalarını öğrenmek için gayret etmemişler. Bundan dolayı hadislerde ki her korkutmayı, teşviki, farz ve sünnetleri aynı kefeye koymuşlar ve şöyle demişler: Resûlullah (s.a.v) den gelen herhangi bir şeyi ret eden peygamberi ret etmiş olur. Onlara göre sünneti terk eden farzı terk eden gibidir. Çünkü onlara göre Resûlullah (s.a.v) ne demişse Hz. Cebrail’in emriyledir ve şu ayeti delil getirmişler: *“ O, nefis arzusu ile konuşmaz.”*⁴¹⁵

Cemaat ehli demişler ki: Hadisler çoktur hepsi aynı mertebede değildir. Çünkü onlardan bazıları farz, sünnet, teşvik ve fazileti bildirmek içindir. Bazıları korkutmak ve tehdit içindir. Bazıları mubah, ruhsat ve genişliği ifade etmek içindir.

⁴¹³ Şura, 42/10.

⁴¹⁴ Nisâ, 4/59.

⁴¹⁵ Necm, 27/3.

Bazıları muhkem ve muteşabih dir. Bazıları nasih ve mansuhdur. — Nasıl ki Kur'ân'da nasih ve mansuh vardır. — bizim üzerimizde vacip olan nasih'ına tabi olmak ve mansuh'una inanmaktır. Mubahlar, ruhsat ve fezaili beyan eden hadisler ise onları terk edebiliriz. Ama onlarla amel yaptığımızda sevap kazanırız. Tüm Hadislerle amel etmek zorunda değiliz. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Sünnet iki kısımdır: Bir sünnet var ki onunla amel etmek hidayettir. Terki ise dalalettir. Başka bir sünnet var ki: onunla amel etmek hidayettir. Terki ise dalalet değildir.”⁴¹⁶ Makhul (r.a) şöyle söylemiştir: “Sünnet iki kısımdır: bazıları fezaili a'malla ilgilidir. Bunlarla amel etmek fazilettir. Terkinde bir sakınca yoktur. Bazıları da farzlarla ilgilidir. Bunun terki dalalettir.”

Ebu Muti' der ki: Resûlullah (s.a.v)'in dediği Haşevîlere karşı delil olarak yeterlidir. Çünkü Resûlullah (s.a.v) bazı sünnetlerin terkinin dalalet görmemiştir. Bu sünnetlerle ilgili peki mubahlarla ilgili olanı terk etmek nasıl dalalet olur. Fezaille ilgili olan hadislerin tümüyle kim amel edebilir. Kişi Hadislerin manaları ve tefsirlerini bilmeye çalışacak ki hangisinde hidayet var hangisinde yoktur. Enes b. Malik (r.a) Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “ Hadislerimi, tefsirleri ile süsleyiniz. Manaları ile sağlamlaştırınız.”

10.11. Eseriye

Ebu Muti der ki: bunlar demişler ki: Bizler eser ve sünnet sahibiyiz. Bize göre kıyas ve görüşle amel etmek bâtıldır. Bize göre Din, bitişik olan senettir. Bir şeyi bir şeye kıyas etmek caiz değildir; ve Resûlullah (s.a.v)'in şu Hadisini delil getirmişler: “Kıyas yapmaktan sakınınız. İlk kıyas yapan İblistir. Ve sonunda Allah'a kafir oldu. Güneş ve ay'a ancak kıyas neticesinde ibadet edilmiştir.”⁴¹⁷

Cemaat ehli demiler ki: İnsanoğlunun hareket ve çalışmasının bir sınırı yoktur. / Eserîlere göre kişi bir eser göremeden hareket edemez. Sahih bir hadis bulunduğu anda ona kıyas yapılır. Esere uyan cezalandırılır. Kıyas neticesine yaptığı hatadan dolayı cezalandırılmaz./ Ukbe b. Amir (r.a) şöyle der: Resûlullah (s.a.v)'in yanındayken davalı iki adam geldiler. Resûlullah (s.a.v) bana “dedi ki sen aralarında hüküm ver” ben: “Sen buna daha evlasın” dedim. “Tekrar bana aralarında hüküm

⁴¹⁶ Taberânî, *a.g.e*, V, 18.

⁴¹⁷ Taberî, *Tefsîr*, VIII, 131.

ver” dedi. “Neyle hüküm vereyim ya Resûlullah (s.a.v)” dedim. “İçtihat et” dedi. Şayet doğruya isabet edersen sana on ecir var yok eğer hata yaparsan sana bir ecir vardır.” dedi. Mucahid şöyle buyurmuştur. “Hz. Ömer Mükatebeyi nehiy eder ki. Veki’ der ki : Yani kıyas dan nehiy ederdi. Ebu Muti’ der ki : Yani Allah konusunda yapılan kıyası nehiy etmiştir. Helal ve haramda ise sahabeler ve tabiinler dahil günümüze kadar hiç kimse kıyasdan istiğna etmemişler.

Eseriler demişler ki: “İlk kıyas yapan İblistir. Allah ona lanet etsin.- Resûlullah (s.a.v)’in hürmetine bizi ve zürriyetimizi onun hile ve komplolarından korusun.- o, Allah hakkında kıyas yapmıştı. Hz. Ömer’in nehiy ettiği gibi. Yaptığı kıyas helal ve haram konusunda değildir. Güneşe ve Aya kıyas neticesine ibadet edildi demeleri de bunun gibidir. Helal ve haramda yapılan kıyas kişiyi güneş veya ay’a ibadet etmeye sevk etmez. Allah konusunda kıyas yapıldığında kişiyi onlara ibadet etmeye sevk eder. Hz. Ömer (r.a) Hz. Ebu Musa el-eşariye şöyle yazdığını rivayet edilmektedir: “bir mesele hakkında Kur’ân’da bir şey bulamadıysan iyice anlamaya çalış. Birbirine benzer meseleleri birbirine kıyas et. Daha sonra sana göre hakka en uygun olanı ile hüküm ver.”

Abdurrahman b. Yezid Abdullah’ın şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir. Müslümanların kötü gördüğü şey, Allah katında da kötüdür.” Hasan b. ebil Hasan el-basri Resûlullah (s.a.v)’in “işleri aralarında şura iledir”⁴¹⁸ Ayetinin tefsirinde şöyle buyurduğunu söylemektedir: “ Bir şey ortaya çıktığında şayet Allah’ın kitabında ve sünnette onunla ilgili bir hüküm yoksa Müslümanlardan görüş sahipleri kişiler o konuda istişare yaparlar, demektir.”

10.12. Bid’iyye

Ebu Muti’ der ki: Bunlar demişler ki: Ümmetin içinde ilk bid’atları ortaya çıkararak, Müslüman imamlarının yaptıklarını inkâr edenlerdir. Çünkü onların bu inkârı Müslümanların ayrışmasına ve imamların verdikleri hükümlerin iptaline sebep oldu. Bundan dolayı, hiç kimse imam’a isyan edemez velev ki ona günah yapmayı emretse de bu durumda mazur sayılır. Çünkü Resûlullah (s.a.v) İmam’ı işitip ve ona itaat etmeyi emretmiştir.

⁴¹⁸ Şura, 42/38.

Cemaat ehli demişler ki: Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar.*”⁴¹⁹ ayette onlardan emir olanlara dememiştir. Resûlullah (s.a.v): “*Allah uğrunda hakkıyla cihad edin.*”⁴²⁰ Ayetinin tefsirinde şöyle buyurmuştur: “Zalim bir yetkilinin yanında hakkı söylemektir.” Müminler üzerinde vacip olan, karşı taraf zalim olsa bile ona hakkı söylemektir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılamayın) çünkü Allah ikisine de daha yakındır.*”⁴²¹ Allah'a isyan etmede kula itaat edilmez. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Allah'a isyan etmede kula itaat edilmez.”⁴²²

Ebu Muti' der ki: nasıl olurda Bid'iyyeliler demişler ki Emir'e her şeyde ona itaat edilir. Hayır öyle değildir. Allah'a isyan olan şeylerde ona itaat edilmez. Lakin İmamlardan iyilik yapan ona tabi olmak üzerimizde vaciptir. Çünkü bu durumda ona itaat etmek Allah'a itaat etmek demektir. Onlardan kötülük yapana ise onlara karşı ümmetin görevi, bu kötülükleri onlardan gidermek, salahlarla onlara dua etmek ve onlara karşı kılıçla çıkmamaktır. İmamlardan ümmeti, dinlerinin zararı olan şeylere davet etmeleri hususunda ona itaat edilmez. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Onları (imamları) işitin ve onlara itaat edin günahla emir olunmadığınız müddetçe. Günah yapmakla emir olduğunuz zaman onlara ne işitme nede itaat var .”⁴²³ Süveyd b. Gafle Hz. Ömer (r.a) nın şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Ey İbn Ümeyye bilmem ki belki benden sonra hayatta kalırsın. Emir, Habeşi bir köle olsa da ona itaat et. Seni vurduğunda sabret. Sana bir şey vermeyip seni mahrum bıraktığında sabret. Sana zulüm ettiğinde sabret. Şayet dine ters bir şeyle sana emir verirse ona deki: Ne seni işitirim nede sana itaat ederim. Bedenim gitsin ama dinime zarar gelemsin de.”

Ebu Muti' der ki: İşte buraya kadar Mürcilerin kısımları, söylemleri ve cemaat ehlinin onlara yaptıkları reddiyelerdi. Onlar on iki kısımdı. Enes b. Malik (r.a) Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Ümmetimden iki gurup

⁴¹⁹ Tevbe, 9 /7.

⁴²⁰ Hacc, 22/78.

⁴²¹ Nisâ, 4/135.

⁴²² İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 152, 150, IV, 531, 543.

⁴²³ İbn Mace, *Cihad*, 40, 41.

var ki Şefa'at' ım onlara nail olmaz. Bunlar, Mürcie ve Kadariyye fırkalarıdır.>"⁴²⁴
Başka bir Hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Murcie ve Kaderiyye fırkaları yetmiş iki peygamberin dili üzerine lanetlenmişler."⁴²⁵ İbrahim et-Teymi şöyle derdi: "Murci, mümin veya kafir olduğu bilmediğimiz. Kişidir." Osman b. Affan es-Secezi şöyle derdi: "Şüpheli Murcilerin, iman kavli ve amel dir iddiaları yetmiş iki bid'at ehlinin temelidirler. Cehimeyyililerin dışındaki tüm Ehva gurupları onlardan ayrılmışlar."

Ebu Muti' der ki: İşte buraya kadar zikrettiğimiz guruplar, yetmiş iki ehva fırkaları ve görüşlerinin açıklamasıdır. Onları dalalet götüren sebepleri kitabın başında da zikrettiğimiz gibi sünnette tabi olmamalarından dolayıdır. Açıkladığım gibi yetmiş iki fırkaya bölündüler. Bu saydığımız fırkaların tümü insanlarda vardır. Kitabımızda, onlardan dinlediğimiz şekilde saydıklarımızla yetindik. Kim düşünüp aklını çalıştırır ve saydığımız fırkalardan uzaklaşıp Cemaat ehline tabi olduğu takdirde umulur ki sağlam, doğru yolda kalır ve bilmediği dalalet fırkalarından da korunmuş olur. Kişi işinde Allah'tan korksun. Kendisi için ne hazırladığına baksın. Tüm Ehvalardan vazgeçerek her iki cihanda zarara uğrayanlardan olmaktan korksun. O, şöyle demiştir: "Ehva demesinin sebebi çünkü kişiyi cehenneme yuvarlatıyor. Halbuki hepsinin varacağı yer ateştir. Ebi Mi'ser (r.a) demiş ki: "Eba Hamza İbrahim en-negehi'ye bu "ehva" lardan hangisinin ona daha sevimli olduğunu sordum? Çünkü senin görüşünle amel etmek istiyorum, dedim. İbrahim: "Allah, onlardan hiç birisinde zerre kadar hayır kılmamıştır. Onlar sadece şeytanın günahlarıdır. Doğrusu olan ilk dönemdeki İslamdı." dedi. Hasan b. Eşref Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: " Her şeyin bir afeti vardır. bu dinin afeti de bu Ehvalardır. Allah o kişiye rahmet etsin ki, kendi işine bakıp bu Ehva ve dinde yeni çıkarılan şeylerden sakınır ve kendin den helak' ı uzaklaştırır."

Ebu Muti der ki: işte peygamberimiz (s.a.v) bizleri ehvalardan sakındırıyor ve dinde yeni çıkarılan şeylerden bizi korkutuyor. Ve bunda helak olduğunu bildirmektedir. Bizim ve tüm ümmetin üzerinde vacip olan, Resûlullah (s.a.v)'in sözlerini kabul etmek. Emirlerine itaat etmek. Vasiyetini muhafaza etmek. Sakındırdığı şeylerden sakınmak. Korkuttuğu şeylerden korkmak. Bize şeriatından

⁴²⁴ Tirmizî, *Kader*, 13.

⁴²⁵ Taberânî, *a.g.e.*, VIII, 79; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, V, 83.

açıkladığı surette. Kim resule itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim ona muhalefet ederse Allah'a muhalefet etmiş olur. Kim resulün sünnetinden yüz çevirirse kendini sefih kılmıştır. Ve O Ahirette hüsrana uğrayanlardandır.

Ebu Muti' der ki:İbn Ömer'den rivayetle oda Resûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “ Kim sünnet ve cemaat üzerine olursa ona, bir peygamber ailesinin sevabı yazılır. Her adımda ona on hasanat yazılır. On derece mertebesi yükselir.”⁴²⁶

Ebu Muti' der ki: İşte Resûlullah (s.a.v) şu geçmiş hadiste haber veriyor ki, kim sünnet üzere müstekim olursa ona bir peygamber ehlinin ecri vardır. Ümit ediyorum ki bu kişiye sünnet üzere olduğunda az amel ile elde eden ecir, sünnet üzere olmadığı takdirde daha fazla amel etse bile o kadar ecir almamasıdır. Bu durumda müstahak olduğu ecre öbür şekilde elde etmez. Çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Ümmetimin fesada uğradığında kim sünnetime bağlı kalırsa, ona yüz şehit ecri vardır.”⁴²⁷ Zühri (r.a) Resûlullah (s.a.v) in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “Sünnetime bağlı kalan elinde ateşten bir köz tutan gibidir.” Kendini kurtarmaya hırslı olan ve onu helak'e girmesini istemeyen için Bundan daha büyük ve yüce bir sevap var mı?⁴²⁸

Ebu Muti' der ki: Buraya kadar dinde Ehva, yeni çıkarılan şeyler ve ihtilafları açıkladım. Kim kendine nasihat etmek istiyorsa cemaat ehli için Resûlullah (s.a.v)'in sevab'a aşık olursa ve sünnet ehli için açıkladığı fazileti idrak etmek istiyorsa o zaman cemaat ehlinin görüşlerinin üzerinde kalmaya çalışsın. Bid'at ehlin den uzak dursun ve hilaf ehlinin görüşlerinden sakınsın. Onların tenakuzlarından ve kötü görüşlerinden uzak durarak aleyhlerinde getirdiğimiz delillere bağlansın. Uzatma korkusu olmasaydı daha çok hadis, ayet ve makulden delil getirirdik. Fakat kısa tuttuk ta ki ona bakana ağır gelmesin. Allah, kime hidayet dilerse, bundan daha azı da ona yeterlidir. Bununla yetinmeyen korkarım ki daha fazlasıyla da yetinmez. Gözler kör olmaz fakat göğüslerde ki kalpler kör olur. Allah, bizleri ve sizleri acılar çekmekten, doğru metot da meyil etmekten ve doğru yoldan sapmaktan korusun. Bizi

⁴²⁶ Hadimi, Berika, I, 436.

⁴²⁷ İbn Adî, *a.g.e*, II, 327; Ebû Nuaym, *a.g.e*, VIII, 200; Ayrıca bkz., Münzirî, *a.g.e*, I, 80.

⁴²⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, XV, 33.

ve sizleri cemaat'e ve sünnete bağı kalmayı, selef'e tabi olmaya ve dinde yeni çıkan şeylerden sakınmaya müvaffak etsin. O, dilediğini yapandır.

Eban b. ebi Ayyaş şöyle buyurmaktadır: “Aldığım haberlere göre Şeytan Ehva ehli için beklemektedir. Rafiziler emir verdiğiğinde utançlığından başını eğer.” ve şöyle der: “Onlardan bana daha sevimli hiç kimse yoktur. Onları hangi günaha davet etmişsem bakıyorum ki onlar benden önce davranmışlar.”

Allah'ın hamdı ve tevfiği ile kitap bitti.

SONUÇ

Hız. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlar arasında siyasi ve itikadi birçok mezhep vuku bulmuştur. Bu mezhep mensupları ortaya koydukları fikirleri yaymak, karşıt fikirleri eleştirmek ve çürütmek için fırkalarla ilgili birçok eser yazmışlardır. Bu durum her mezhebin kendi makâlât geleneğini oluşturmasını netice vermiştir. Bu nedenle de tarihi süreçte birçok fırak ve makâlât geleneği teşekkül etmiştir.

Mezhepler Tarihi kaynakları incelendiğinde, Mezhepler Tarihi müelliflerinin kendi yaşadığı dönemin dini, siyasi, itikadi ve sosyo-kültürel mirasından etkilendiği ve aynı zamanda kendinden sonra gelen müellifleride etkiledikleri görülür. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Ebu Muti' Mekkul en-Nesefi'nin *Kitabü'r-Red ale'l Ehva ve'l Bida* adlı eseri de müellifin yaşadığı coğrafyada hakim olan görüşler etrafında şekillendirildiği görülmektedir. Zira müellif Mürcie ve Muhammed b. Kerrâm'ın görüşlerinin etkili olduğu çevrelerde eğitim almıştır. Klasik kaynaklarımızda Ebû Mûti'nin kimliğinden ziyade "*el-Fakîhü'l Hanefî, Muhaddis, Hafız, Seyyah*", olduğundan bahsedilmiş olmasına rağmen hayatı hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. İmam Maturidi'nin çağdaşı olarak kabul edebileceğimiz Ebu Muti'nin başka eserleri de olmakla birlikte İslam Mezhepleri Tarihi açısından en önemli eseri *Kitabü'r-Red ale'l Ehva ve'l Bida* adlı eseridir. Müellif eserinde mezhepler tarihi makâlât geleneğinde oldukça erken bir dönemde özgün bir metot (6x12+1=73) geliştirmek suretiyle fırkaları tasnif etmiştir. Müellifin geliştirmiş olduğu bu sistem kendinden sonra gelen Hanefi-Maturidi geleneğe mensup bilginler tarafından takip edilmiştir. Eserde söz konusu altı ana fırkayı; Kaderiyye, Cehmiyye, Rafiziyye, Harûriyye, Cebriyye ve Mürcie oluşturmaktadır. Bu eser diğer makâlât eserlerinde olduğu gibi fırkanın oluşum süreci, isimlendirilmesi, yayıldığı bölgeler ve benzeri noktalara değinmeden ele alınan fırkanın belli başlı bazı görüşlerini vermiştir. Daha sonra ise ayetler hadisler ve

meşhur alimlerin görüşlerinden deliller getirilmek suretiyle fırkanın görüşü eleştirilmektedir.

Söz konusu eser hakkında ülkemizde birkaç çalışma olmakla birlikte eserin Türkçeye çevirisi yapılmamıştır. Hanefi- Maturidi geleneğin ilk eserlerinden olan eserin Türkçeye çevrilmesi oldukça büyük öneme haizdir. Bu açıdan çalışmanın üçüncü bölümünde eserin tercümesine yer verilmiştir. Tercüme esnasında Marie Bernard tarafından yapılan neşri esas alınmıştır. Eserde müellif bahsettiği fırkanın görüşlerini eleştirirken sıklıkla ayet ve hadislere başvurduğundan dolayı metinde geçen ayet ve hadislerin tahriri yapılmıştır. Ancak hadislerin tahriri esnasında nihayetinde bu çalışma bir hadis çalışması olmadığından sadece hadisin geçtiği yerler verilmiş olup sıhhat konusunda değerlendirmelerde bulunulmamıştır. Eserin hadis ilmi açısından değerlendirmesi bir yana mezhepler tarihi açısından baktığımızda köken itibariyle Rey ekolüne mensup bir geleneğin içerisinde telif edilen bir eserde bu kadar sıklıkla hadis kullanılması oldukça dikkat çeken bir husustur.

Netice itibariyle Ebu Muti en-Nesefi'nin bu eseri mezhepler hakkında bir bütün halinde bilgiler vermemiş olsa da gerek fırkaların tasnifi gerekse Hanefi-Maturidi gelenekte telif edilmiş eserlerin hemen hemen hepsine kaynaklık etmiştir. Bu gelenekte kaleme alınan eserler muhteva ve konuları ele alış biçimlerinde çok az farklılıklarla ve birkaç farklı ilavelerle Ebu Muti'nin eserini takip etmiştir.

Ebul-Muti' en-Nesefi eserinde özellikle bid'at ehline yönelik sert eleştirilerini yaparken sıklıkla Kur'an, hadis, sahabe kavli ve İslam ulemasının sözlerinden örneklerle başvurduğu görülmektedir. Bid'at ehli hakkında yaptığı değerlendirmeler yaşadığı dönem ve coğrafyadaki fikri tartışmaların ürünü olarak bakılabilir. Katı bir Ehl-is Süne ve'l-Cemaa' taraftarı olan Ebu-l Muti, muhalif olarak gördüğü ehl-i bid'atla mücadeleyi kendisine görev bildiği izlenimini vermektedir. Yapılan değerlendirmelere bakıldığında fikri mezhep tartışmalarının doruk noktada olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid, İrfan, *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, Çev. M. SaimYeprem, İstanbul: Marifet , 1981.
- "Cebriyye," *DİA*, İstanbul:TDV.Yayınları,1993, VII, 205-208.
- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, thk., Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyufî Zağlûl, 1.Baskı,Daru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985.
- Abdurrazzâk, İbn Hemmâm San'ânî (211/826), *el-Musannef*, thk., Habîburrahman el- A'zamî, I-X, 1. Baskı, Beyrut, 1972.
- Acar, Hasan, *Ebû Mutî' Mekkûl en-Neseî'nin "Kitabu'r-Red Ale'l-Ehvâ ve'l-Bida'" Adlı Eserindeki Mezhepleri Tasnifi ve Mürcii Makâlât Geleneği İçindeki Yeri*,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Ankara: AÜSBE, 2003.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhi (1162/1748), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs Amme's-Tehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nas*, I-II, 3 Baskı,Dâru-İhyâi't- Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1351.
- Âcurrî, Ebu Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh, (360/971), *eş-Şerîa*, 1.bs thk., Abdurrezzak el-Mehdî, Daru'l-Kütüb'l-Arabî, Beyrut, 1996.
- Akbulut,Ahmet, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi," *AÜİFD*, XXXI(1989), s. 331-348.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*, İstanbul:Birleşik Yayınları, 1992.
- Ali el-Muttakî, Alâuddîn Ali el-Müttakî b. Husâmiddîn el-Burhânî (975/1567), *Kenzü'l- Ummâl fî Süneni'l-Akvâlî ve'l-Efâl*, I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1979.
- Aydınlı, Osman, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Bebek, Adil, "Ka'bi", *DİA*, XXIV, 27.
- Beğavi, Ebû Muhammed el-Huseyn, *Mealimu't-Tenzîl*, I-VIII, Daru't-Tîbe, Riyad, 1409.

- Bernand, Marie, “*Le Kitabu’r-Rdd ala’l-Bida’*”, *Annales İslamologiques*, 16 (1980),
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyin (458/1065), *el-Câmi li Şuabi’l-Îmân*, 2. Baskı, I-XIV, Riyad, 2004.
- Bozan, Metin, *Îmâmiyye’nin İmamet Nazâriyesi’nin Teşekkül Süreci*, İstanbul:İsam Yayınları, 2009.
- Brockelmann, Karl, *Tarihu’l-Edebî’l-Arabî*, trc., Abdülhalîm en-Neccâr, I-VI, 3. Baskı,Daru’l-Meârif, Mısır, trs.
- Buhârî, Ebû Abdillâh İsmâil b. El-Cûfî (256/869), *el-Câmiu’s-Sahîh*, I-VIII, 2. Baskı,İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bulut, H. İbrahim, *Dünden Bugüne Siyasi İtikâdî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Çelebi, İlyas, “Mutezile,” *DİA*, 391-401.
- Çite, Nuriye, *Ebû Mutî’ En-Neseî’nin Kitabu’r-Red Ale’l-Ehvâ Ve’l-Bida’ Adlı Eserinde Geçen Hadislerin Tahrîc Ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: SÜSBE , 2007.
- Dârakutnî, Ali b. Ömer (385/995), *es-Sünen*, thk., Abdullah Hâşim Yemânî, Medine, 1966.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdirrahman es-Semerkindî (255/868), *Sünen*, I-II, thk. ve tlk., Abdullah Hâşim Yemânî, 2. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as Sicistânî (275/888), *Sünen*, I-V, 2. baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (150/767), *el-Müsned*, thk., Saffet es-Sekâ, Kahire, 1927.
- Ebu Mansur, Abdulkaahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev., Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara :TDV Yayınları, 1991.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî (430/1038), *Hilyetü’l-Evliya ve Tabakâtü’l- Asfiyâ*, I-X, 2.Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut, 1387-1967.
- Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ (307/919), *Müsnedü Ebî Ya’la el-Mevsilî*, I-III, 1. Baskı, Beyrut, 1984.
- Ebu’l-Hasan, el- Eşarî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç- Ömer Aydın, , İstanbul :Kabalıcı .2005.

- ed-Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd (444/1052), *es-Sünenü'l-Vârida fi'l-Fiteni ve Ğavâilihâ ve's-Saâti ve Eşrâtiyhâ*, thk., Rızaullah b. Muhammed İdris Mubarekfûri, I-VI, 1. Baskı, Daru'l-Âsime, Riyad, 1995.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn (1420/1999), *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaîfe ve'l-Mevzûâ ve Eseruha's-Seyyi' fi'l-Ümme*, 5.b., I-II, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1405.
- el-Hanefî, Osman," el-Fıraku'l-müfterika, Ankara:AÜİFD Yayınları 1961.
-, *Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri*, çev.; Yaşar Kutluay, Ankara 1962.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara: AÜİFY 1983.
-, *Çağımızda İtikadi Mezhepler*, Ankara: Selçuk Yayınları,1990.
-, "İbaziyye", *DİA.*, İstanbul: TDV. Yayınları, 1999, XIX, 256-261.
-, "Hariciler", *DİA.*, İstanbul: TDV. Yayınları, 1997, XVI, 169-175.
- Gölcük , Şerafettin, "Cehmiyye" *DİA.*, VII, 234-236.
- Hâkim, Ebû Abdillâh en-Neysâbûrî (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn bi Zeylihi et- Telhîsu'z-Zehabî*, I-V, Daru'l-ma'rife, Beyrut, trs.
- Hatib Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (463/1070), *Târîhu Bağdad ev Medînetü'l-İslâm*, I-XIVDaru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut, trs.
- Heysemî, Nureddîn b. Ali Ebû Bekr (807/1404), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbâu'l-Fevâid*, IX, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1967.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî el-Kurtubî (463/1070), *el-İstîâb f Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, Ali Muhammed el-Becevî, Nahdatu Mısır, Kahire, trs.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh (571/1175), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, I-LXXX, thk., Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Arâme el- Ümrevî, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1415.
- İbn Ebî Asım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr (687/1287), *es-Sünne*, I-II, Darus-Samî, Riyad, 1423/2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed (235/849), *Kitabu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, I-IX, Darû'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1416.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalâni (852/ 1444), *Takrîbu't-Tehzîb*, I-II, 2. Baskı, Beyrut, 2001.

- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *el- Müsned*, I-L, 2. Baskı, Beyrut, 1999-2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî (354/965), *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belebân*, (739/1339) I-XVIII, Şuayb Arnâvud, 2. Baskı, Beyrut, 1997.
- Kahire, 1968.
-, *Kitâbu'l-Kaza ve'l-Kader*, 1.bs, thk., Salâhaddîn b. Abbâs, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2005.
- Kartaloğlu, Habib, *İmamiyye'de, Şeyh Saduk Ve Şeyh Müfid Bağlamında Ahbarî-Ûsuli Farklılaşması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: SÜSBE, 2011.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
-, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara:Kitabiyat Yayınları, 2000.
-, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul: Sarkaç Yayınları, 2010.
-, "Kerrâmiyye", *DİA*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2002, XXV, s.294-6.
-, "Mürcie", *DİA*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2006, XXXII, 41-5.
- Kutluay, Yaşar, *İslamiyette İtakadi Mezheplerin Doğuşu*, Ankara: Pınar Yayınları, 2000.
-, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, , İstanbul:PınarYayınları,2003.
- Lewinstein, Keith, *Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar*, ed. Sönmez Kutlu, (*İmam Maturidî ve Maturidilik* adlı eser içinde), Ankara: 2011.
- Münzirî, Zekiyyüddîn Abdülazîm b. el-Kavî (656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l- Hadisi 'ş-Şerif*, I-IV, 2. Baskı, Şeriketü Mektebetü ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el- Halebî, Mısır, 1373.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac (261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-III, 2. Baskı, thk., Muhammed Fuad Abdülbâkî, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünen*, I-VIII, 2. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesefî, Ebû Mutî' Mekkûl b. Fadl (318/930), *Kitabu'r-Red Ale'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, thk. Marie Bernard, *Anneles İslamologiqes*, 16(1980), 36-126.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul :Ensar Yayınları, 2011.

-, “Bekriyye”, *DİA.*, İstanbul: TDV. Yayınları, 1992, V, 370-371.
-, “Ezarika”, *DİA.*, İstanbul: TDV. Yayınları, 1995, XII, 45-46.
-, “İmamiyye”, *DİA.*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2000, XXII, 207-209.
-, “Neccariyye” *DİA.*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2006, XXXII, 482-483.
-, “Keysaniyye”, *DİA.*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2002, XXV, 362-364.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Pezdevi, Ebû Yusr Muhammed, *Ehli Sünnet Akaidi*, çev.. Şerafeddin Gölcük, İstanbul:Kayıhan Yayınları, 1980.
- Sarikaya, M.Saffet , *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, İsparta: Rağbet Yayınları, 2001.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, (911/1505) *ed-Dürrü'l-Mensûr f Tefsîri'l- Me'sûr*, I-VI, Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran, 1377.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/970), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2. Baskı, Darû İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1404.
-, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, I-XI, 1. Baskı, ,
-, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, I-II, tsh., Abdurrahman Muhammed Osman,
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, I- XXX, 2. Baskı,Mısır, 1954.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud b. el-Cârûd (204/819), *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tâyalisî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- Tebrîzî, Veliyyuddîn Muhammed b. Abdillâh, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, thk., Muhammed Nâsuriddîn Elbânî, I-III, 1. Baskı,Mektebetü'l-İslâmî, Dimeşk, 1961.
-, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Haydarabad Dekken, 1909.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra (279/892), *es-Sünen*, I-V, 2. Baskı, İstanbul:Çağrı Yayınları, 1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed ibn Amr ibn Mûsâ ibn Hammâd el-Mekkî (322/933), *Kitâbu'z-Zuafâi'I-Kebîr*, I-IV, 1. Baskı,thk., Dr. Abdülmu'tî Emin Kal'aci, Beyrut, 1984.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye –Mu'tezile Etkileşimi*, *Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressi'nin Ölümüne Kadar*, İstanbul :İsam Yayınları, 2010.

Üzüm, İlyas, “Ebu Muti Mekhul en-Neseff”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2006, XXXII,570-571.

....., “Kaderiyye”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2001, XXIV, 64-65.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Müşebbihe”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2006, XXXII, 156-158.

Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, thk., heyet, Muessesetu'r-Risâle,, I-XXV, XV/33, Beyrut 1981-8.

EKLER

كتاب الرد على أهل البدع والاهواء الضالة المضلة
وهم اثنان وسبعون فرقة مما صنفته وألفه
الشيخ أبو مطيع مكحول بن الفضل رحمة الله عليه...

كتاب الرد على أهل البدع والاهواء

بسم الله الرحمن الرحيم

٣ ظ

وهو حسبي

وما توفيقى إلا بالله ، عليه توكلت وإليه أنيب . الحمد لله الاول القدير العلى الحكيم ذى الجلال والاكرام ، لا شبيه له فى خلقه ، ولا وزير له فى ملكه ، ولا معين له على ما يشاء . المبدى للاشياء بغير فكر ، المحدث لها بلا معين ، المصور لها بلا مثال ، لا تغيره الاحوال ولا تختلف عليه الزمان . بدأ الاشياء لغير حاجة منه اليها ولا لوحشة اضرت بها إلى خلقها ، فابدعها بتقديره وفطرها بحكمه و... (١) عما شاء | إلى ما شاء . انفرد بصنعه للاشياء ، فأتقنها بطائف التدبير فجأت الامور على ما أراد ، فسبحانه من لطيف خبير ليس كمنه شىء . وهو السميع البصير بعث محمداً صلى الله عليه وسلم نبيا بالحق بشيراً ونذيراً ليخرج الناس من الظلمات إلى النور وانزل عليه رسول كريم ، ذو القوة المتين ، بكتاب عزيز ، لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه تنزيل من حكيم حميد : فبلغ محمد ، صلوات الله عليه ، الرسالة إلى خلقه . ودعاهم إلى توحيده بالآيات القاهرية [ة] والحجج الزاهرة ، والبراهين المنيرة القاطعة (٢) سد (٣) هذا الخلق كيلا يكون على | الله حجة بعد الرسل . فقال تعالى وتقدس فى محكم كتابه العزيز : « وَمَا كُنَّا مُعَدِّينَ حَتَّى تَبْعَثَ رَسُولًا » (٤) نظراً منه إلى خلقه ليكون العذاب لهم بعد الاحتجاج عليهم والاستحقاق له جعلنا الله وإياكم ممن « يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ » (٥) . وما توفيقنا إلا بالله ، عليه توكلنا وإليه فوضنا أمورنا وإياه نسئل (sic) سبيل الرشاد .

(٤) سورة الاسراء ١٧ آية ١٥

(٥) سورة الزمر ٣٩ آية ١٨

(١) كلمة مطبوسة .

(٢) الورقة مخرومة .

(٣) لعلها « انذر » .

كتاب الرد على أهل البدع والاهواء

أما بعد : فان الله تبارك وتعالى خلق الخلق ففضل البشر منه وركب العقل فيهم وألمهم ليستشهدوا بالشاهد على الغائب . وأبانهم بها على سواهم . ثم (١) توحيداً | ودعاهم و إلى ذلك بالرسول المصطفىين الأخيار وبين لهم ما يأتون وما يبدون ليهلك من هلك عن بينة ويحيى من حي عن بينة . وما كان الله ليضل قوماً بعد أن هداهم حتى يتبين لهم ما يتقون وأوصانا به وخطنا عليه ملازمة السنّة وسلوك المنهاج واتباع السبيل والكف عن التقدم في السبيل . فقال تعالى : « وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ » (٢) فحقيق علينا بالمسارعة بالسمع والطاعة لرَبنا فيما وصّانا به . وأحق ما تجهد فيه | انفسنا او تعمل فيه . ع قولنا مطالبة الصراط المستقيم الذي هو العروة الوثقى (٣) وعرفان الطرق الخائرة والفرق المختلفة والبحث فيها لان لا يغير قائماً (؟) بقدر الاستقامة ما امرنا به من الاتباع والانهاء بما نهانا من التفرق .

حدثني أحمد ابن عثمان المقدسى قال : حدثني محمد بن مذكور (؟) قال : قال أبو مطيع مكحول بن الفضل النسفى رحمه الله تعالى : « إعلموا أن الناس قد اختلفوا في السنّة بعد الدين مع من هي وما هي . فادعت كل فرقة أنها أولى بها من غيرها وأنها اليها قصدت وبالحجج منها قالت وبالحق منها اذعنت وأنها ليست في يد أحد غيرها . | فصار و النظر والبحث في ذلك شيئاً واجباً وأمرأ مؤكداً على كل مشفق على نفسه . فكيف لا يوجب ذلك النظر في ان السنّة ما هي ومع من هي وقد نرى في غيرها من التجارات والصناعات ليلتمسوا النظر فيها والتفتش (sic) عنها . وليس الناس كلهم قصد إلى التزين بها . فكيف أوجبوا على كل طالب صناعة النظر في صناعته والتفتش عنها . وأخبرونا أنه يزداد بطول النظر فيها علماً بها . وقصروا عن الحصر للناس على النظر في السنّة مع أنه بلغنى عن بعض منتحلي العلم أنهم يهون الناس عن تعليم هذا الباب | ويزعمون أنه بدعة ومجادلة ، وذلك لعجزهم وقلة فهم هذا الباب .

(٣) لارجع إلى سورة البقرة ٢ آية ٢٥٦ وسورة

لقمان ٣١ آية ٢٢

(١) الكلمة مطموسة لعلها « الزمهم » .

(٢) سورة الأنعام ٢ آية ١٥٣

فاذا اتقوا عن إدراك ذلك سمو المناظر مجادلا ومنعوا الناس عن النظر فيه مخافة أن يبتغا عندهم فلا يوجد ، فيفتضحون بكشف جهلهم وقلة علمهم بأمر المتبع للسلف والهدى للصواب . وإن يكون واقعا في أسر الضلالات (*sic*) أو يكون مختلفا إلى رؤساء الضلالة ومخل إليهم . وقد ينهى عن النظر والتفتيش في السنّة والكلام فيه (*sic*) والنقض على العائد عن السنّة . أم كيف يؤمن من أخذ من غريمه درهما ان ينظر إليه ان كان به عالما أو يريه | أعلم منه به إن كان به جاهلا ولا يأمره بمفارقة الغريم الا مع العلم بأن الدرهم جيد لا غش فيه . والدرهم قدره يسير جدا وانقطاع منفعة سريعة ، وشأن السنّة أعظم الشأن فكيف ينهى عن النظر والتفتيش لحدوده فلا ولا كرامة للناهي عن المناظرة في هذا ولا اداه جملة على هذا إلا استحوذ الشيطان عليه واشأزه أمره إلى ما سولت (*sic*) له نفسه .

قال أبو مطيع : فعليكم معشر طلاب الآخرة بالأخذ بما أمركم الله به من إتباع سبيله والتعلق بوصيته والانهاء عن البدع والاستمسك بطريق السلف فان اعداء | الدين قد كثروا وتوازروا على الباطل . فالناس بين معاند للصواب ومنتصب عنه وضريع طمع وعبد دنيا . والمحق مخذول غير مُعانٍ وكاشف الحق مطعون مبدع لكشفه ، فأوجب علينا ما حل بنا لاختبار من العلم اعظمه عند البحث عنا واشده على جاهله بلاء . مع انه لا يقل العمل والعلم وان قلا إذا كان صاحبهما متمسكا بالجماعة مختلفا للفرقة لانهما مقبولان لقول النبي - صلى الله عليه وسلم - عن ابن عباس - رضى الله عنه - . قال : « قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « من عمل في الجماعة فاصاب يقبل الله منه ، وان اخطأ غفر الله له . ومن عمل في الفرقة | فاصاب لم يقبل الله منه ومن اخطأ فليتبوأ مقعده من النار » . وعن الحسن و ٨ قال : « قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « عمل قليل في سنة خير من عمل كثير في بدعة » . وكذلك قال ابن مسعود : « الاقتصاد في السنة خير من الاجتهاد في البدعة » . وعن ابن مسعود قال أبو مطيع : « فكما أن العمل والعلم ليسا بقليل وإن قلا اذا كانا مع موافقة السنّة ، فكذلك ليسا بكثير وان كثر (*sic*) اذا كانا مع مخالفة السنّة لقول النبي - عليه الصلوة والسلام - عن ابن عباس قال « قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « كلما ازداد صاحب بدعة | صوما وصلوة ازداد من الله بعدا » عن هشام عن الحسن قال « أنه والله لا يقبل الله من مبتدع صوما ولا صلوة وما ازداد المرء في بدعة اجتهاداً إلا ازداد من الله بعدا » .

قال أبو مطيع وانما صار البدع ^(١) محقاً للعمل ومبطلا للسعي لانه ليس بعد النفاق والكفر

(١) هكذا ولعلها : « مبتدع » .

شئ من الآثام يلحق البدعة والاهواء ولا تواتر في شئ عن النبي - صلى الله عليه وسلم - من التغلظ والتشديد ما تواتر لأصحاب البدع ولا انزل اهل الجماعة أحدا | النار بعد الكفار و المنافقين إلا أصحاب البدع وانما انزلوهم انزال النبي - عليه الصلوة والسلام - حيث قال : «كلها في النار إلا ملة واحدة وذلك انزلهم ربنا - تبارك وتعالى - قال تعالى : « وَلَا تَسْكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ » (١) فاذا حكم النبي - عليه الصلوة والسلام - للفرق المختلفة بالنار ووعد الله في كتابه الَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا عذاب عظيم (sic) فليس يسعنا إلا الاجتناب عن المحدثات والبدع . فان الفسوق وجميع الآثام ايسر منه وارجاه للنجاة من البدعة . والبدعة | شر المعاصي واعجلها عقابا . وذلك لانه (٢) ابو نصر جعدة عن عبد الرحيم عن ٩ ظ سليمان ابن اسماعيل القرشي عن ابي حُصَيْن انه كان ابن أخ له شاطرا فلم يزل به أبو حُصَيْن حتى ترك الشطارة وتشمر من الذنوب وطلب العبادة فأخذ في التشيع ، فقال له أبو حُصَيْن : « يا ابن أخ ، الأمر الأول خير لك من هذا » - بمعنى الشطارة - فقال له : « كذبت التشيع لآل الرسول خير مما أنت فيه وغيرك » . عن ابن المبارك عن الاوزعي قال : « إن إبليس قال لأوليائه : « من اين تأتون بني آدم ؟ قالوا : « من كل شئ » قال | : « فهل تأتونهم من قبل الاستغفار ؟ قالوا : « ان ذلك شئ لا نطقه ١٠ و إنهم لمقرون بالتوحيد » . قال : « لأتيتهم (؟) من باب لا يستغفرون منه . فبث فيهم الاهواء » عن ابي بكر عياش قال : « قال ابن عباس : « إن الشيطان يأتي بني آدم من قبل الأثم فاذا لم يطقه أتاه من قبل البر ليلتدع بدعة أو ليدع سُنَّة » معناه أن يوقعه في التعمق والتعبير ليجاوز الكتاب والآثار كما أوقع الجهمية (والزنادقة) حتى عاندوا الله وأنكروا الكتاب وغيره : فأوثقوا دنياهم | وآخرتهم فلا يجاوزوا الكتاب والسنة . فما وجدتم فيها فاقتدوا به وما ١٠ ظ خالفها فابدروه .

وعلى هذا دلنا ربنا فقال : « فَمَا مَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ تَسْبَعِ هُدًى فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ » (٣) أي فلا يضل باتباعه إياها في الدنيا ولا يشقى في الآخرة . عن ابي صالح عن ابن عباس - رضى الله عنه - بهذا التفسير : « فعليكم بما دلکم الله وهو الاعتصام بكتابه لانه حبل الله المتين من قال به صدق ، ومن حكم به عدل ، ومن اعتصم به هدى إلى صراط مستقيم ، ولا يحملنكم التعمق إلى إنكار شئ مما في القرآن فان الزنادقة | به ١١ و

(١) سورة آل عمران ٣ آية ١٠٥ . - (٢) أشار الناسخ إلى نقص العبارة . - (٣) سورة البقرة ٢ آية ٣٨ .

تزدقوا فستلوا التعمق والمدى والغلو في الدين والتنطع ، فانه شك مهلك لقول النبي - صلى
الله عليه وسلم : « هلك المتعمقون ، هلك المنتعقون » . .

قال أبو مطيع : فينبغي لكل ناصح لنفسه ان يحذر التعمق ولا يدع كل الخوض والكلام
في الدقائق ولكن بين ذلك يجهد ويتضرع لكيلا يقع في شيء من البدع ، لان من تعمقه
أولا من جهله وقلة نظره لينتفع بعلمه وتقبل منه عبادته ، ولا يضل سعيه ولا يضمحل
اجتهاده ، ولا يقدر على الحدث إلا بتعليم السنة ودعوا (sic) المبتدعة وكذلك | قال علي بن
أبي طالب - رضوان الله عليه - « تعلموا الردي لتعلموا الهدى ، وإنما ينبغي الاجتهاد
قبل الوقوع فيه فانه إن وقع فيه خشى أن يحل به غضب ولا ينفعه بعد ذلك التوبة لقول
النبي - صلى الله عليه وسلم - « إن الله حجب التوبة عن صاحب كل بدعة » .

قال أبو مطيع : وإنما هيجنى النصح للاخوان على تصنيف هذا الكتاب خوفا من ان
يشرك بعضهم بعض المخالفين بالسنة بزخرف الاقاويل وتحسين الاباطيل^(١) . فقصدت
الى تباين دعوى | كل فرقة من البدع في كتابنا هذا صنفا بصنف والوجه الذي دعاهم إلى
بدعتهم . وسأنى بتفسير ذلك كله في كتابنا ونقائض أهل الجماعة ليعلم الناظر المنصف من
نفسه حق ذلك من باطله بقدر ما يحضرنا مشروحا . فبربنا نستعين على ما له قصدناه فانه
لا ينال بشيء من الخير إلا بعونه فاياه نسئل (sic) التوفيق وعليه التكلان .

باب

فصل الرد على الاهواء والرد على من لا يرى ردها

قال أبو مطيع رواية عن ابن مسعود - رضى الله عنه - قال : « قال النبي - صلى
الله عليه وسلم : « إن الله عند كل بدعة كيد بها الإسلام عالما يذب عنها ويخبر بعلامتها
حضور تلك المواطن بالتعبير على الضعفاء - والتوكل على الله - وكفى بالله وكيفا .
عن طاوس عن ابن عباس رضى الله عنه قال : « قال النبي - صلى الله عليه وسلم -
« من أدنى إلى أمى حديثا ليقام به سنة او يثلم به بدعة فله الجنة » . عن معمر عن الزهري
- رضى الله عنه - قال : « ضيع الناس امرين عظيمين بعد النبي - صلى الله عليه وسلم -
ففرقوا بالاختلاف علم القرآن وعلم المنازعة » يعنى المناظرة في الدين لذلك صار علم

(١) في الأصل : « يزخرف الاقاويل وتحسين بالاباطيل » .

القرآن مهجورا متروكا ، وأما علم المنازعة في الدين فما | ظنك بقوم حيارين مختلفة أهواهم ١٣ و
تتعاطى كل فرقة انه متمسك بسنن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - ؟
عن الضحاك عن ابن عباس - رضى الله عنه - قال : « من ردّ على صاحب بدعة
بدعته فهو في سبيل الله » . عن هشام بن حسان عن الحسن البصرى - رضى الله عنهم -
قال : « لم يبق من العبادة التامة إلا الوقيعة في أهل الرب » . عن شريح عن أبي ادريس
الحولابي ، قال : « والله لأن أرى في المسجد ناراً تضطرم أحب إليّ من أرى فيه بدعة
لا تغير » . وعن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « اتزوغون عن ذكر الفاجر حتى
يعرفه الناس اذكروه بما فيه بجزره | الناس » . عن الحسن وعن انس بن مالك قالا : قال ١٣ ظ
رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « من ألقى جلباب الحيا من ذى بدعة فلا عيبة له » .
عن ابن عمر عن ابيه - رضى الله عنهما : « البدعة تحارب » . عن أبي معوية (sic) الضرير
قال : « سمعت موبى بن مسلم الصغير يقول : « لو علمت احدا يقول القرآن مخلوق
لحاربته إلى الموت » . قيل جاء رجل إلى قتادة فقال : « انى لا اريك تقع في أصحاب
البدع وتفرقهم فلا أمن عليك يمتالوا يوما فيقتلوك » . فقال : « انك نصحتنى فلا بد لى
من ان اكافيك اذا هم قتلونى فما بقى من اجلى فهو لك | وما بقى من رزقى فهو عليك صدقة » . ١٤ و
عن أبي العلاء عن الحسن - رضى الله عنهما - قال : رسول الله - صلى الله عليه وسلم :
« من طلب هذا العلم ليحيى به الاسلام ويميت به البدعة فهو خلف من النبيين ما بينه وبين
الانبياء ، والانبياء درجة يشفعونه يوم القيامة » . عن جابر بن عبد الله رضى الله عنه قال :
قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « اذا لقيت آخر أمتى أولها فن كان عنده علم
فليظهره ، فان تم العلم يومئذ كأنهم انزل الله على محمد - صلى الله عليه وسلم » . عن عثمان
بن عطا عن ابنه - رضى الله عنهما - قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - :
« السابقون الى ظل العرش طوبى » قيل : « يارسول الله من هم ؟ » قال | « الذين يقبلون
الحق اذا اعطوه والذين يبذلونه إذا سئلوا والذين يحكمون الناس كحكمهم لأنفسهم » .

باب

كراهية مجالسة المبتدعة والتوقير لهم والمخالطة معهم والصحبة

قال الشيخ أبو مطيع : حدثنا عبد الله بن محمد رواية عن عباس - رضى الله عنه -
قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم : « من تبسم في وجه مبتدع فقد أعان على

هدم الإسلام وعنه - صلى الله عليه وسلم : « من وقر صاحب بدعة فقد أعان على هدم الإسلام » . عن مصعب بن سعيد بن أبي وقاص - رضى الله عنه - أنه قال : « لا تجالس مفتونا فانه | ان يخطيك منه اثنتين : إما ان يفتنك فتتبعه وإما أن يؤذيك قبل ان تفارقه » .
 ١٥ عن حازم عن غالب العطار قال : « رأيت مالك بن دينار فى المنام كأنه قاعد فى مسجده حيث كان يقعد وعليه ثيابه (sic) نحو من ثيابه الذى كان يلبس فيقول باصبعيه : « صنفان من الناس لا تجالسوهما فان مجالستهما مفسدة لقلب كل مسلم : صاحب بدعة قد غلا فيها ، وصاحب دنيا مترف فيها » . ثم قال : « حدثنى بهذا الحديث حكيم وكان حكيم رجل من جلسائه وكان معنا فى الحلقة فقلت له : « يا حكيم أنت حدثت بهذا الحديث » ؟ | قال :
 ١٥ ظ « نعم » قلت : « عمن » قال : « عن المقانع ^(١) من المسلمين » . عن الحسن - رضى الله عنه - قال : « بلغنا أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قال : « من أحدث فى الإسلام حدثا أو أوى محدثا فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين ، لا يقبل الله منه حرفا ولا عدلا » . عن أبي الحوداء قال : « لئن يجاورنى فى دارى قردة وخنازير أحب إلى من أن يجاورنى صاحب هواء » . عن الحسن وعن محمد بن سرين - رضى الله عنهما -
 ١٦ قالوا : « لا تجالسوا أصحاب الأهواء ولا تجادلوهم ولا تستمعوا منهم » . | وعن أبي إدريس الخولاني أنه قال : « إلا أن أبا جميل لا يؤمن بالقدر فلا تجالسوه » . وعن الحسن أنه قال :
 « إذا ألقيت صاحب بدعة فى الطريق فخذ فى طريق غيره » . وعن سفين (sic) قال : « لا تأكل عنده ولا يأكل عندك ولا تجلس معه فى المجلس ولا تتخاصمه » . وعن ابن عمر - رضى الله عنه - . قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « من أعرض بوجهه عن صاحب بدعة ملاء الله قلبه إيمانا ويقينا ، ومن أمان صاحب بدعة رفعه الله فى الجنة مائة درجة » . وعنه - صلى الله عليه وسلم - : « ان الرجل على دين خليله فلينظر من يخال » .

باب

١٦ ظ تحويل الاهواء | وعدد افتراقهم

قال أبو مطيع رواية عن ابن عباس فى قوله تعالى : « قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيعًا » ^(٢)

(١) وبالهامش : جمع مقنع مرضى . - (٢) سورة الأنعام ٦ آية ٦٥ .

قال : « أهواء مختلفة » . وعن أبي الغالية في هذه الآية هن أربع وكلهن عذاب فجاء مستقر اثنين بعد وفاة رسول الله - صلى الله عليه وسلم - بخمسة (sic) وعشرين سنة . فالبسوا شيعاً واذيق بعضهم بأس بعض وبقيت اثنتان فلا بد واقعتان « يعنى الحسف والقذف » .
 وعن أنس بن مالك - رضى الله عنه - قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - :
 « إختلف بنو إسرائيل على اثنتين وسبعين | فرقة فهلك أحد وسبعين وتحلص فرقة واحدة ١٧ و
 وإن أمتي ستفترق على ثلاث وسبعين فرقة تهلك اثنان وسبعون فرقة وتتخلص فرقة » .
 قالوا : « يا رسول الله فما تلك الفرقة ؟ » قال : « الجماعة » . عن عبد الله بن عمر - رضى
 الله عنه - قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « إن بنى إسرائيل افترقوا
 على إثنتين وسبعين فرقة كلها في النار إلا ملة واحدة » . عن قتادة عن أنس - رضى الله عنه - :
 « إن نبى الله - صلى الله عليه وسلم - قال لعبد الله بن سلام : « على كم تفرقت بنو إسرائيل ؟ » |
 قال : « على اثنتين وسبعين فرقة » فقال النبي - صلى الله عليه وسلم - : « ستفترق أمتي ١٧ ظ
 على ثلاثة وسبعين فرقة ، إثنان وسبعون في النار ، واحدة في الجنة » .

باب

تسمية أصول الأهواء

قال أبو مطيع : بلغنا عن تسميتهم أنهم ستة أصناف يتشعب منها إثنان وسبعون صنفاً
 كلهم مبتدعة ضالة مفارقة للجماعة وميعادهم النار يوم القيامة ، إلا أن يشاء الله أن يخرجهم
 من النار بتوحيدهم .
 وأما الستة الأصناف التي تتشعب الأهواء منها :

١٨ و

اولهم | الحرورية

والثانية الروافضة

والثالثة القدرية

والرابعة الجبرية

والخامسة الجهمية

والسادسة المرجئة

منها يتشعب اثنان وسبعون فرقة

باب

تسمية عدد الذي يتشعب منها

قال أبو مطيع : أمّا الحرورية فالتى اجتمعت بجرورا فى صدد على بن أبى طالب
- رضوان الله عليه - فأفناهم الله على يديه إلا القليل فمنهم : |

١٨ ظ الأزرقية ، والخلفية ، والأباضية ، والتغلبية ، والحازمية ، والكوزية ، والكثرية ،
والشمراخية ، والأحنسية ، والمحكمة ، والمعزلة ، والميمونية .

وأما الروافضة فمنهم :

الغلوية ، والامرية ، والشيعية ، والاسحاقية ، والناوسية ، والأمامية ، والزيدية ،
والعباسية ، والتناسخية ، والرجعية ، واللاعنية ، والمربصة .

وأما القدرية فمنهم :

١٩ و الاحمدية ، والثنوية ، والمعزلة ، | والكيسانية ، والشيطانية ، والشريكية ، والوهمية ،
والزيدية ^(١) ، والشربة ^(٢) ، والناكثة ، والقاسطية ، والنظامية .

وأما الجبرية فمنهم :

المضطرية ، والانفالية ، والمعية ، والمفروغية ، والنجارية ، والمنانية ، والكسبية ،
والسابقية ، والحبية ، والخوفية ، والبكرية ، والحسية .

وأما الجهمية فمنهم :

١٩ ظ المعطلة ، والمريسية ، والملتزقية ، | والواردية ، والزنادقية ، والحرقية ، والمخلوقية ،
والغانية ، واللغيرية ، والواقفية ، والتبرية ، واللفظية .

الغانية

(١) هكذا ولعلها « الروندية » ، انظر إلى « الفرق المفترقة » لعثمان الحنفى هو : ٥٧ .

(٢) هكذا ولعلها المتبرئة انظر ص ٩٣ .

وأما المرجئة فمنهم :

التاركية ^(١) ، والسابئية ^(٢) ، والراجية ، والشاكية ، والبيهسية ، والمستثنية ، والحشوية ،
والعملية ، والمنقوصية ، والمشبهة ، والاثرية ، والبدعية .

فهم اثنان (sic) وسبعون فرقة كما قال النبي - صلى الله عليه وسلم - والثالث والسبعون هم
أهل الجماعة المرجئون | المتمسكون بمجل الجماعة المجتنبون الفرقة والبدعة مقتداهم النبي
- صلى الله عليه وسلم - وأصحابه لم يتشعبوا ولا يتشعبون الى يوم القيامة قوادهم علماءهم ،
وإمامهم كتاب الله ، مع كل ذلك يد الله عليهم . فالأيد على من ناوهم . فهم أمان لأهل
كل بلد فيهم منهم أحد . فما دام فيهم منهم أربعون رجلا لا يعذب أهل تلك البلاد بحصاة
ولا بنخسف ولا رجفة وزلزلة ولا غلبة من اعداء الاسلام عليهم الى آخر عصاته يقاتلون
الذجال .

باب

دعوى الستة | الذين هم أصول الأهواء وأقاويلهم

قال أبو مطيع : فأما مدار كلام الحرورية وأصل دعويهم أنهم شهدوا على علي بن
أبي طالب - رضوان الله عليه - بالكفر وتبرعوا منه ودعوا الناس إلى البراءة منه والإكفار
عليه حتى أفرطوا في بغضه . وقالوا : الإيمان قول وعمل ، وقد قصر على في العمل ، والإيمان
لا يمتثل التقصير ، ولذلك اكفرنا علياً .

قال أبو مطيع : وقالت الجماعة : « الإيمان والعمل شراعه » ^(٣) . | وتصديق الأيمان
المعرفة بالقلب ، وإن علياً لم يقصر في الاقرار بالله ولا اختلاف ^(٤) في ذلك الامة عليه ولكن
باختلافهم ^(٥) عليه كان في العمل . فلذلك سميناه مؤمنا نقياً ولم نكفره لأنه لم يخرج من
الباب الذي دخلت فيه بلا اختلاف وهو اقرار بربه وهو الأيمان ، لقول النبي - صلى الله
عليه وسلم - : « الإيمان الاقرار بالله والعمل بشراعه » . وعن كعب الأحبار انه قال :
« للشهيد نوران ، ولمن قتله الخوارج عشرة انوار . وان لجهنم سبعة | ابواب باب منها للحرورية . »

انظر ص ٦٩ .

(١) في الأصل : « التارطية » انظر ص ١١٤

(٤) في الأصل اختلف .

(٢) في الاصل الشابية انظر ص ١١٥ .

(٥) هكذا ولعلها : « اختلافهم » .

(٣) هكذا ولعله : « الإيمان قول والعمل شراعه »

ولقد خرجوا على داود في زمانه عن بن عباس - رضى الله عنه - عن الشعبي أنه قال : « أرجى مالا تعلم ولا تكن مرجئا ، وحب أهل البيت ولا تكن شيعا . وقل إن الله يأمر بالعدل والاحسان وإيتاء ذى القربى ، ولا تكن قدريا وأمر بالمعروف وأنه عن المنكر ولا تكن حروريا » :

عن بنى سواد أنه قال : « سمعت عليا - رضى الله عنه - يقول : « لبيغضى قوم يدخلهم الله ببغض النار » . وعن أنس بن مالك - رضى الله عنه - قال : « قال رسول الله - صلى الله عليه | وسلم - : « صنفان من أمتى ليس لهم فى الشفاعة نصيب الحرورية والقدرية » . » ٢٢

باب

دعوى الروافضة

قال أبو مطيع : وأما الروافضة فأفرطوا فى حب على بن أبى طالب - رضى الله عنه - حتى انزلوه فوق ما انزله النبي - صلى الله عليه وسلم - والمهاجرون والانصار . وقالت كما قالت الحرورية الأيمان قول بلا عمل^(١) . ولكن كان على معصوما ولا ينسب إلى شىء من الذنوب فلذلك أفرطوا فى حبه وتعلقوا به | ورفضوا الآثار والسنن كما أن النصارى رفضوا سنن عيسى - صلى الله عليه وسلم - وأثره (sic) . وارتكبوا إلى محبته ، ومن ذلك سمو رافضة .

وقالت الجماعة : إن عليا وإن كان جليلا فالانبياء كانوا أعظم منزلة عند الله منه ، ولم يتمن أحد منهم إلا التى الشيطان أمنيته فينسخ الله ما يلقى الشيطان ثم يحكم الله آياته . فكيف بعلى بن أبى طالب ؟ فكما ينسخ الله ما يلقى الشيطان فى أمنية النبي - صلى الله عليه وسلم - ، وكذلك عفا الله | ما يلقى الشيطان فى أمنيته متابعيه ولا ينبغى لنا أن ننزله فوق منزلته التى انزله هو نفسه مع انه لا يسع لاحد ان يذكر اصحابه إلا بنجير ولا غيرهما لقول النبي - صلى الله عليه وسلم - : « إذا ذكر أصحابى فامسكوا » . وعن الشعبي قال : « لو كانت الروافضة من الدواب لكانت حمرو ولو كانوا من الطيور لكانوا رخم » . عن عطا عن بن عباس قال : « كلام القدرية كفر ، وكلام الحرورية هلكة وكلام الرافضة ضلالة » .

(١) تناقض مع قوله فى ص ١٢ : .. « وقالوا الايمان قول وعمل » ..

وعن ابن عباس - رضى الله عنه - | قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : ٢٣ ظ
« يكون في آخر الزمان قوم ينتحلون مودة أهل بيتي تبر (sic) هم الروافضة . فان ادركتموهم
قاتلوهم فانهم مشركون ولا حول ولا قوة إلا بالله » .

باب

دعوى القدرية وضلالهم

قال أبو مطيع : وأما القدرية فانكروا مشيئة الله تعالى وتخليقه وقضائه وقدره بأعمال
العباد . وقالوا : الخير من الله يعنون بمشيئة الله والشر من أنفسنا أو من إبليس يعنون ليس
بمشيئة | الله ولا بقضائه وقدره . وزين لهم الشيطان أعمالهم وقبح قولهم حتى قالوا : « ألا
يحسن في الحكيم أن يخلق شيئاً أو يشاء أو يقضى ^(١) أو يقدر ثم يعذب عليه ؟ » ثم قال :
« وما ربك بظلام للعبيد » .

وقالت الجماعة : ليس شيء في السموات والارض إلا الله خالقه ونحال أن يكون في
السموات والأرض شيء ليس الله خالقه وبلثايه ^(٢) وقاضيه لتوله ، تبارك وتعالى ، وعز
وجل « الله خالق كل شيء » ولقوله تعالى : « أنا كل شيء خلقناه بقدر » ^(٣) .

قال سمعت أبا محمد السخوى ^(٤) يقول : « زعمت القدرية أنهم أهل العدل ونسبوا | ربهم
بالعجز عن أفاعيل العباد ونفوا عنه القدرة ووقعوا في شر مما فروا منه . فأما إضافتهم ربهم
بالعجز فدعوتهم أن الله شاء أن يؤمن الكُفُفار ولم يشاء أن يكفروا ، وشاء إبليس أن يكفروا
ولم يشأ لهم أن يؤمنوا ، فكفروا كما شاء إبليس ولم يؤمنوا كما شاء الرب . فأثبتوا لابليس
إنقاذ المشيئة فيهم ونفوا عن الله انقاذ المشيئة . فهذا اضافة ربهم بالعجز .

وأما إنفاؤهم القدرة عن الله فدعوتهم أن الله صنع شيئاً لم تصنعه العباد وهو | تخلية
الأشياء وصنع العباد أشياء لم يصنعه الله أى لم يخلقه وهو المعاصي والشرور .
ودعوتهم أيضاً أن الله مالك بعض الأشياء وخالقه ومُقدِّره وهو الخير وليس هو
خالق بعض الأشياء ولا مالكة ولا مقدره وهو الشر . فادعوا أن الله ليس بخالق تام ولا مالك
تام حتى صاروا منتسبين بربهم (sic) العجز والضعف ومنفين عن ربهم القدرة والمالك . إذ زعموا

(١) سورة فصلت ٤١ آية ٤٦ . (٢) سورة الزمر ٣٩ آية ٦٢ . سورة العنكبوت ٥٤ آية ٤٩ .

(٣) سورة الزمر ٣٩ آية ٦٢ . سورة العنكبوت ٥٤ آية ٤٩ . (٤) هكذا ولعله السجزي .

أن الله فوض الأمر إليهم والشر لم يخلق لهم ولم يشأ لهم . كما قال ابن عباس : « من زعم أن الله فوض الأمر إلى الناس فقد عجز في ملكه | عن علي بن الحسين بن علي - رضى الله عنهم - قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « لعن الله الزايد في كتاب الله المكذب بقدر الله » . وعن أبي هريرة - رضى الله عنه - يقول : « جأ مشركوا قريش إلى النبي - صلى الله عليه وسلم - يخاصمونه في القدر . فأنزل الله تعالى : « إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وجوهِهِمْ ذُوقُوا مسَّ سَقَطٍ » « إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ »^(١) وعن ابن عباس ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « هلاك أمتي العصبية والقدرية » . والرواية من غير | ثبت .

٢٥ ظ

٢٦ و

باب الجبرية

قال أبو مطيع : فأما الجبرية فنسبوا القبائح إلى الله وابرؤا العباد من الذنوب قالوا : ليس للخلق استطاعة لا قبل الفعل ولا مع الفعل لأن الاستطاعة لا تكون إلا لله . والعبد في هذه كشجرة إن حركها الريح تحركت وإلا لم تتحرك وهي مجبرة على التحريك . يزعمون أن الحيا في الاستطاعة كالميت والصحيح فيه كالمريض .

وأما الجماعة فنسبوا الأفعال إلى العباد وقالوا : الإفاعيل من العباد ، والقضاء والقدر والتخليق لأفاعيلهم | من الله . ولولا ذلك كذلك لعطلت الأنبياء والرسل ورفعت الموازين وسؤال الله إياهم : « مَاذَا فَعَلْتُمْ وَمَاذَا ؟ » وقال تعالى : « لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ »^(٢) [و] قوله : « جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ »^(٣) . ولم نقل لما كنت أكتسب وأعمل . قال : « وسمعت أبا محمد قال : « الجماعة على طريق الجادة وكانت الجبرية والقدرية مجتمعان معهم فتباينت الجبرية عن الجادة فضلت وأضلت وتياسرت القدرية عن الجادة فضلت وأضلت .

٢٦ ظ

٢٧ و

ويضاد بعضها لبعض وإن كانتا على الضلالة . وادعت كل واحدة منهما | إنما هي السالكة للمنهج وضادها الحمقى ، وتمسك بما كانتا اجتماعا عليه وفارقهما فيما ابتدعتا بعد الاجتماع معه . فأما اجتماع الخبرين معه فإقراره بأن القدر خيره وشره من الله . وبأن الخير

(١) سورة القمر ٥٤ آيات ٤٧-٤٩ .

(٢) سورة البقرة ٢ آية ٢٨٦ .

(٣) سورة السجدة ٣٢ آية ١٧ ؛ سورة الاحقاف ٤٦ آية ١٤ وسورة الواقعة ٥٦ آية ٢٤ .

والشر مكتوبان في اللوح المحفوظ ، وبأن الله قال : « لا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا » (١)

ثم افترق الجبريون فقال : بل يكلف الله نفسا ما لا طاقة لها به . فتمسك الحمقى بما اجتمع معه وخالفه فيما ابتدع بعد الاجتماع معه . وأما اجتماع القدرى معه كاجتماع الجبرى . فاقداره على أن | الله خلق كل شيء . وقال تعالى : « وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَمْثِيرًا » (٢) . وقال : « لا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا » (٣) وعلى أن الاستطاعة قبل الفعل . ثم فارقه فقال القدر خيره وشره ليس من الله ، ولا إن الله خالق الخير والشر ولا إن الله خالق اللوح والقلم . فنبت الحمقى على ما فرقاه ونسب الأفعال إلى العباد وتقديرها وقضاها إلى الخالق . وعن عكرمة عن ابن عباس ، رضى الله عنه ، قال : « من زعم أن الله أجبر الناس على المعصية فقد ظلم الله في ملكه | وعن وهب بن منبه ، رضى الله عنه ، ٢٨ و قال : قال إبراهيم ، خليل الرحمان ، صلوة الله على نبينا وعليه وعلى سائر النبيين الصالحين . ورزقنا ببركتهم الأمن والعافية والسلام و... (٤) وكفانا شر القوم الظالمين ودبرنى في امر هذه ... (٥) بأحسن التدبير إنه كريم أرحم الراحمين . قال ، صلوة الله عليه ، : « يارب إني قرأت في الصحف حرفا لم أعرف تفسيره » . فأوصى الله إليه . أنبا إبراهيم قوم يكونون في آخر الزمان يقولون إن الله قدر الذنوب على العباد وهم مجبورون عليها . وقال الله تعالى : « كذبوا وويل لمن يسئل عن سرى » (٦)

باب الجهمية |

قال أبو مطيع : وأما الجهمية فادعوا فراراً من التشبيه فوقعوا في أقبح التشبيه حتى ٢٨ ظ أنكروا الله في كل المعانى وشبهوه بلا شيء . وذلك أنهم قالوا : ينبغى أن نعرف الخالق بخلاف المخلوق في كل المعانى ، وشبهوه بلا شيء . ولا يخالف المخلوق في كل المعانى إلا لا شيء ، لأن لا شيء لا يستوى في كل المعانى مع الشيء ، ولا مع إثبات الشيء ، ولا مع إسم الشيء ، ولا مع ذات الشيء يبنى ، ولا مع فعل شيء . فانخرجوا الله من

(٤) كلمتان غير واضحتين .

(٥) كلمتان غير واضحتين .

(٦) لم نجد هذا النص في القرآن .

(١) سورة البقرة ٢ آية ٢٨٦ .

(٢) سورة الفرقان ٢٥ آية ٢ .

(٣) سورة البقرة ٢ آية ٢٨٦ .

٢٩ و الاثبات والأسماء . والأفاعيل هي مخلوقة ، وما يحيط علم | الخلق باثباته وأسماءه . فلا شيء عنده أكبر من الشيء .

وقالت الجماعة : هو شيء لا كالأشياء بل هو منشي الأشياء وهو بجميع صفاته خالق أزلي ، والمخلوق بجميع صفاته مخلوق^(١) ، وأفعال العباد وصفاتهم هي مخلوقة : وأفعال الله وصفاته ليس بمخلوق .

ولا عنت أن الله ثبت عليه من كون هذا العالم اسماً لم يكن ازلياً كالجهمية . زعموا أن الخالق محدث لأنه لم يكن خالفاً قبل تخليقه المخلوقين . بل نقول إن الخالق ليس بمحدث ٢٩ ظ وإنما هو قديم دائم | وإن لم يكن للتخليق .

وقال : وسمعت ابا محمد يقول : لا أدري من هاذين الوزرين اللذين لزمنا (sic) الجهمي أيهما أعظم أحدهما دعوى فان للرب شبه لأنه وصف نفسه بانفائه الصفات عن الله . وخطأ الرب في إثباته لنفسه الصفات ، وهذا دعوى الكبر . وعن عطأ قال : بلغنا أن النبي - صلى الله عليه وسلم - قال : « يخرج رجل من أمتي يقال له جهيم هو أضر على أمتي من إبليس » . عن أنس بن مالك ، رضى الله عنه ، قال : قال النبي - صلى الله عليه وسلم - :

« من قال الايمان لا يزيد ولا ينقص فقد خرج من أمر الله . ومن قال القرآن مخلوق فهو كافر بالله . عن قتادة عن | أنس بن مالك ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : « يكون في آخر الزمان قوم من أمتي يزعمون القرآن مخلوقاً أولئك لا يرون ثواباً ولا عقاباً ولا جنة ولا ناراً ولا بعثاً ولا نشوراً ، فاذا رأيتوهم^(٢) فلا تسلموا عليهم ولا تصلوا خلفهم ولا تعودوا مرضاهم ولا تشيعوا اخيارهم أولئك هم يهود أمتي »

باب دعوى المرجئة

وأما المرجئة فاتكلوا على الايمان بغير عمل وقالوا : كما لا ينفع مع الكفر حسنة فكذلك لا يضر مع | الايمان سيئة . وقالوا : أليس بعد الايمان فرض ؟ فان عملت فحسن وان لم تعمل فليس عليك شيء . واحتجوا بظاهر الكتاب قوله تعالى : « فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ » . وقوله تعالى : « وَعَدَّ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ »^(٣) . ولقول النبي - صلى الله عليه

(٣) سورة المائدة ٥ آية ٨٥ ؛ سورة التوبة ٩

(١) في الأصل : « بمخلوق » .

(٢) في الأصل : رأيتوهم .

وسلم - حيث قال : « من قال لا إله إلا الله دخل الجنة » ، وقوله - صلى الله عليه وسلم - :
« مفتاح الجنة لا إله إلا الله » .

وقالت الجماعة : قال الله - عز وجل - « إن الصلوة كانت على المؤمنين كتابا موقوتا » |
وقال ابن عباس ، رضى الله عنه ، « يعنى مفروضاً معلوماً . فاذا نطق الكتاب ان الصلوة ٣١ و
مفروضة . فقد علمنا أنه كما قال الله إن الصلوة كانت على المؤمنين لا على الكافرين لأنه
من شرائع الايمان ونحوه من الآيات الكثيرة . قوله تعالى : « قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا
يُتِّمِعُوا الصَّلَاةَ » . وقال تعالى : « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا [١] اركَعُوا واسْجُدُوا » (٢)
وقال ابن مسعود ، رضى الله عنه ، : « إذا سمعت « يا أيها الذين آمنوا » فادع لها سمعك
فإنما هو أمر يؤمر به أو نهى ينهى عنه » . فان كان كما زعمت المرجئة | ألا يضر مع الايمان ٣١ ظ
سيئة ما قال الله : « الزانية والزانية الآية (٣) » . وقال : « النفس بالنفس » . . .
ولما امر الحدود والقصاص ولما اوعد النار العصاة حيث قال : « وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ » وقال : « وَمَنْ يَمُتْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِدًا » الآية (٤) ونحوه كثير . ولكن
كفى بهذه الآية تكشفا عن قبح قوله إذ صدق الله ورسوله : « وَمَنْ لَمْ يَجْعَلْ اللَّهُ
لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ » (٥) . وعن ابن عباس ، رضى الله عنه ، عن النبي ، صلى الله
عليه وسلم ، أنه سئل عن المرجئة فقال : « لعن الله المرجئة قوم يتوكلون على الايمان بغير
عمل فيقولون إن الصلوات والزكوات والصيام والحج | ليست بفريضة ، فان عملت فحسن ٣٢ و
وإن لم تعمل فليس عليك شيء » . عن سعيد بن صالح الأسدي عن ابراهيم قال : « لا أدري
ما اخوف عندى على فتنة المرجئة أم فتنة الازرقية » . عن أنس ، رضى الله عنه ، قال :
قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، : « صنفان من أمتى لا ينالهم شفاعتى المرجئة
والقدرية » .

قال أبو مطيع : فهذا ما كان أصول الاهواء وهم الستة التى يتشعب المرء منها ودعوتهم
ورد أهل الجماعة عليهم وسناتى على ما يتشعب منهم من الأجناس | والأصناف بقدر ٣٢ ظ
ما يوافق فأول ما بدأنا فيه من أصناف دعوى الحرورية ، وأولهم الازرقية .

(١) الكلمة ناقصة فى الأصل .

(٢) سورة ابراهيم ١٤ آية ٣١ ؛ سورة الحج ٢٢ آية ٢٧٥ ؛ سورة النساء ٤ آية ٩٣ .

(٣) سورة النور ٢٤ آية ٤٠ .

(٤) سورة النور ٢٤ آية ٢ .

باب دعوى الأزرقية

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، : وسمعت الحسن بن الأشرف يقول : قالت الأزرقية لا نعلم أحداً مؤمناً لان النبي ، صلى الله عليه وسلم ، قبض وكان دليلنا فى القول والنعل والضمائر . وقد انقطع الوحي بالاخبار بعد الأمامين يعنى أبا بكر وعمر ، رحمهما الله ، لان الأمة اختلفوا بعدهما | واتخذوا محبة من اصابهما قوله (sic) ، ومن اخطأ قتلوه . وقالوا الأيمان قول بلا عمل . فلذلك أكفروا أهل القبلة إلا من وجدوه مدينا بمحبتهم .
قال أبو مطيع وقالت الجماعة الايمان قول ، العمل شرائعه . لذلك شهدوا لاهل قبلتهم بالايان ولم يكفروهم بالذنب وتركوا ضمائر العباد إلى الله :

ويقال : الأزرقية حكمت حكماً خلافاً لحكم الله إذ زعمت أن النبي ، صلى الله عليه وسلم ، كان دليلنا فى القول والعمل والضمائر | بل إن أمر نبيه أن يكون دليلاً للكفار ولا للمؤمنين بالضمير ، بل أمره أن يقبل منهم الظاهر من القول حيث قال تعالى : « تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ » . وقال : « وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا » ^(١) وقال النبي ، صلى الله عليه وسلم ، : « أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا « لا إله إلا الله » فهذا يدل على أنه كان مأموراً أن يدعو إلى الشهادة بوحدانية الرب ، تبارك وتعالى . ومنها ان يفتش عن ضمائرهم لانه لم يكن | على ذلك قادراً لقوله تعالى : « إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَآسَأَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ » ولقوله تعالى : « لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ . . . » الآية ^(٢) . ونحوه كثيرة . عن سعيد بن جهان ^(٣) قال : قال عبد الله بن ابي اوفى : « لعن الله الأزرقية » وقال النبي ، صلى الله عليه وسلم ، : « انهم كلاب النار » .

باب الأباضية وهم ثانيهم

قال أبو مطيع : زعمت الأباضية أن الايمان قول وعمل وسنة . ولا نشهد على أهل القبلة بالإيمان إلا من أخذ | بمحبتنا ولا نكفره لأنهم لم يكفروا بالله وبرسوله ، ولكن نشهد عليهم بالنفاق لأنهم أثبتوا ببعض وكفروا ببعض ويريدون ^(٤) أن يتخذوا بين ذلك سبيلاً .

(١) سورة آل عمران ٣ آية ٦٤ ؛ سورة النساء ٤ آية ٢٧٢ .

(٣) هكذا ولكنه « سعيد بن جهان » .

(٤) فى الأصل « يريدون » .

(٢) سورة القصص ٢٨ آية ٥٦ ؛ سورة البقرة ٢ آية ٩٤ .

وما السبيل بين الأيمان والكفر إلا النفاق كما وصفهم الله « مُذْبذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ... » الآية (١)

قال أبو مطيع : وقالت الجماعة : الأيمان قول والعمل شرائعه وان النفاق كان في زمن النبي ، صلى الله عليه وسلم ، والوحي منزل والنبي أسره إلى حذيفة وعلى هذا خرج من الدنيا . فكذا هو باطن ولا يتعدا | حكم الله ورسوله بل أهل القبلة عندنا مؤمنون ٣٥ لأن القول ظاهر معروف والاخلص باطن والنفاق باطن فليس لأحد غير النبي ، صلى الله عليه وسلم ، ولا غير ما أسره إليه النبي ، صلى الله عليه وسلم ، ان يشهد على أحد بالنفاق بأن يتولى الأمة ولا يتبرأهم .

وما قالت الإباضية ان لا يتوليم (sic) ولا يتبريم (sic) بدعة وهو الأرجاء بقول الزهري وغيره من الأئمة . عن مسلمة بن كجيل (٢) قال : « اجتمع البخري والضحاك والمشرقي وميسرة وبكير (٣) الطائي من الجماعة ان البراءة بدعة | والشهادة بدعة والولاية بدعة والأرجاء ٣٥ بدعة » . وإنما قالت الإباضية قوله تعالى : « يُرِيدُونَ أَنْ يُتَّخِذُوا بِسْمِ اللَّهِ ذِكْرًا لَأَهْلِ التَّوْحِيدِ وَإِنَّمَا نَزَلَتْ فِي الْيَهُودِ حَيْثُ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، : « نُوْمَنُ بِكَ وَبِكِتَابِكَ وَنُكْفِرُ بِالْإِنْجِيلِ وَبِعِيسَى بْنِ مَرْيَمَ » . فنزلت فيهم : « ... وَيَقُولُونَ نُوْمَنُ بِسَمْعِضٍ وَنُكْفِرُ بِبَعْضٍ » ... الآية (٤) . فتأولت الإباضية في أهل التوحيد حتى غلط في تأويله واجترأ على الله بتحويل تفسيره حتى ضل وأضله | وعن قتادة انه قال : « مجوس هذه الأمة الإباضية » .

٣٦ و

باب التغلبيه وهم ثالثهم

قال أبو مطيع : والتغلبيه ان الله يشاء أعمال العباد ولكن لا يخلق ولا ينقص ولا يقدر . وقالوا لا نشهد على الأظفال بالأيمان ولا بالقدر إلا عند الإدراك . وقالت الجماعة : لا يكون من أعمال العباد شيئاً إلا ان يشاء الله ثم يكون خالق غيره . وهو متناقض في القول لقوله تعالى : « وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ » (٥) ومحال أن

(٤) سورة النساء ٤ آية ١٥٠ .

(٥) سورة الصفات ٣٧ آية ٩٦ .

(١) سورة النساء ٤ آية ١٤٣ .

(٢) هكذا وهو كهلان .

(٣) وهو بكير بن ماهان .

٣٦ ظ يكون | احد من بنى آدم لا مؤمن ولا كافر لقوله تعالى : « هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَمِنْكُمْ كَافِرٌ » (١) بل نشهد على الاطفال بالايمن لانهم كلهم اقرؤا يوم الميثاق وذلك كان منهم إيماناً ويولدون على تلك الفطرة لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم ، : « كل مولود يولد على الفطرة فأبواه يهودانه وينصرانه ويمجسانه » عن ابن عباس رضى الله - عنه فى قوله تعالى : « فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا » (٢) يقول دين الله اللى فطر الناس عليها يقول خلق الناس عليها | « لا تبديل لخلق الله » يعنى لدين الله . قال ابن عباس : « فكل مولود يولد فهو على الفطرة » عن أبى هريرة ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله صلى عليه وسلم ، ذات يوم لاصحابه : « اتدرون من الاهون من اولاد البشر؟ » قالوا : « الله والرسول أعلم » قال : « هم أطفال المشركين جعلوا خدما لاهل الجنة لم يعملوا فينابوا ولم يذنبوا فيعاقبوا فماتوا على العهد » .

باب الخازمية وهم رابعهم

٣٧ ظ قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، : قالت الخازمية : الأيمان مجهول . وقالوا إن الخلق كلهم معذورون إلى أن تبلغهم الدعوة | بالمعرفة لا يسع له من الوصائف والشرائع يعنون توحيدهم لأنهم زعموا أن الأيمان وصائف وشرائع .

وقالت الجماعة الأيمان كلام وشهادة ان « لا إله إلا الله » لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : « الأيمان كلام وتصديقه معرفة بالقلب » .

٣٨ و قالت الجماعة ليس أحد معذور من بنى آدم يقول : التوحيد لقوله تعالى : « وَمَا أَرْسَلْنَا [مِنْ قَبْلِكَ] مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ » (٣) فليس أحد من الكفار إلا وقد بلغت الدعوة وإن لم تبلغه دعوة | محمد ، صلى الله عليه وسلم ، فدعوة موسى وعيسى عليهما السلام وإن لم تبلغه دعوتهما فدعوة إبراهيم صلى الله عليه ومن كان قبله من الأنبياء صلوات الله وسلامه عليهم اجمعين ولطف بنا وبذريتنا ببركتهم أنه ارحم الراحمين لأنه قال تعالى : « وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا خَلَّاهَا فِيهَا نَذِيرٌ » (٥)

(٤) هكذا ولكنها « أمة » .

(٥) سورة فاطر ٣٥ آية ٢٤ .

(١) سورة التناين ٦٤ آية ٢ .

(٢) سورة الروم ٣٠ آية ٣٠ .

(٣) سورة الأنبياء ٢١ آية ٢٥ .

وجه الآخر إن الله على الكفار حجج غير الأنبياء ، صلى الله عليهم ، لما يريهم من الآيات
 مبر لقوله تعالى : « آيَاتٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تَبْصُرُونَ »^(١) فكلفهم
 ، عز وجل ، أن يعتبروا لما يرون من الآيات والضعف والعجز | والتحويل من حال
 ٣٨ ظ حال . ويقولون أن لها خالفا غير الاصنام والاحجار مع أن الله قال لابليس : « لَأْمْلَأَنَّ
 بِمَمِّنِكَ وَمِمَّنْ تَبَعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ »^(٢) . فلا يكون أحد من ولد آدم الا تبعا
 يس لعبادته شيئا (sic) أو تابعا بتوحيده . وقال تعالى : « لَأْمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ
 نَاسٍ أَجْمَعِينَ »^(٣) فأجمع الجن والانس معذور ولا مجهول كما ادعت الخازمية :

ب الخلفية وهم خامسهم

قال أبو مطيع النسفي ، رضى الله عنه ، إن الخلفية قالت : لا يسع لاحد من المدركين
 ود | عن الجهاد ذكرا كان أو انثى . ولا يسع لأحد كتابها (sic) . فن فعل في ذلك شيئا
 ٣٩ و كل عنه فهو كافر ، لأن المؤمن لا يكون إلا عالما مجاهدا او فار [١] (sic) عن الحق :
 ون السعة (sic) والجهاد للنساء . ومن بلغ منهم الموت يومى بجسده إلى من عنده ، ويقول
 حكم إلا لله يعنى به مقالته من بحضرته .
 وقالت الجماعة : فريضة على أهل اليسار والغناء وأما الفقراء من الرجال والنساء
 لدان (sic) فهم معذرون على القعود من يسعون عن تركها لقول الله تبارك وتعالى :
 ٣٩ ظ نَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ | وَهُمْ أَغْنِيَاءُ »^(٤) . وقال تعالى : « [و] لا
 تُتَوَى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرِ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ
 . . . »^(٥) فأهل الاموال والسعة لم يبلغوا درجات قاعدى أولى الضرر إلا بالخروج :
 ل الضرر بلغوا درجات أهل السعة دون الخروج . عن مكحول رضى الله عنه قال :
 رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، : « من مات ولم يغزو (sic) ولم يحدث نفسه
 روة كان من أهل النار» .

وقال أبو مطيع : فلو كان كما زعمت الخلفية بقول النبي عليه الصلاة والسلام : « من
 ، ولم يغزو كان من أهل النار» ولكن رضى الله | من أولى الضرر بحديث النفس أن
 ٤٠ و

(٤) سورة التوبة ٩ آية ٩٣ .

(٥) سورة النساء ٤ آية ٩٥ .

(١) سورة الذريات ٥١ آية ٢٠ - ٢١ .

(٢) سورة ص ٣٨ آية ٨٥ .

(٣) سورة السجدة ٣٢ آية ١٣ .

لو وجد إليه سبيلا لخرج . عن معاوية عن جاحمة ان جاحمة جاء إلى النبي ، صلى الله عليه وسلم ، يستشيره في الغزو قال : « الك أم ؟ » قال : « نعم » قال : « الزم أمك ، فان الجنة عند رجلها » . قالها ثلثا .

قال أبو مطيع هذا يدل على أن الجهاد ليس يجب على كل الاحوال ولو كان كما زعمت الخلفية أن لا يحل القعود طرفة عين ما كان ينهاه النبي ، صلى الله عليه وسلم ، عن أداء الفرائض بأمر الوالدين . كما كان الولد ليس باموضع (sic) عن القعود عن الحج إذا استطاع إليه | سبيلا بطاعته الابوين .

باب الكوزية وهم سادسهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، زعمت أن لا يسع لأحد أن يمس أحدا لأنه لا يعرف من الطاهر والنجس منهم . ولا يسع لأحد أن يخالط أحدا ولا ان يواكله (؟) إلا أن يغتسل ويتوب ، لأنه اشتبه أمر الأمة بما ظهر منهم من المنكرات . والأسلام وأهله طاهرون . ومن ذلك يبولون في الكوز ويتخذون ليد اكبرهم^(١) | كيسا ويغتسلون في المأكول وضوءاً .

وقالت الجماعة : لا بأس في الأمة ان يمس بعضهم بعضا ، ويخالط بعضهم بعضا لان المؤمن لا ينجس بالمعصية وهذا ما لا بد للناس منه . وقال الله عز وجل : « لا جُنَاحَ (sic) عَلَیْكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بِيوتِكُمْ . . . » الآية^(٢) . وقال تعالى : « وَإِنْ تَخَالَطُوهُمْ فَاخْوَانُكُمْ [في الدين] »^(٣) . فلو كان كما زعمت الكوزية كان لا يسع له الأكل مع أهله وخادمه ولا المخالطة معهم . فان تابوا عشرين مرة لأن المنكرات ظاهر وباطن . | والباطن عنه غائب لا يعرف .

عن حماد عن إبراهيم أن رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، بينما هو يمشى إذ عرض له حذيفة ابن اليمان فاعتمد عليه رسول الله وأخذ به يده قال : « مالك ؟ » قال « يا رسول الله إني جنب » قال ، صلى الله عليه وسلم ، : « المؤمن لا ينجس » . عن جابر عن عامر الشعبي ، رضى الله عنهما ، قال : « كل مع المحرم وإن زمزم » وعن الحسن ، رضى الله عنه ، قال : « لا بأس بثياب اليهود والنصارى » .

(١) هكذا لكنها «لذاكيرهم» . — (٢) سورة النور ٢٤ آية ٦١ . — (٣) سورة البقرة ٢ آية ٢٢٠ .

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، وهذه الرخصة فى ثياب الكفار والصلوة | فيها والأكل و ٤٢
 والمخالطة معهم فى تنجيس الله إياهم بقوله تعالى : « إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ » (١) فكيف
 بمؤاكلة المؤمن ومخالطته ومسيس ثيابه وإن ظهر منه المنكرات وهو حبيب ربه وخير بريته
 مع أن النبي ، عليه أفضل صلاة وسلام ، قال لحذيفة ابن اليمان : « حين أخذ يده المؤمن
 ليس بنجس » .

باب الكثرية وهم سابعهم

قال أبو مطيع : زعمت الكثرية أن لا | يسع لأحد ان يفرق حقوق ما أوجب الله عليه ٤٢ ظ
 فى ماله على أحد ، لأنه اشتبه علينا أمر الأمة . ولا ينبغى لنا أن نغنيهم بما أوجب الله لأهل
 الحق فى أموالنا لكن يكثره فى الأرض إلى أن يظهر أهل الحق .
 قال أبو مطيع : قالت الجماعة : أوجب الله علينا الصلوة والزكوة معا ، وجعلهما
 مقرنين حيث قال : « أَقِيمُوا الصَّلَاةَ ، وَأَتُوا الزَّكَاةَ » (٢) فمن فرق بينهما فقد خالف
 هذه الآية . وقال النبي ، صلى الله عليه وسلم : « لا صلوة | لمن لا زكوة له » . عن معاذ ر ٤٣
 ابن جبل ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « الجيران ثلاثة .
 فجار له ثلاثة حقوق ، وجار له حقان ، وجار له حق . فأما ذو الثلاثة حقوق فالقراة والجوار
 والاسلام . وأما ذو حقين فالجوار والاسلام . وأما ذو حق واحد فالجوار للمشرك له حق واحد » .
 قال أبو مطيع هذا قول النبي ، صلى الله عليه وسلم ، وكذلك قال ابن عباس ، رضى
 الله عنه ، تأويل قوله تعالى : « وَأَتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ » . . . (٣) وحتى بلغ « والجار
 ذى القربى والجار الجنب » (٤) . | فإذا أمر الله تعالى ورسوله أن تعطى المشرك فكيف المسلمون ٤٣
 وإن افرقوا فى الذنوب ؟ مع ان ابن عمر ، رضى الله عنه ، كان يؤدى زكوة ماله فى السنة
 مرتين يقسمها مرة ويدفعها إلى السلطان مرة . فكان ينبغى للكثرية ان يورع وينظر فى مثل
 هذا ان يؤدى فى السنة ثلاث مرات لانه أمسكه كله . عن حميد عن الحسن بن على ، رضى
 الله عنه ، قال : « قلت له ما تقول فى الصدقة على اليهود والنصارى ؟ » قال : « كل
 معروف فيه أجر » .

(٣) سورة الإسراء ١٧ آية ٢٦ .

(٤) سورة النساء ٤ آية ٣٦ .

(١) سورة التوبة ٩ آية ٢٨ .

(٢) سورة البقرة ٢ آية ١١٠ .

٤٤ و قال أبو مطيع | : فاذا امر النبي ، صلى الله عليه وسلم ، بأداء حقوق المشركين ورخص الحسن في الصدقة على اليهود والنصارى فالمؤمن وإن كان مترفا فليس هو باشر بمن قال الله عز وجل : « أولئك هم شرُّ البرية » انه ممن قال الله تعالى : « أولئك هم خيِّسُ البرية » (١)

باب الشمراخية وهم ثامنهم

٤٤ ظ قال أبو مطيع : زعمت الشمراخية : إن النساء هن الرياحين لا بأس على من يشمهن بغير نكاح | ولا ملك وهم صنف من الحية . واحتجوا على ذلك بقوله تبارك وتعالى : « وأحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ » ... (٢)

وقالت الجماعة : لا يحل لأحد من النساء إلا بشهود وصداق ولا يحل لأحد بعد النبي ، صلى الله عليه وسلم ، فوق أربعة نسوة . لقول الله ، تبارك وتعالى ، وعن علي بن أبي طالب كرم الله وجهه في قوله تعالى : « فأنكحوا ما طابَ لكم من النساءِ مَشْنَى وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ » قال : « أحل لكم الاربع وحرم عليكم المحصنات من النساء إلا ما ملكت ايمانكم بعد الاربعة » عن عكرمة عن ابن عباس رضی | الله عنه في قوله تعالى « والمُحْصَنَاتُ مِنْ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ » (٣) قال لا يحل له ان يتزوج فوق اربع نسوة فمن زاد منهن فهن عليه حرام فأمه وأخته وإبنته

٤٥ ظ قال أبو مطيع هذا الحسن بن محمد بن علي وعبد الله بن عباس رضی الله عنهم يتأولون قول الله تبارك وتعالى تحريم النساء فوق الاربعة ، ولو كان كما زعمت الشمراخية ان النساء هم (sic) الرياحين لاستحال بيان الله الثلث والاربع واستحال امره بالبكرين اذا زنيا جلدا مائة وللمحصن والمحصنة الرجم | وليس كما ادعت لقول الله تعالى : « واللَّذِينَ هُمْ لِفِرْوَاجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَآوَلَيْكَ هُمُ الْعَادُونَ » (٤)

(٣) سورة النساء ٤ آية ٣ .

(١) سورة البينة ٩٨ آية ٦ و ٧ .

(٤) سورة المؤمنون ٢٣ آية ٥ - ٧ .

(٢) سورة النساء ٤ آية ٢٤ .

باب الاخنسية وهم تاسعهم

قال أبو مطيع رضى الله عنه : زعمت الاخنسية ان الاقلام جارية على العباد ما داموا احياء مدركين . فمن مات منهم خفت وطمست آثاره فلا يلحق ميت خيرا ولا شرا بما ترك بعده لا حجا ولا غمزة ولا من آثار الصالحة .

ثم احتجوا على اهل الجماعة فقالوا اين كان يلحق الميت من تركته شىء من الخير والشر و ٤٦
لجاز لكل ولد مؤمن ان يؤمن لابيهِ الكافر بعد موته . واحتجوا على ذلك بقوله تعالى :
« وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى » . وبقوله تعالى : « وَأَنَّ لَيْسَ لِلإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى
وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى » (١) . وقالت الجماعة : لهم قسم وما قسم إذ جعلتم الايمان
كشراثة اما الايمان والكفر لا يلحقان الاموات ابدا واما سوى ذلك فنعم . لقول النبي ،

صلى الله عليه وسلم ، حيث يقول من سن سنة حسنة في | الاسلام كان له من الاجر بقدر ٤٦ ظ
من يعمل به ومن سن سنة سيئة في الاسلام كان عليه مثل وزر من عمل به من غير ان ينقص
من اوزارهم شيئا . عن ابن عباس رضى الله عنه في قوله تعالى : « وَنَكَتُ بِمَا قَدَّمُوا
آثَارَهُمْ » وقوله تعالى : « يُنَبِّئُوا الإِنْسَانَ بِيَوْمَيْهِ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ » وقوله تعالى :
« عَلِمْتَ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ » (٢) معنى هذه الثلث آيات بقول من استن سنة
حسنة فاتبع عليها فله اجرها وأجر من عمل بها إلى يوم القيامة من غير ان ينقص من اجورهم
شيئا . ومن السن سنة سيئة | فكذلك عن ابى حنيفة رضى الله عنه عن حماد عن ابراهيم ٤٧ و
قال : ثلاثة يوجرون بعد الموت : رجل جعل ارضا له صدقة فهو يوجر فيها ما بقيت
بعد موته : ورجل ترك ولدا صالحا فهو يدعوله وهو يوجر في ذلك ورجل علم الناس علما
فهو يوجر به فيما يعمل به بعده . وعن ابى هريرة رضى الله عنه عن النبي صلى الله عليه
وسلم نحوه .

باب المحكمية (sic) وهم عاشرهم

وقالت المحكمية : لا أمرا لاحد بعد الاختلاف إلى يوم القيامة ومن يحاكم | الى مخلوق ٤٧ ظ
كاين (sic) من كان من قريش او غيره فهو كافر .

(١) سورة فاطر ٣٥ آية ١٨ ؛ سورة النجم ٥٣

(٢) سورة ياسين ٣٦ آية ١٢ ؛ سورة القيامة ٧٥

آية ١٣ ، سورة الانفطار ٨٢ آية ٥ .

قال أبو مطيع وقالت الجماعة : قال الله تبارك وتعالى : « فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ وَإِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ »^(١) يعنى الامراء . اما كتاب الله فهو قائم وأما رسوله فقد قبض وسنته قائمة . وأما اولو الامر فهو قائم ما دام فى هذه حيا يتنفس (sic) : فمن تنازع فى شىء فالردوه الى كتاب الله وسنة نبيه ، صلى الله عليه وسلم : واولى الامر لا يخالف السواد الاعظم لان الحق معها (sic) حيث كملت^(٢) . ولذلك امرنا نبينا بأن نطيع الامراء ولو كانوا عبيدا | اجدعين . ولا بد للناس من امام برآ كان او فاجرا عن ابي ذر رضى الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « يا ابا ذر امرك ان تسمع وتطيع ولو كان عليك عبداً حبشياً » . عن ابي هريرة رضى الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : « من اطاعنى فقد اطاع الله ، ومن اطاع الامام فقد اطاعنى ومن عصانى فقد عصى الله ومن عصى الامام فقد عصانى » .

باب المعتزلية وهم (sic) حادى عشر

وقال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، وقالت المعتزلية من الجرورية اشتبه علينا امر الصحابة عند اختلاف على ومعاوية ومن انتقضا من العهد . فان كان امر الاول منهم حقا فكان العهد حقا . فالامر الأول باطل فلا يتولى الفريقين بل يتبرأهما ومن اتبعهما لان الايمان قول وعمل واشتبه علمنا بهم .

وقالت الجماعة ، رضى الله عنه (sic) ، ان الصحابة كانوا أئمة للهدى وكان اختارهم الله لصحبة نبيه ، صلى الله عليه وسلم ، ورضى عنهم حيث قال : « لقد رضى الله عن المؤمنين والمهاجرين والانصار فيتولى كلا | الفريقين ولا يتبرأهم لانهم لم يقصروا عن الاقرار بربهم وهو الايمان ، لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : « الايمان الاقرار كله » .

قال أبو مطيع وكل الفريقين لم يجحدوا ابراهيم ولا رسولهم ولكن زين لكل فريق عمله حتى نفذ فيهم قضاء الله وقدره . فينبغى لنا ان نرجو لكل الفريقين الغفران فيما قصدوا والثواب لما نهضوا ونكف عن الوقعة فى كل الفريقين ونكل امرهم الى الله لصحبهم مع النبي ، صلى الله عليه وسلم ، لقول الله تعالى : « وَالَّذِينَ جَسَّأُوا | مِّنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا . . . »^(٣) الآية عن ابن عمر رضى الله عنه قال : قال رسول الله

(١) سورة النساء ٤ آية ٥٩ . — (٢) هكذا ولعلها « كانت » . — (٣) سورة الحشر ٥٩ آية ١٠ .

صلى الله عليه وسلم : « اذا ذكر أصحابي فامسكوا ألاء (؟) ومن سب أصحابي فعليه لعنة الله والملائكة اجمعين :

باب الميمونية وهو ثانی عاشرهم

قال أبو مطيع رضى الله عنه قالت الميمونية : لاصلاح لهذه الامة الا بامام ولا يكون الإمام إماماً إلا برضى من وجوه اهل محبتنا فمن ادعى الامامة بغير شورتهم فهو شاق يحارب . |
وقالت الجماعة : ان الله جعل قريش معدن الرسالة وفي ذلك دليل انهم معدن الخلافة .
فلا يحل لمن ليس منهم ان ينازعهم لقول النبي صلى الله عليه وسلم : « الأئمة من قريش » .
قال أبو مطيع رضى الله عنه : فصلاح هذه الامة بمتابعة محسنهم وفسادها بمخالفتهم (sic) ، واما
من نصب من قريش لوى^(١) الضلالة وشق عصا المسلمين واظهر البراءة من بعض أهل القبلة .
فلا يحل لمسلم ان قدر على محاربهه الا ان يحاربه بنفسه وماله ولسانه لقول النبي صلى الله
عليه وسلم : « | استقيموا لقريش ما استقاموا لكم . فان لم يستقيموا لكم وصفوا مسيؤكم
على عواتقكم واضربوهم قدما قدما » . عن ابي الدرداء رضى الله عنه قال : قال رسول
الله صلى الله عليه وسلم : « من خرج على امي بالسيف بغير حق فاقتلوه كان من كان ،
ولو كان عيسى بن مريم عليه السلام » .

قال أبو مطيع : فهذا اما كان من مقالات الحرورية ومشعباتهم^(٢) وهم اثنا عشر صنفا .
قال أبو مطيع رواية عن يحيى بن اليمان عن جعفر قال : سألت ميمون بن مهران عن الصلوات
خلف رجل يذكر انه | من الخوارج فقال : « لا بأس كنا نصلى خلف الحجاج بن يوسف
وهو حرورى ازرقى » قال : « فنظرت اليه » . قال : « اتدرى ما الحرورى الازرقى ؟
هو الذى اذا خالف رأيه سماه الكافر (sic) لو استحل ذمه وكان الحجاج كذلك » .

باب اصناف الروافضيه

قال أبو مطيع رضى الله عنه واما ينشعب من الروافضة من الاجناس فاولهم
الروافضة العلوية :

(٢) في الأصل مشعاتهم

(١) هكذا ولعلها « لواء » .

٥١ ظ زعمت العلوية ان الرسالة من الله تعالى | إلى علي وان جبريل ، صلوات الله عليه ، قد اخطأ ، ويقولون : صلى الله على علي ، ولا يقولون : رحم الله عليا . ويقولون ان عليا (١) رسول الله :

وقالت الجماعة : قال الله عز وجل : « مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللهِ . . . » الآية . ولم يقل : « علي رسول الله » . وقال تعالى : « وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ » (٢) ولم يقل : وما علي إلا رسول . وقال تعالى : « مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبًا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُوْلَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّنَ » (٣) . فكذب الله العلوية في هذه الآيات ولو كان كما زعمت العلوية ان جبريل | قد اخطأ فهذا كتاب الله الناطق الذي « لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ » (٤) مع ان علي بن ابي طالب لم يشين (٥) منه من ذلك شيء وأمن محمد ، صلى الله عليه وسلم ، طابعا غير مكره فسيحان الله ما أقبح دعوتهم وافراطهم في علي ، تعالى الله عن قبح دعوتهم علوا كبيرا . ولم يوردوا عن النبي ، صلى الله عليه وسلم ، شيئا من الاثر لانهم انكروه فهم لسنته انكروا . عن ابي البحر عن علي بن ابي طالب كرم الله وجهه قال : « يهلك في رجلان محب مفرط ومبغض مغتر » .

باب الامرية وهم ثانيهم

قال ابو مطيع رحمه الله : قالت الامرية ان عليا شريك محمد في النبوة وتأولوا الحديث : « انت مني بمنزلة هرون من موسى الا انه لا نبي بعدي » . وكان هرون شريك موسى في النبوة . وانكرت ما قالت العلوية من تحطئة جبريل :
وقالت الجماعة : ان في نفس هذا الحديث المحتج علينا ردا عليهم . لانه قال : « انت مني بمنزلة هرون | من موسى الا انه لا نبي بعدي » علمنا انه حين قبض فاذن علمتم انه قال : « لا نبي بعدي » علمنا انه حين قبض النبي عليه الصلاة والسلام انقطعت النبوة بعد النبي . مع ان هرون توفي قبل موسى ، صلوات الله عليهما . فكيف يكون عليا للنبي ،

(٣) سورة الاحزاب ٣٣ آية ٤٠ .

(٤) سورة فصلت ٤١ آية ٤٢ .

(٥) هكذا ولعلها « يستثنى » .

(١) في الأصل « علينا » .

(٢) سورة الفتح ٤٨ آية ٢٩ ؛ سورة آل عمران ٣

آية ١٤٤ .

عليه السلام ، بمنزلة هرون من موسى ؟ وان عليا عاش بعد النبي ، عليه السلام ، فهذا قد وضح لك ان معنى هذا الحديث ليس إلى ما ذهب اليه الامرية . ومما يصدق ما قلنا قول الله تبارك وتعالى : « وَمَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ » (١) . فاذا جعله الله « خاتم النبيين » علمنا انه ختم النبوة ولا يكون بعده نبي .

باب الشيعة وهم ثالثهم

قال أبو مطيع رضى الله عنه : زعمت الشيعة ان عليا وصى [به] رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، ووليه من بعده خلفه للنبي ، صلى الله عليه وسلم ، وأمره بالقيام لله وان الامة كفرت ورددت امر رسول الله حين تركوا وحى رسول الله وبايعوا غيره واحتجوا على ذلك بقوله تعالى : « إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ » ... الآية (٢) .

وقالت الجماعة الولاية لأبي بكر (٣) بعد النبي ، صلى الله عليه وسلم ، وعمر لما اجتمع عليهما المهاجرون والانصار وقد قال النبي عليه الصلاة والسلام : « لَا تَجْتَمِعِ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ » . فلما اجتمعت الامة على بيعتهم ابا بكر ثم عمر علمنا انهما اوليان بها من غيرهما . قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، وانما ناولت الساعة قوله تعالى : « وَإِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ ... » الآية (٤) لعلى خاصة ، فكيف هذا لعلى خاصة ولم يقل والذي آمن وأقام الصلاة وهو راعى ولكن قال : « وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ » | فذكر الجماعة في المستقبل ولم يذكر المفرد في الماضي كما زعموا . عن هشام بن بشير عن عبد الملك قال : « سألت أبا جعفر محمد بن علي عن قوله تعالى : « إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ » (٦) ... الآية . فقلت انهم يقولون انها في علي (٥) قال علي رجل من المؤمنين . عن مشروف عن عائشة قالت : « ما ترك رسول الله ديناراً ولا درهما ولا شاة ولا بعيراً ولا أوصى بشيء » .

- (١) سورة الاحزاب ٣٣ آية ٤٠ .
 (٢) سورة المائدة ٥ آية ٥٥ .
 (٣) في الاصل لابكر .
 (٤) سورة المائدة ٥ آية ٥٥ .
 (٥) سورة المائدة ٥ آية ٥٥ .
 (٦) سورة المائدة ٥ آية ٥٥ .

باب الاسحاقية وهم رابعهم

٥٥ و قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، قالت | الاسحاقية : النبوة متصلة من لدن آدم إلى يوم القيامة ، ومحال ان يرفع الله حجته من بين خلقه وهى النبوة ثم يعد بهم . وقالوا من يعلم علم اهل البيت والكتاب فهو نبي .

وقال أبو مطيع والجماعة : لا نبي بعد نبيه ، ولا كتاب بعد كتابه . فحين كان محمد حيا كان هو الحجة على خلقه فهو دليلهم إلى يوم القيامة . والدليل على ذلك قول الله عز وجل : « خاتم النبيين » فلو كان بعده نبي لم يكن خاتما لان الخاتم لا يكون الا آخر الانبياء . وقال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « لو كان | بعدى نبي لكان عمر بن الخطاب » . ٥٥ ظ
قال أبو مطيع : فهذا من النبي عليه الصلوات والسلام ، انكار بالنبوة بعده لانه قال : « لو كان بعدى نبي لانه علم انه لا يكون فلا نبي بعده ولا امة بعد امته صلى الله عليه وسلم لان كان النبي آخر الانبياء وامته آخر الامم . عن بهز بن حكيم عن ابيه عن جده ان رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، قال : « انكم توفون تسعين امة انتم آخرها واکرمها على الله » .

باب النأوسية وهم خامسهم |

٥٦ و قال أبو مطيع : زعمت النأوسية ان عليا (١) أفضل هذه الامة لقراية (٢) من النبي ، صلى الله عليه وسلم ، وجلادته فى امر الحرب . وانكرت فضل ابى بكر وعمر وقالت من فضلها على على فقد كفر . واحتجوا على ذلك بآيات كثيرة .

وقالت الجماعة : افضل هذه الامة بعد نبيها ابو بكر ، وليس الفضل بالقراية والنسب ، ولكن الفضل بالتقى لقول الله تعالى : « إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ » (٣) وابو بكر كان اتقى الامة بعد رسول الله وأورعها وامنها واقدمها اسلاما لقول على كرم الله وجهه : « ابو بكر خير من | بقى بعد رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، وارحمه رحمة واروفه (sic) رافة واروعه ورعا واقدمه سنا فى الاسلام » . عن ابى حنيفة ان عليا قال : « الا اخبركم بخير هذه الامة بعد نبيها ؟ » قالوا : « بلى » قال : « ابو بكر وعمر » . قال أبو مطيع فاذا فضل ٥٦ ظ

(١) فى الاصل علينا . — (٢) هكذا ولعلها لقرايته . — (٣) سورة الحجرات ٤٩ آية ١٣ .

على ابا بكر وعمر على نفسه فلا ينبغي لنا ان نكون انصح منه لنفسه ونعصيه فيها . قال :
 وبلغنا عن سفين (sic) انه قال : « من فضل على ابي بكر فقد اذر (?) بالمهاجرين والانصار .
 ثم لا يدري ايقبل منه بعد ذلك عمل اولاً » . عن الضحّاك في قوله تعالى : « اتَّقُوا اللَّهَ
 وَكُونُوا مَعَ الصّٰدِقِيْنَ » (١) قال مع ابي | بكر وعمر واصحابهما : « قال النجاري هكذا ٥٧ و
 السنة من قدم الشيخين واحبهما فهو عندنا من اهل الجماعة والسنة عن الحكم عن علي بن
 ابي طالب كرم الله وجهه قال : « لا تفضلوني على ابي بكر وعمر » .

باب الامامية وهم سادسهم

قال أبو مطيع : قالت الامامية لا تكون الدنيا بغير امام من ولد الحسين . وان الامام
 هو عالم اهل الارض لا يتعلم العلم من احد بل يعلمه جبريل . فاذا مات بدل مكانه مثله :
 فمن لا يعرفه فوتته موتة الجاهلية . ولا تخلو الدنيا | من امام ظاهر مكشوف او باطن ٥٧ ظ
 موصوف .

قالت الجماعة : الامة بعضهم أئمة بعض في الامر بالمعروف والنهي عن المنكر ، لقوله
 تعالى : « هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ
 إِمَامًا » (٢) وأما الأمامُ الدليل الذي أمرنا بالاعتصام به هو الذي لا ياتيه الباطل من بين يديه
 ولا من خلفه تنزيل من حكيم حميد لا يموت ولا يفنى وهو الكتاب الذي قال الله تعالى
 فيه : « ذكركم » (٣) يعني شرفكم فمن لم يرض به فلا رضى : لقول النبي ، صلى الله عليه |
 وسلم ، حيث قال : « قابلوا الاحاديث على كتاب الله فما وافقه فخذوا به وما خالفه فانذوه : ٥٨ و
 فان لم اقل الا ما يوافق كتاب الله وكيف أقول بخلافه وهو اما مناقض لما يرضى به فلا
 رضى » . عن ابي هريرة رضى الله عنه قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ،
 « من رأى يهودياً او نصرانيا فقال رضيت بالله ربا وبالإسلام ديننا وبمحمد نبيا وبالقرآن
 إماما غفر الله له ذنب خمسين سنة » عن مجاهد في قوله تعالى : « يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أَنْتَاسٍ
 بِإِمَامِهِمْ » (٤) قال | بكتبهم .

٥٨ ظ

(٣) سورة البقرة ٢ آية ٢٠٠ .

(٤) سورة الاسراء ١٧ آية ٧١ .

(١) سورة التوبة ٩ آية ١١٩ .

(٢) سورة الفرقان ٢٥ آية ٧٤ .

باب الزيدية وهم سابعهم

قال أبو مطيع : قالت الزيدية : ولد الحسين كلهم أئمة الامة فى الصلوات : فما دام يوجد منهم أحد فلا يجوز الصلوة خلف غيرهم برهم وفاجرهم ، والاعلماء أئمة (sic) الدين فى بيان ما انزل الله :

قال أبو مطيع وقالت الجماعة : قال النبي ، صلى الله عليه وسلم ، : « فليومكم قراؤكم^(١) لكتاب الله ولم نقل يومكم اولاد الحسين » قال : « صلوا مع من صلى إلى القبلة » عن عبد الله ابن يزيد عن الحسن قال : « ادركت ثلثمائة رجل من اصحاب النبي ، عليه السلام ، كلهم يحدثونى ان رسول الله ، صلى الله عليه | وسلم ، قال : « صلوا مع من صلى إلى القبلة ووصلوا على من مات من اهل القبلة » .

قال أبو مطيع : فاذا امرنا ان نصلى مع من صلى إلى القبلة فلا ينبغي لنا ان نخالفه : وتقول الأئمة من ولد الحسين لان النبي صلى الله عليه وسلم : « اجمع الامة كلها برها وفاجرها ومبتدعها ومنافقها^(٢) » .

عن مهدي بن ميمون قال : سألت الحسن : « اصلى خلف المبتدع »؟ قال : « نعم لك صلوتك وعليه بدعته صاغرا صديبا » (sic) . ورواية اخرى عنه ، رضى الله عنه ، قال : « لا يضر المؤمن من (sic) صلوته خلف المنافق ولا ينفع المنافق صلوته خلف المؤمن »^{٥٩} ظ عن بسام بن | عبد الله قال : سألت محمد بن على عن الصلوة خلف بنى اميه قال : « صلى خلفهم » قلت : « فان الناس يرون ان ذلك منكم تقية » قال : « كذبوا كان الحسن والحسين يبتدون الصلوه خلف مروان وقد كان الحسين يسب مروان على منبره حتى ينزل ، فكيف منه تقية »؟

باب العباسية وهم ثامنهم

قال أبو مطيع زعمت العباسية ان النبي ، صلى الله عليه وسلم ، مات ووارثه العباس لانه عمه والعم اولى بالنبي ، صلى الله عليه وسلم ، لانه عصبه من عصبته واقرب الناس

(٢) فى الاصل مناقها .

(١) فى الاصل اقراكم .

اليه ، وهو كان افضل الناس | واحق بالخلافة من ابى بكر . واحتجوا على ذلك بقول الله ٦٠ و
تعالى : « وَأَوْلُوا الْأَرْحَامَ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ »^(١)
وقالت الجماعة : افضل الامة بعد نبيها واولاها بالخلافة : ابو بكر ، لتقديم جميع
المهاجرين له واجتماعهم عليه . ولما جعله النبي ، صلى الله عليه وسلم ، بديل نفسه في صلوة
المسلمين في حياته فكفى جعله بديلا لنفسه في حياته في الصلوة فلذلك . هو بديله بعد موته
في الخلافة برضاء العامة .

ولو كانت الامامة | بالوراثة ما احتاج عمر بالشورة بعده ولكنه كان يورث ابنه عبد الله ٦٠ ظ
وما كان ابو بكر يوصى إلى عمر ولكن يورث ابنه ولكنهما لم يورثا ابنيهما ورضوا منهما
جماعة المسلمين ذلك مع ان العباس لم يتعرض لطلب الخلافة ولا ادعا ذلك الامر ولا ابنه
عبد الله . ولكن تابعا ابا بكر على السمع والطاعة واغزيا اذا غزاهما واخذا اذا عطاهما
رحمة الله عليهما .

باب المتناسخية وهم ثامنهم

قال أبو مطيع : زعمت المتناسخية ان الارواح | تتناسخ . فمن كان محسنا تخرج روحه ٦١ و
فتدخل في خلق يسعد في عيشه ومن كان سيئا^(٢) تخرج روحه فتدخل في خلق يشقى بعيشه .
قال أبو مطيع : وقالت الجماعة ان كانت الارواح تتناسخ فلا يحل لاحد اكل لحم
ولا محاربة خلق لانه لا يدري الخنزير ياكل اولايه^(٣) يجارب تعالى الله عن ذلك . بل كل
احد له روح وحده ولا تدخل الارواح بعضها في بعض . ولكن كل احد ينفخ فيه روحه
عند تخليق الله اياه في ظلمات ثلاث لا ينفخ فيه روح غيره . عن ابن عباس قال : سمعت
رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول | وانا رديفه يقول : « خلق الله الارواح قبل الارزاق ٦١ ظ
باربعة الاف سنة سوا للسائلين » .

قال أبو مطيع فهذا يدل على ان الارواح ليس تتناسخ بعضها في بعض . فكما ان ارزاقهم
مختلفة فكذلك ارواحهم مختلفة ، وكما لا ياكل احدهم رزق غيره فكذلك لا تدخل في
احد روح غيره بل كل انسان ينفخ فيه روحه على حده عن الربيع بن انس قال : « قلت
لابى العالية : لم جعلت العشرة ايام مع اربعة اشهر في عدة المتوفى عنها زوجها؟ » قال :
« لانه ينفخ فيه الروح في العشرة » .

(١) سورة الانفال ٨ آية ٧٥ . — (٢) في الاصل « مشا » . — (٣) في الاصل « لانيه » .

قال ابو مطيع زعمت الرجعية ان على بن ابي طالب واصحابه كلهم يرجعون إلى الدنيا وينتقمون من اعدائهم ، فيستوى المالك لهم في الدنيا ما لم يستوى لغيرهم . ويملاً الارض عدلاً كما ملئت جوراً .

وقالت الجماعة : من مات فلا رجوع له إلى الدنيا إلى يوم القيامة لقول الله تبارك وتعالى : « مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى » (١) ؛
يعنى مرة اخرى يعنى يوم النشور . ولم يقل : ومنها نخرجكم مرتين اخروتين :

٦٢ ظ وقال الله عز وجل : « قُلْ يَتَوَفَّيْكُمْ مَلَكَ الْمَوْتِ الَّذِي | وَكَلَّ بِكُمْ هُمْ إِلَى رَبِّكُمْ تَرْجِعُونَ » (٢) . ولم يقل : « إلى الدنيا ترجعون » . وقال النبي ، صلى الله عليه وسلم : « ولله ما بعد الموت من مستعجب ولا بعد الموت إلا الجنة او النار . ولم يقل بعد الموت رجوعاً واستواء المالك ، ثم موت اخر ، ثم جنة او نار . ولكن من لم يجعل الله له نوراً فما له من نور ، ومن يرد ان يضلّه يجعل صدره ضيقاً حرجاً . قيل لابن عباس إن أناساً يزعمون ان علياً مبعوثاً (sic) . قال : « بئس القوم انا إذا ما كنا نكحنا نساءه (sic) واقتسمنا ميراثه . اما يقرؤون | قول الله تبارك وتعالى : « لَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا (٣) قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ إِنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ » (٤) »

باب اللاعنية (٥) وهو حادى عشر

قال أبو مطيع : هم الذين يلعنون معاوية بن ابي سفيان . ويلعنون ايضا غيره من الناس مثل عائشة وطلحة والزبير ، وغيرهم من الصحابة ويرون ذلك حقاً .
وقالت الجماعة لا يحل لاحد ان يذكر احداً من الصحابة الا بخيره ولا ان يقع في احد منهم ، بل يذكرهم بخيرهم ويكف عن مساوئهم ويقول « تلك امة قد خلت لها ما | كسبت

(٤) سورة يس ٣٦ آية ٣١ .

(٥) في الاصل الاعنية .

(١) سورة طه ٢٠ آية ٥٥ .

(٢) سورة السجدة ٣٢ آية ١١ .

(٣) في الاصل « اهلنا » .

ولكم ما كسبتم». ويقول كما قال الله: «وَالَّذِينَ جَاءُوا مِن بَعْدِهِمْ...» (١) الآية وكذلك قال النبي عليه الصلاة والسلام: «إذا ذكر أصحابي فامسكوا». فالواجب علينا الكف عن ذكرهم الا بخير، والحب لهم جميعا لصحبتهم مع النبي صلى الله عليه وسلم. ولا ينبغي لنا ان نتخذهم غرضا لقول النبي، صلى الله عليه وسلم،: اتقوا الله في أصحابي لا تتخذوهم من بعدى غرضا، فمن احبهم فبحبي احبهم، ومن ابغضهم فببغضي ابغضهم. ومن آذاهم فقد آذاني ومن آذاني فقد آذى الله، ومن اذا (sic) الله يوشك ان ياخذه». عن ابن ابي قيس قال: «لما دخل ابن ابي طالب، صلوات الله عليه، الكوفة راجعا من صفين و ٦٤ سمع رجلا يلعن معوية، فقال: «كفوا يا هذا فلا تكرهوا امارة معوية، فانكم لو فقدتم امارة معوية رايم الروس تنزوا من كواهلها نزوا (sic) الخنظل». عن قتادة قال: «قلت للحسن يا ابا سعيد ان اناسا يشهدون على معوية ومن دونه انهم في النار». قال: «لعنهم الله وما يدرون انهم في النار».

باب المتربصة وهم ثاني عشر

قال أبو مطيع: المتربصة هم صنف من الروافضة تشبهوا بذي النسك و نصبوا رجلا من اهل نيسابور من قرية | تسمى خشوذ [هو] طاهر بن سعيد بن عبد المجيد الاسكافي (٢) و ٦٤ وقالوا: هو مهدي امة محمد، صلى الله عليه وسلم. وخرجوا بالسيف على الناس فن خالفهم اكفروه ومن تابعهم اضلوه، اعظم لهم الكذب في روايته عن الخضر عن النبي، صلى الله عليه وسلم، وزين لهم الشيطان ذلك حتى افتتنوا به. وقالت الجماعة: كل راية ترفع لمهدي فهو على الضلالة حتى يطمس آثار ولد العباس وتغلب السفينية على الشام والعراق. ويكون خسف البيدا عندها يظهر المهدي وله مهابة لا ينظر اليه صاحب بدعة مخالف الا برد مكانه وعلى رأسه | ينزل المسيح عيسى بن مريم و ٦٥ عند طمس آثار الجماعة وزوال الامامة من قريش وذل العرب ورجوع الدين إلى عنصرها: فهذا ما وصفنا من مقامات اصناف الروافضة وانتحالهم القبائح ونقض اهل الجماعة عليهم: وهم اثنا عشر صنفا:

(١) سورة الحشر ٥٩ آية ١٠. — (٢) هكذا ولعلها «الاسكافي».

باب الثنوية وهم ثانيهم

قال أبو مطيع زعمت الثنوية ان الخير من الله والشر من ابليس ومن انفسنا ، فما دام الرجل محسناً | فهو يعمل بروح الهوت يعنون الله . وما دام الرجل مسيئاً فهو يعمل بروح الشيطان ٦٧ ظ
فأيهما يغلب جسم الانسان يجره إلى مستقره ، يعنون الجنة او النار .

قال أبو مطيع وقالت الجماعة للثنوية : ان كان كما وصفتم فالهكم بزعمكم عاجز عن الذين ياتونه في هذا الخلق ، ولا يستاهل العاجز ان يعبد . بل الاشياء كلها بقدر الله مع ان ابليس قائدهم . بذلك هو احسن قولاً منهم اذ قال لربه : « بِمَا أَغْوَيْتَنِي ؟ » يقول : « فكما أضللتني لأقعدنَّ لهم صرأتك المستقيم » (١) | فلم يجحد كما جحدوا هؤلاء فاي ٦٨ و
دعوى اقرب إلى دعوى الجوس من دعويهم لذلك . قال النبي صلى الله عليه وسلم : « هم مجوس هذه الامة » .

سئل ابن عون : « اخلق الله الشر؟ » فقال للسائل : « اتقرأ القرآن؟ » قال : « نعم » فقراً عليه : « قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ » (٢) عن ابن العاص قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، : « لا يؤمن احدكم حتى يؤمن بالقدر خيره وشره وحلوه ومره ، وحتى يعلم ان ما اخطاه لم يكن ليصيبه . وما اصابه لم يكن ليخطئه .

باب المعتزلة وهم ثالثهم

قال أبو مطيع : زعمت | المعتزلة من القدرية ان الله قدر الخير على خلقه ولا اقول قدر الشر او لم يقدره لاني لو قلت قدر الشر فكان نسبت إلى الله الظلم . ولو قلت لم يقدره نسبته إلى العجز . فوقف فيه . واعتزل الفريقين جميعاً .

وقالت الجماعة الخير والشر مخلوقان مقرونان لقول الله عز وجل : « وَمَنْ يُرِدْ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ . وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا ... » (٣) الآية وقوله تعالى : « إِنَّ هِيَ إِلَّا فَتَنُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ »

(١) سورة الاعراف ٧ آية ١٦ ، — (٢) سورة الفلق ١١٣ آية ٢-١ ، — (٣) سورة الانعام ٦ آية ١٢٥ .

تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ» (١) ونحوه من نظائره كثير . فالشر كله بمشيئة الله لا بامرهِ
 و ٦٩ وبقضائه | لا برضاه وبتقديره لا بتخصيصه وبعلمه لا بحبه ، وبتخليقه لا باختياره . وقد
 روينا نحوه من ذلك عن علي بن ابي طالب رضى الله عنه : « الاعمال ثلثة : فرائض
 وفضائل ومعاصي » . فأما الفرائض فبأمر الله وبرضا الله وبمشيئة الله ثم يجازى عليه . واما
 الفضائل فليس بأمر الله ولكن برضا الله وبقضاء الله وبقدر الله وبمشيئة الله وبعلم الله ثم
 يجازى عليه . اما المعاصي فليس بأمر الله ولا برضا الله ولكن بقضاء الله وبتقدير الله وبمشيئة
 الله وبعلم الله . ثم يعاقب عليه .

عن سليمان بن حفص القرشي قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « انه سيفتح
 على امي باب من القدر لا يسنده شئ يكفيهم من ذلك ان يقولوا ألم تعلم ان الله يعلم
 ما في السموات والارض ان ذلك في كتاب ان ذلك على الله يسير .

باب الكيسانية وهم رابعهم

قال أبو مطيع : قالت الكيسانية : لا نعلم ان هذه الافاعيل من الله او من العباد ، ولكننا
 نرى العباد هم فاعلون . ولا ندرى اهم عليه مثابون او معاقبون بعد الموت ، غير اننا احسن
 العمل | في الدنيا محمودا امله .

قالت الجماعة بل من يدين بهذه المقالة فهو كافر في سريره لانه لا يرى الخير والبشر .
 وقد استرق الكيسانية من الدهرية والزنادقة الذين يبطلون الظاهر من الامور . بل الافعال
 كلها للعباد ثوابا وعلى العباد عقابا لقوله تعالى : « لِمَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ » (٢)
 ولقوله تعالى : « وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا » (٣) ولقوله تعالى : « إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ
 أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ » (٤) ولقوله تعالى : « وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلَا نَفْسِهِمْ يَمْتَسِدُونَ » (٥)
 ولا تخرج الأفعال من وجهين : اما يكون خيرا او شرا . ولا يخلو | الافعال من وجهين :
 اما ان يكونوا عليها يجازون او يعاقبون . لقول النبي صلى الله عليه وسلم : « الدنيا حلم
 النَّائم واهلها مجازون عليها ومعاقبون » . وعنه ، صلى الله عليه وسلم : « الدنيا حلم الناس

(٤) سورة التوبة ٩ آية ١٢٠ ؛ سورة يوسف ١٤

آية ٩٠ .

(٥) سورة الروم ٣٠ آية ٤٤ .

(١) سورة الاعراف ٧ آية ١٥٥ .

(٢) سورة البقرة ٢ آية ٢٨٦ .

(٣) سورة الكهف ١٨ آية ٤٩ .

تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ» (١) ونحوه من نظائره كثير . فالشر كله بمشيئة الله لا بامرہ
 وبقضائه | لا برضاه وبتقديره لا بتخصيصه وبعلمه لا بحبه ، وبتخليقه لا باختياره . وقد
 روينا نحوا من ذلك عن علي بن ابي طالب رضى الله عنه : « الاعمال ثلثة : فرائض
 وفضائل ومعاصي » . فأما الفرائض فبأمر الله وبرضا الله وبمشيئة الله ثم يجازى عليه . واما
 الفضائل فليس بأمر الله ولكن برضا الله وبقضاء الله وبقدر الله وبمشيئة الله وبعلم الله ثم
 يجازى عليه . اما المعاصي فليس بأمر الله ولا برضا الله ولكن بقضاء الله وبقدر الله | وبمشيئة
 الله وبعلم الله . ثم يعاقب عليه .

عن سليمان بن حفص القرشى قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « انه سيفتح
 على امتى باب من القدر لا يسنده شئ يكفيهم من ذلك ان يقولوا ألم تعلم ان الله يعلم
 ما فى السموات والارض ان ذلك فى كتاب ان ذلك على الله يسير .

باب الكيسانية وهم رابعهم

قال أبو مطيع : قالت الكيسانية : لا نعلم ان هذه الافاعيل من الله او من العباد ، ولكننا
 نرى العباد هم فاعلون . ولا ندرى اهم عليه مثابون او معاقبون بعد الموت ، غير اننا احسن
 العمل | فى الدنيا محمودا امله .

قالت الجماعة بل من يدين بهذه المقالة فهو كافر فى سريرته لانه لا يرى الخير والبشر .
 وقد استرق الكيسانية من الدهرية والزنادقة الذين يظنون الظاهر من الامور . بل الافعال
 كلها للعباد ثوابا وعلى العباد عقابا لقوله تعالى : « لِمَا مَأْكَسَبْتُمْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبْتُمْ » (٢)
 ولقوله تعالى : « وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا » (٣) ولقوله تعالى : « إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ
 أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ » (٤) ولقوله تعالى : « وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلَا نَفْسُ لَهُمْ يَمْهَدُونَ » (٥)
 ولا تخرج الأفعال من وجهين : اما يكون خيرا او شرا . ولا يخلو | الافعال من وجهين :
 اما ان يكونوا عليها يجازون او يعاقبون . لقول النبي صلى الله عليه وسلم : « الدنيا حلم
 النائم واهلها مجازون عليها ومعاقبون » . وعنه ، صلى الله عليه وسلم : « الدنيا حلم الناس

(٤) سورة التوبة ٩ آية ١٢٠ ؛ سورة يوسف ١٤

آية ٩٠ .

(٥) سورة الروم ٣٠ آية ٤٤ .

(١) سورة الاعراف ٧ آية ١٥٥ .

(٢) سورة البقرة ٢ آية ٢٨٦ .

(٣) سورة الكهف ١٨ آية ٤٩ .

واهلها مجازون عليها ومعاقبون» . عن معاذ بن جبل رضى الله عنه ، قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : « من اماط الاذى عن الطريق كتبت له حسنة يضاعفها ويوت (١) من لذه اجرها عظيماً . فالاجر العظيم الجنة .

باب الشيطانية وهم خامسهم

قال أبو مطيع : قالت الشيطانية ان الله لم يخلق | الشيطان ويقولون : ان قلنا ان خلق ٧١ و الشيطان فقد قلنا انه رضى لعباده المعصية وهذا منى عنه جل وعز . وقد قالت الجماعة كل شيء دون الله وصفاته وافعاله فهو مخلوق لانا ان قلنا ان ابليس ليس بمخلوق فقد ادعينا الربوبية اليه وانه الازلى الابدى الدائم مع الله . وهذا دعوى للشرك . بل نشهد انه مخلوق كما امر اللعين على نفسه حين قال لربه عز وجل : « خلقتني من نار وخلقته من طين » . فابليس امام الشيطانية وراسهم في ذلك اقر على نفسه انه مخلوق وتلاميذه | واتباعه خالفوه ٧١ ظ و جحدوا قوله ولم يفهموا اقدر ما فهم هو ، فابليس افقه منهم في ذلك . مع ان النبي صلى الله عليه وسلم قال لابي بكر : « يا ابا بكر لو شاء الله الا يعصى لم يخلق ابليس » . فقال ابو بكر : « صدق الله وبلغ رسوله عن عمر بن ذر قال : « دخلنا على عمر بن عبد العزيز فقال : « لو ان الله اراد ان لا يعصى لم يخلق ابليس » .

باب الشريكية وهم سادسهم

قال أبو مطيع : زعمت الشريكية ان الحسنات كلها مقدورة مخلوقة الاحسنة واحدة | : وهي الايمان ، وان السيئات كلها مقدورة مخلوقة الاسيئة واحدة وهي الكفر . لانا ان قلنا ٧٢ و ان الكفر والايمان مخلوقين (sic) زعمنا ان القرآن مخلوق . وقالت الجماعة : الكفر والايمان ليس من القرآن ، بل ذكر الله لهما في القرآن وامر الله تبارك وتعالى بالايمان في القرآن ولو كان كما ادعت الشريكية ان كل شيء ذكر الله في القرآن ، من القرآن ، لصار القرآن بعضه ميت وبعضه حي (٢) ، وبعضه ذكرا وبعضه انثى . لان الله ذكر فيه الاجياء | والاموات والذكران والاناث ، والانصاب والازلام ، والانبياء ٧٢ ظ والسموات والارض . فما اقبح دعوى الشريكية التائمة المتحيرة إذ لم يعرفوا التمييز بين الايمان والقرآن وان الله تعالى قال : « آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ

(١) هكذا في الاصل ولعلها « يعطى » .
(٢) هكذا في النص .

رَسُولُهُ» (١). فهذا يدل على ان القرآن كان والايان لم يكن اذ مرهم بذلك وقال تعالى: «مَا كُنْتُمْ تَدْرُونَ مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ» (٢). فميز القرآن من الايمان . وقال تعالى: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ ، وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ» (٣) يعنى دين الله التى فطر الناس عليها . يقول «فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ» (٤) يعنى لدين الله . وقال : «لَأْمُرْنَهُمْ فَلْيُغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ» (٥)

٧٣ و
 عن ابن عباس رضى الله عنه قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « خلق الله الايمان فحفه بالسماحة والحياء . وخلق الكفر فحفه بالشنح والجفاء » . عن انس ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « ما خلق الله احب اليه من الايمان به وعمل صالح وترك ما نهى الله عنه * ، عن مجاهد فى قوله تعالى : « وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ » (٦) . قال الكفر والايان ، والشقاء والسعادة ، والهدى والضلالة ، والليل والنهار والسماء والارض | والجن والانس ، والوتر هو الله وقال : « الشفع والوتر » (٧) ٧٣ ظ
 مثل ذلك .

باب الوهمية

قال أبو مطيع زعمت الوهمية ان لكلام الخلق وافعالهم ذات ولا للحسنات والسيات ذات : ومن زعم ان لهم ذات فقد زعم ان القرآن مخلوق . وقالت الجماعة : محال ان يكون شيئاً (sic) الا له ذات وما لا ذات له لا شيء له . فان الله لا يثيب ولا يعاقب بغير شيء . بل الحسنات والسيات كلها مذوت بتذويت المذوت . وكذلك كلام الخلق مذوت . فمن زعم ان كلام الخلق ليس مذوت (sic) و| لا كلام الخلق ، فقد مثلها وشبهها . فهذا ضلالة وبدعة . وليس كما قال بل كلام الخلق مذوت لانه مخلوق ويحتمل الثقل والوزن لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : « لوجيء بالسموات والارض وما فيهن وما بينهن وما تحتهن فوضعن فى كفة الميزان ووضعت شهادة ان لا اله الا الله فى كفة لرجحتهم » . عن الربيع بن خيثم فى قوله تعالى : « وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ » (٨)

- (١) سورة النساء ٤ آية ١٣٦ .
 (٢) سورة الشورى ٤٢ آية ٥٢ .
 (٣) سورة الانعام ٦ آية ١ .
 (٤) سورة الروم آية ٣٠ .
 (٥) سورة النساء ٤ آية ١١٩ .
 * فى النص « ما امر الله به » .
 (٦) سورة الذاريات ٥١ آية ٤٩ .
 (٧) سورة الفجر ٨٩ آية ٣ .
 (٨) سورة التكويد ٨١ آية ٧ .

قال : زوج صاحب كل عمل مع عمله . وقال ابو هريرة ، رضى الله عنه قال النبي ، صلى الله عليه وسلم : « ذات يوم لاصحابه » وقال ايضا : « خرج | رسول الله ذات يوم على اصحابه » ونحوه من الاحاديث كثير وما اليوم هو عرض مثل الكلام فاثبت له الذات . وذات الشيء هو اثبات الشيء . فمن أجحد ذات شيء فقد جحد الشيء . وهذا علم الخواص لا يدركه العوام من الناس فالواجب علينا الاقرار بما جاءت الاثار للحسنات والسيئات ذات وللشهادة ، بانه تحمل النقل والوزن ولا نتوهم كتوهم الوهمية حتى جحدوا بالميزان وغيره .

باب الزويدية ^(١) وهم ثامنهم

قال أبو مطيع زعمت الروندية : كل كتاب | نزل من الله فالعمل به حق ناسخا كان و ٧٥
او منسوخا لانه لا يحسن من الحكيم ان يقول فيندم او يرجع عنه .

وقالت الجماعة ان الله ، تبارك وتعالى ، نزل الناسخ والمنسوخ والمحكم والمتشابه فقال :
« آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ » ^(٢) ثم كلفنا الايمان بمتشابهه ومنسوخه . وكيف يحل العمل بناسخه ومنسوخه وهما ضدان كتحرير الخمر وتحليله ، وتحليل النبات لادم وتحريمه . وكيف يستطاع العمل بكلاهما وهما ضدان لا يجتمعان ؟

قال أبو مطيع : ناظرت الهرايذة ^(٣) | يبلغ فزعم متكلمهم ان ليس له نبي غير ابراهيم ٧٥ ظ
لانه لا يحسن من الحكيم ان يرسل رسولا ثم يندم فيرسل غيره ، بل ان الله عز وجل نسخ بعض ما امر به لانه ندم ولكن رفقا منه إلى الخلق ولطفنا عليهم لانه ^(٤) خلقهم في الطبائع مختلفة : منهم من يحتمل الشدائد ، ومنهم من لا يحتمل . فمن لطفه زين لهم بافضل الشرائع على مهل عنى نحو عشرين عاما لقوله تعالى : « وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ » وقال تعالى : « الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا » ^(٥) .
عن انس بن مالك ، رضى الله عنه ، قال : قال عمر بن الخطاب ، رضى الله عنه ، : |
« ايها الناس اعملوا بفسحكم فيما حكم لكم من هذا الكتاب وردوا علم متشابهه إلى من هو ٧٦
اعلم به منكم ، فان قد يحمل عنكم مؤنة علم تفسيره الا بمن يجمله بتزيله .

(٤) هكذا ولعلها لانهم .

(٥) سورة الحج ٢٢ آية ٧٨ ؛ سورة الانفال ٨

آية ٦٦ .

(١) هكذا ولعلها . « الروندية » ، انظر ص ٦١ .

(٢) سورة آل عمران ٣ آية ٧ .

(٣) الهرايذة وهم فرقة من الثنوية .

باب المتبرئة وهم تاسعهم

قال أبو مطيع : المتبرئة يقولون ان من عصى ربه ثم يتوب لا تقبل توبته ، لانه اجترأ على الله . فكل من اجترأ على الله وعصاه من بعد ما قبل الايمان فاطاع فانه لا يغفر له . وتأولوا في ذلك الحديث : « من بدل دينه فاقتلوه » وانكروا الاستثناء به . وهم صنف من الشاكية | .

٧٦ ظ وقالت الجماعة : التوبة مقبولة ما لم يغرغر العبد لقوله تعالى : « إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ »^(١) وانه قابل كما قبل عن انبيائه اولهم ادم . اذ قال : « وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى »^(٢) . فكذلك هو قابل التوب من جميع المؤمنين حتى تطلع الشمس من مغربها لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : « يد الله باسطة لمشي الليل ليتوب بالهار ، ولمشي النهار ليتوب بالليل حتى تطلع الشمس من مغربها » . وعن ابي هريره ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « التائب من الذنب كمن لا ذنب له » وقال ، صلى الله عليه وسلم ، : « الله افرح بتوبة عبده من أخذكم بضالته اذا وجدها . وقال ، صلى الله عليه وسلم ، : « ان الرجل ليزن الذنب يدخله الله الجنة » قيل : « وكيف يكون ذلك ؟ » قال : « يكون نصب عينه ويتوب منه » . عن ابي الغاليه قال : « نزلت الآية الاولى في المؤمنين والوسطى في المنافقين والثالثة في الكافرين ثم قرأ : « إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ، ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ » . . . الآيتين^(٣) .

باب الناكثة وهم عاشرهم |

٧٧ ظ قال أبو مطيع : سمعت ابا على الحسين بن الاشرف يقول : قالت الناكثة (sic) ان البيعة حكم النبي ، صلى الله عليه وسلم ، واصحابه كسائر النوافل فرضى منهم^(٤) كما رضى من اصحاب الاستنجااء فمن نكثها فلا يأثم .

(٣) سورة النساء ٤ آية ١٧ - ١٨ .

(٤) هكذا ولعلها « منهم » .

(١) سورة البقرة ٢ آية ٢٢٢ .

(٢) سورة طه ٢٠ آية ١٢١ - ١٢٢ .

وقالت الجماعة : البيعة سنة وليست نافلة لقوله تعالى : « فَبَايَعْتُمْ وَأَسْتَغْفِرْتُمْ مِنْ اللَّهِ » (١) . ونكثها ضلالة . « فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْتَكِبُ عَلَى نَفْسِهِ » (٢) فقد باء بغضب من الله لقوله تعالى : « وَاوفُوا بِالْعَهْدِ » (٣) . وقوله تعالى : « إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا » (٤) ونحوه كثيرا . وعن علي بن ابي طالب ، كرم الله وجهه | انه قال : « كل ناكث بيعة ٧٨ و يجابه يوم القيامة اجذم » عن عمرو بن العاص ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فى حديث له : « من بايع اماما فاعطاه صفقة يده وثمره قلبه فليعطه ما استطاع . فاذا جاء آخر ينازعه فاضربوا عنقه . »

باب القاسطية وهم خادى عشر

قال أبو مطيع قالت القاسطية : نعمة الدار الدنيا قوت (٥) (٦) العبد بها الاخرة . وجعلوا تسعة اعمار* العباد فى طلبها وواجبوا طلبها على كل مسلم وفضلوا طلبها على الزاهد فيها ، وغنيها | على فقيرها . وقالوا : « كاد الفقر ان يكون كفرا » . واحتجوا على ايجاب طلبها ٧٨ ظ على الناس بقوله تعالى : « فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ » (٧) .
وقالت الجماعة : بنست الدار الدنيا لانها ملعونة ملعون (٨) ما فيها الا ما كان من طاعة الله قوت (٩) (١٠) العبد مشغلة عن عبادة ربه . وتجمع (١١) طلبها فى النار . يعنى اذا كان من غير حل فلا ينبغى لنا ان نفر بقول القاسطية التائمه . ونشغل بطلبها . لانه قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، : « من اصبح والدنيا اكبر همه ألزم الله قلبه اربع خصال لا يتخذ من واحد حتى | ياتيه الموت احدهما هُماً لا ينقطع ابدا والثانى شعلا لا يفرغ ابدا والثالث فقرا ٧٩ و لا يبلغ غناه ابداً . والرابع املا لا يبلغ منه ابداً » . فلو كان كما زعمت القاسطية ان افضل العبادة طلب الدنيا لم يرض النبي ، صلى الله عليه وسلم ، منا الا بالاهتمام لما فاذا منعنا عن ذلك تبين لكل عاقل مجال كلام القاسطية فكيف اوجب هذا القاسط على الناس طلب الدنيا والكسب فيها ؟ وانما (sic) امر النبي ، صلى الله عليه وسلم ، بتركها ؟ والزهد فيها فسبحان

* هكذا لعلها « اعشار » انظر « الفرق المتفرقة »

(١) سورة الممتحنة ٦٠ آية ١٢ .

(٢) سورة الفتح ٤٨ آية ١٠ .

(٣) هكذا ولكنها : « العهد » أى أوفوا بالعقول :

سورة المائدة ٥ آية ١ .

(٤) سورة الاسراء ١٧ آية ٣٤ .

(٥) فى الاصل « نوب » .

ص : ٥١ .

(٦) سورة الجمعة ٦٢ آية ١٠ .

(٧) فى الاصل « ملعون » .

(٨) فى الاصل « توت » .

(٩) هكذا ولعلها « مجمع » .

الله ما أجراه على النار ، اذا حرف تاويل القران واوجد لها الكسب . وانما عنا الله بقوله :
« وَأَبْتَغُوا | مِنْ فَضْلِ اللَّهِ » (١) طلب العلم . ٧٩ ظ

ولقد قال ابو عباس : « ليس الانتشار بواجب ، فن شاء قام ومن شاء خرج فاعظم
هذا القاسطُ الفرية (sic) على الله بايجابه ما رخص الله جهلا منه بالقرآن ، اذ لم يعرف ناسخه
من منسوخه ، ولا محكمه ولا متشابهه ، ولا مدنية من مكية حتى ضل واضل عالما من
الناس . عن مكحول الشامي في قوله تعالى : « وَأَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ » قال يعنى طلب
العلم .

باب النظامية وهم ثانى عشر

قال أبو مطيع قال ابراهيم النظام : من زعم ان الله لا شىء فقد عطسه وجحد الوهمية | ،
ومن زعم انه شىء فقد شبهه بالشىء وهو كافر لان الشىء يجرى عليه ظن وذات الحدث
والله خارج من ذلك . ٨٠ و

وقالت الجماعة : انما يحيط [به] علم الخلق بالوهمية لانه الشىء ولولم يكن شيئاً بافعاله وصفاته
لما كان يحيط به الخلق * علما . فن انكر ان الله هو شىء موصوف بما وصف به نفسه من
الافعال والصفات فقد ادعى الكفر . ولو [لم] يكن الله شيئاً لكانت الاشياء اله انفسها ومحال
ان يكون تدين (sic) الاشياء من لا شىء . ولقد قال الله تعالى : « قُلْ أَى شَىءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً
قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ » (٢) وان الله هو شىء لا كلالاشياء ، موصوف بما
وصف | نفسه متفق فى الاسماء والصفات ومختلف فى المعانى بجميع صفاته ازلى ومحال ان
يكون اسم بلا ذات او ذات بلا اسم لان الاسماء رسوم الذوات والذوات حقائقها . ٨٠ ظ

فهذا ما كان من اصناف القدرية واجناسها وهم اثنا عشر صنفا . عن عبادة بن
الصامت ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « يكون فى
امتى رجلان يقال لاحدهما وهب ، يهب الله له الحكمة ، والاخر غيلان فتنته اشد من
فتنة الشيطان » . عن ابن عمر ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه
وسلم ، لكل امة مجوس ، ومجوس هذه | الامة القدرية . فاذا مررتم بهم فلا تسلموا
عليهم ، واذا مرضوا فلا تعودوهم ، واذا ماتوا فلا تشيعوا جنازتهم اولائك شيعة الدجال . ٨١ و

(٢) سورة الأنعام ٦ آية ١٩ .

(١) سورة الجمعة ٦٢ آية ١٠ .

* فى الاصل : « الحق » .

عن محمد بن كعب القرظ قال : « نزلت هذه الآية تعبير لاهل القدر : « إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ »^(١) .

باب اصناف الجبرية

قال أبو مطيع فاما ما يتشعب من الجبرية من الفرق المختلفة فاولهم المضطرية . وزعمت المضطرية ان ليس للعباد افعال لا الخير ولا الشر . ولا يقدر احد [ان] يؤدي ما امره الله من الطاعة ، ويحْتَب ما نهاه | عنه من المعصية لانهم يزعمون ان ليس للخلق افعال كالموتى ليس لهم فعل . بل الله يفعلها كله .

واحتجوا على ذلك بقول الله تعالى : « لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ » . وقوله تعالى : « لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ »^(٢) .

وقالت الجماعة : ان اعمال بنى ادم ما يعملوها (sic) لقوله تعالى : « جَزَاءُ بِمَا كَانُوا

يَعْمَلُونَ » ولقوله تعالى : « وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا » وقال تعالى : « وَيَجْزَى^(٣)

الَّذِينَ آسَأُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزَى الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى »^(٤) ونحوه من الايات كثير .

ففيما ادعت المضطرية تعطيل الانبياء والرسل والكتب . ولو كان كما ادعت ارتفعت

الميزان والحساب وما | قال الله تعالى : « فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ... وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ »^(٥)

فسبحان الله ما أقبح دعوى المضطرية ان الصلوات والصيام والحج وصلة

الرحم واجتناب المعاصي فعل الله . فلمن فعله الرب واجتنابه المعاصي مؤمن (?) . ولكن

من يرد الله ان يضلّه يجعل صدره ضيقا حرجا لكيلا يعقل الحق من الباطل .

باب الانفالية وهم ثانيهم

قال أبو مطيع : زعمت الانفالية ان الافعال كلها من الخير والشر منا وفعلنا ولكن لا استطاعة لنا فيه لان الاستطاعة لا تكون | الا لله وحده ونحن في ذلك كالكلب ان كان في عنقه جبل يقاد به استكراها وخيرا وقهرا لا تنفعه القوة .

(١) سورة القمر ٥٤ آية ٤٩ .

(٣) هكذا فيها : « الهيجزى » .

(٢) سورة السجدة ٣٢ آية ١٧ ؛ سورة آل عمران ٣

(٤) سورة الكهف ١٨ آية ٤٩ ؛ سورة النجم ٥٣ آية ٣١ .

آية ١٢٨ ؛ سورة الروم ٣٠ آية ٤ .

(٥) سورة الاعراف ٧ آيات ٨ و ٩ .

وقالت الجماعة : ان الله لا يستعيد عادة لعباده الا سبق لهم فيه التطريق ولا كلفهم بامر
 الا غرز فيهم الاستطاعة ما (١) كلف فيهم وما هو بظلام للعبيد وای اثبات ظلم وجور
 اقيح مما اثبت الانفاليه حيث زعمت انه كلف عباده ما لم يطيقوا وربنا عن ذلك متعال .
 عن ابى صالح عن عباس في قوله تعالى : « فَأَتَقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ » يعنى ما اطقتم
 ولم يكلف العباد من طاعته إلا ما طاقوا بهذا الاسناد في قوله | تعالى : « لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ
 ٨٣ و نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا » (٢) يعنى طاقتها . وعن ابن عباس رضى الله عنه قال : قال رسول
 الله ، صلى الله عليه وسلم : « لما اسرى بي إلى السماء وقلت ربنا لا تؤاخذنا ان نسينا او
 اخطانا » . قال : « قد رفعت الخطأ عنك وعن امتك وما استكرهوا عليه » . فقلت :
 « ربنا ولا تحمل علينا اصرا كما حملته الذين من قبلنا » ، يعنى اليهود . قال « ذلك لك
 ولا متك » قلت : « ربنا ولا تحملنا مالا طاقة لنا به » قال : « قد فعلت بك وبامتك » . |
 عن ابن عمر أن رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، قال فيم يروى عن ربه عز وجل قال :
 ٨٣ ظ « ابن آدم لم ادع بجديرتك ولم اجدك عند عزتك ولم اكلفك (sic) فوق طاقتك » .

باب المعية وهم ثالثهم

قال أبو مطيع : زعمت المعية ان منا الفعل ولنا الاستطاعة مع الفعل لا قبل ولا بعد .
 وان العبد اذا كان قائما لا يستطيع القعود واذا كان قاعدا لا يستطيع القيام ونقول : من
 ادعى ان الاستطاعة قبل الفعل فقد زعم انه لا حاجة له الى ربه وقد استغنى عن الله .
 وقالت الجماعة : الاستطاعة | قبل الفعل لان الله لا يامر احدا بامر الا اعطاه استطاعة
 ٨٤ و ذلك الامر ، ان ادى العبد او لم يؤدي (sic) . وليس هذا استغناء عن الله بل العبد محتاج إلى ربه
 في كل شيء ولو كان كما زعمت المعية ان الرب محتاج الى ربه في كل شيء لكان السميع
 يحتاج إلى السمع مرة أخرى لانه اذا زعم ان العبد مؤمن ، عارف ، سميع ، بصير ، فقد
 اغنى العبد عن الله . فبزعمهم ليس لهم سمع ولا بصير ولا معرفة ولا دين ولا فهم يزعمون
 انهم يحتاجون إلى كل شيء مرة اخرى .
 والحجة عليهم ما اجتمعت الامة ان الكافر | يحتاج إلى الايمان ، والمنافق يحتاج إلى المعرفة ،
 ٨٤ ظ والاعمى والاصم يحتاج إلى السمع والبصر . ولا يحتاج البصير إلى البصر ولا السميع إلى السمع

(١) هكذا ولعلها « بما » . — (٢) سورة التناين ٦٤ آية ١٦ ؛ سورة البقرة ٢ آية ٢٨٦ .

ولا العارف إلى المعرفة ولا المؤمن إلى الايمان . عن ابن عباس ، رضى الله عنه ، فى قوله تعالى : « وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا » (١) . قال من استطاع الزاد والراحلة قدر ما يبلغ به .

قال أبو مطيع الا ترى انه فرض الحج على من استطاع ولم يفرض على من لم يستطع ذلك ؟ فبدعوى المعية لا يجب على احد من الناس الحج لانهم | يزعمون ان من مات من المؤمنين ولم يحج لم يكن عليه حج ، وان كان فى يديه مال كثير . لان الاستطاعة مع الفعل . فاذا لم يحج علمنا انه لم يستطع ، وليس على الاحياء ايضاً بزعمهم ، تعالى الله عن ذلك علوا كبيرا ، بل نشهد ان الله لم يفرض على عباده الا ما استطاعوا لقول رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، ان الله فرض على العباد ما استطاعوا وما لم يستطيعوا فهو موضوع عنهم .

باب المفروغية وهم رابعهم

قال أبو مطيع : زعمت المفروغية ان الله حين | امر القلم ان يكتب بما هو كائن إلى يوم القيامة ، فصارت الاشياء كلها مخلوقة ، وقد فرغ من خليقتها (sic) وليس تبين للخلق فى اقاويلهم .

وقالت الجماعة : ان العلم قد فرغ من الكفاية (٢) بما هو كائن وان الله يخلق فى كل وقت ما يشاء لقوله تعالى : « كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِى سَعَانَ » (٣) . فمن شأنه ايجي ويميت ويرزق ويطعم جائعاً ويفك اسيرا ويحبب داعيا ويولد مولدا فهذا من شأنه اكثر من ان يحصى فدل على ان دعوى المفروغية اقبح من دعوى اليهود ، لان اليهود زعموا | ان الله يقضى و يخلق كل يوم إلا يوم السبت ، والمفروغية بزعمهم ان الله لم يخلق منذ يوم امر الله القلم بالكتابة . عن ابن عباس ، رضى الله عنه ، قال : « نون والقلم » . قال : « اول ما خلق الله التلم ، فقال له اكتب ما يكون إلى يوم القيامة . ثم خلق النون وهى السمكة فجعلها على الماء فكسر الارض عليها » .

قال أبو مطيع : فهذا دليل على انه امر القلم بالكتابة لا بالتخليق . لانه خلق النون بعد كتابة القلم ما يكون . فكذاك هو يخلق إلى الابد لقوله تعالى : « يَخْلُقُكُمْ فِى بُطُونِ

(١) سورة العمران ٣ آية ٩٧ .

(٢) هكذا ولكنها : « ان القلم قد فرغ من الكتابة » ؟

(٣) سورة الرحمن ٥٥ آية ٢٩ .

٨٦ ظ أمهاتكم خلائقاً | من بعد خلائق في ظلمات ثلاث . وقال تعالى : « هو الذى خلقهم (sic) من تراب ، ثم من نطفة ، ثم من علقة ، ثم يخرجكم طفلاً . وقال عز وجل : « هو [الله] الذى خلقكم من ضعفٍ ... » (١) الآية ونحوه من الايات كثير .

باب النجارية وهم خامسهم

قال ابو مطيع زعمت النجارية ان الله يعذب الخلق على افعاله لا على افعالهم والاطفال تلحق اياها في ثواب كان او في عقاب .

وقالت الجماعة : تعالى الله ان يعذب احدا على فعله لقوله تعالى : « وما ربك بظلامٍ للعبيد » وقوله تعالى : « ثم يُجزأه | اجزاءً الاوتى » . وقال تعالى : « وهلك نجازي إلا الكفور » . وقال تعالى : « ليجزي الذين أساؤا بما عملوا » الآية (٢) ، ونحوه كثير . واما الاطفال فعلى وجهين : إما اطفال المشركين ، فلا تلحق بابائهم البتة ، لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : « جعلوا خدما لاهل الجنة » وقال الله عز وجل : « فأندرتكم نارا تلتظي لا يصلاحها إلا الأشقي الذى كذب وتولى » (٣) . والطفل ليس بكذب ولا متولى (sic) ، لأن العلم مرفوع عنه ، لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : « فرفع القلم عن ثلاث عن النوم حتى يستيقظ وعن المجنون حتى يفيق ، وعن الصبي حتى يحتلم » . واما اطفال المؤمنين فاذا كان | الوالد اعلى درجة ياحته الولد ، لقول الله تعالى : « والذين آمنوا وأبتغتهم ذرياتهم بايمان (٤) ... » الآية . وان كان الرجل باسفل درجة من ولده والولد اعلى درجة منه يلحق الوالد بولده لقول الله عز وجل : « أبأؤكم وأبناؤكم لا تدرون أنهم اقرب لكم نفساً » (٥) . ولقول النبي صلى الله عليه وسلم : « انى متكاثركم الامم يوم القيامة حتى ان السقط فيقال له : « ادخل الجنة » ، فيقول : « لا » حتى يدخل ابواى » .

آية ٣١ .

(١) سورة الزمر ٣٩ آية ٦ ؟ سورة غافر ٤٠

(٢) سورة الليل ٩٢ آية ١٤ - ١٦ .

آية ٦٧ ؛ سورة الروم ٣٠ آية ٥٤ .

(٣) سورة الطور ٥٢ آية ٢١ .

(٤) سورة فصلت ٤١ آية ٤٦ ؛ سورة النجم ٥٣

(٥) سورة النساء ٤ آية ١١ .

آية ٤١ ؛ سورة سبأ ٣٤ آية ١٧ ؛ سورة النجم ٥٣

باب المنانية وهم سادسهم

قال أبو مطيع : قالت المنانية عليك بقلبك يخطر عليها الخير | بنوره والشر بظلمه ، فاستعمل ٨٨ و ما تواسمت منه خيرا واجتنب ما تواسمت منه شرا . فان الاثار لا تغني عنك من الله شيئا . وتاولوا حديث وابصة : « الخير ما اطمأن اليه النفس والشر ما حاك في الصدر » .

وقالت الجماعة : الانسان معدن الخير والشر وجسده معدن الشهوات والدنيا معدن اللذات . ولا يؤمن على قلب ان يميل بجسده بشهوة من لذة فعليك الاثر وما تعرفه العقول . واجتنب ما استطعت راحتها | ولا تركزن إلى ما قالت المنانية لانهم زعموا ان كلما خطرت على القلب ٨٨ ظ فاستعملها فانها منه الله عليك . فكانهم امنوا من حبائل الشيطان ووسوسته وملتته . وقد قال السلف عن ابراهيم عن ابن عون . قال : هما لمتان : مله من الملك ومله (١) من الشيطان ، فاذا كان لمة الملك فاحمد الله واشكره واذا كان لمة الشيطان فتعوذ منه .

قال أبو مطيع فكيف امنت المنانية لمتة ومكايده ومصايدته وهو | الذي اخرج ابوانا من ٨٩ الجنة . وقال الله عز وجل لنبيه ، صلى الله عليه وسلم : « وإمّا ينزغنّك من الشيطان نزغ فاستعد بالله . . . » الآية . وقال تعالى : لا يقمتننكم الشيطان كما اخرج أبويكم من الجنة . وقال : « إن الشيطان لكم عدو فاتخذوه عدوا » (٢) . فلا ينبغي لنا ان نستخرج الليل والنهار من محاربتة فانه قاعد على صراطنا المستقيم . ولا انا نامن مكره كما امنت المنانية . فانه لا يامن مكر الله الا القوم الخاسرون | .

باب الكسبية وهم سابعهم

٨٩ ظ

قال أبو مطيع : قالت الكسبية : ليست الثواب والعقاب مما يكتسبه العباد . ولكن الثواب والعقاب مما يكسبه العباد (sic) ولكنه مقسوم لا يزيد لمجهد ولا ينقص لعاجز لان كل ذلك مقدور .

وقالت الجماعة : الثواب والعقاب سواء للخلق مما يكتسبون لقول الله عز وجل : « إن أحسنتم أحسنتم لأنفسكم وإذا أسأتم فلهما » . وقال تعالى : « ومن »

(١) هكذا لكنها لمة . — (٢) سورة الاعراف ٧ آية ٢٠٠ ؛ سورة الاعراف ٧ آية ٢٧ ؛ سورة فاطر ٣٥ آية ٦ .

جَاهِدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ» . . . «وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا» (١) . وقال
 ٩٠ و النبي ، صلى الله عليه وسلم : «كل عمل ابن آدم له او عليه . فالعاقل لا يعتر بقول السكينة
 ويعجز عن العمل . لين رحمة الله قريب من المحسنين . فان احسنت فلك وان اسأت فعليك :
 فكما تزرع فكذلك تحصد وكما تدين تدان» عن عباد بن منصور قال في بعض الكتب :
 «وان الديان لا ينام وان البر لا يسلى وان الاثم لا ينسى . اعمل ابن ادم ان شئت في الاثم
 وان شئت في البر . فكما تدين تدان» عن ابن عمر ، رضى الله عنه ، عن النبي ، صلى الله
 ٩٠ ظ عليه وسلم نحوه . عن ابن مسعود رضى الله عنه | قال : «من يزرع خيرا يوشك أن
 يحصد [ه] غبطة ومن يزرع شرا يوشك ان يحصد ندامة ولكل زارع ملازعه» .

باب السابقة وهم ثامنهم

قال أبو مطيع قالت السابقة : «ان الناس كلهم صنفان شقى وسعيد فلا يضر للسعيد
 ذنوبه ولا ينفع للشقى بره . فمن شاء فليعمل ومن شاء لا يعمل» .
 وقالت الجماعة : ان الاعمال لا تخلوا من ان تضر صاحبها او ان تنفعه ، وتكون له
 او عليه . كقول الله تعالى : «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ
 ٩١ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» . وقال تعالى : «مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ» (٢) فمن كان
 من اهل الجنة يسن بعمل اهل الجنة ومن كان من اهل النار يسن بعمل اهل النار . لقول
 النبي صلى الله عليه وسلم : «ما من نفس الا وقد كتب الله مدخلها ومخرجها وما هي
 لاقية» فقال رجل من الانصار : «فقيم العمل يا رسول الله؟» قال : «من كان من اهل
 الجنة يسن بعمل اهل الجنة ومن كان من اهل النار يسن بعمل اهل النار» فقال الانصارى :
 «الآن حق العمل» قال : «وسمعت ابا محمد يقول : «لو ان رجلين فاسقين احد الفاسقين
 ٩١ ظ انبه قبل صاحبه وتاب قبل صاحبه | بعشر سنين وتاب الاخر بعده . ثم خرجا من الدنيا
 تايين يدخلهما الله الجنة ابدا ويعطيهما الدرجات ثم يفضل صاحب عناده (٣) عشر سنين على
 صاحبه في الدرجات مع ما وصل اليه في الدنيا من العزة والمحمدة والنصرة بتوبته إلى الله
 في الدنيا وعبادته له قيل صاحبه ، وصاحبه اسفل درجات منه مهما وصل اليه في الدنيا من

(١) سورة الاسراء ١٧ آية ٧ ؛ سورة النكبات النساء ٤ آية ١٢٣ .

(٢) سورة يونس ١٠ آية ١٠٨ .

(٣) هكذا ولعلها : «عبادة» .

(٢) سورة الزلزلة ٩٩ آيات ٧-٨ ؛ سورة

الزل والهوان بالفسق والمعصية ومما يصدق قول الشيخ قول الله تعالى : « لا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلْ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى » (١) .
 وهذا يدل على ان المحسنات نافعة اصحابها في الدنيا والاخرة وان السيئات ضارة اصحابها في الدنيا والاخرة . وليس كما ادعت السابقة .

باب الحبية وهم تاسعهم

قال أبو مطيع : قالت الحبية : من انقطع قلبه إلى الله فشرِب كأس محبته سقطت عنه عبادة الاركان . فيكون الله ينجيه بقلبه . وللعبد حينئذ ان ينتفع بباقي قلبه . فان العبد حين صفا له محبة الله احاط | الله بقلبه ، والحبيب لا يلهي قلب حبيبه عنه والمحارم حما الله . ٩٢ ظ
 فاذا احب العبد ربه كما ينبغي فلا يمنع الحبيب حبيبه عن حماه .

وقالت الجماعة : من ادعا (sic) ان حبه لله من قبل الشخص فقد ادعا (sic) الكفر . بل الحب من قبل (٢) وعلامة محبة الله اتباع امره والاجتهاد في طاعته . لقول الله تعالى : « إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ » (٣) فانما جعل الله علامة الحب له اتباع امره لا اتباع ما يقع في القلب . وقال تعالى : « وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ | عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ » (٤) . فكيف يدعى محبة الله من ينهك محارمه ؟ وانه ليس أحب إلى الله من انبيائه فمنعهم من حمايه (sic) ومن انهك منهم اخذه اخذ عزيز مقتدر ، ولم . . . (٥) احد منهم اولهم آدم ، صلوات الله على نبينا وعليه ، حين اخرجته من جنته وت (٦) ما كان اعطاه بانتهاكه حرام من محارمه . وكذلك الانبياء بعده واحد بعد واحد . . . (٧) ادعت الحبية هذا وليس هو اكرم على الله منهم . ومع ذلك يكب على الدنيا انكباب الخلاب على الخيف لا يبغون عنها حولا وطلبوا راحتها ونعيمها | .

وقال انما خلق الله الدنيا لاحبابه وانما لم يخلقها الله للكفار . والمؤمن اكرم على الله من ان يعطيه الدنيا الفانية . بل يزودها عنهم كما يزود الراعي الشفيق غنمه من مرايع الهلكة .

(٥) كلمة مطموسة .

(٦) كلمة مطموسة .

(٧) كلمة مطموسة .

(١) سورة الحديد ٥٧ آية ١٠ .

(٢) الكلمة مطموسة ولعلها « الحبيب » .

(٣) سورة آل عمران ٣ آية ٣١ .

(٤) سورة « ص » ٢٨ آية ٢٦ .

ومع ذلك جعلها سجنًا له وجنة للكافر . اذا قال : « ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَسْتَمْتَعُوا وَيُسَلِّمُهُمْ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ » . وبلغنا ان الله تعالى قال لداوود صلى الله على نبينا وعليه وعلى سائر الانبياء افضل الصلاة والتسليم ونجنا^(١) ببركتهم وعافانا وفسح لنا ولذرياتنا بمنه كرمه « يا داوود كذب من ادعى محبتي إذا جنه الليل نام عني » . عن وهب بن منبه ، رضى الله عنه ، قال : قال لقمن (sic) لابنه : « يا بني لحب الله ثلاث علامات : كثيرة (sic) الصلوات وكثيرة الصيام وكثيرة الصدقة » .

باب الخوفية وهم عاشرهم

قال أبو مطيع : زعمت الخوفية : من احب الله لا يسعه ان يخافه لان الحبيب لا يخاف حبيبه وانما يخاف من جابر لا من عادل . وهو عادل العادلين . فمن خافه فقد اثبت الجورية فلا يحل لاحد الخوف منه .

وقالت الجماعة بل الخوف منه | ومن عذابه افضل العبادة لقوله تعالى : « تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا » . وقال تعالى : « يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا . . . » ونحوه كثير^(٢) وانما الخوف من عدله لا من جوره . كمثل قاطع طريق أخذ في المفاوز وهو يوتى به إلى الامير ، فان كان الامير جابرا نايلا للرشوة طمع السارق فيه يبذل الرشا ويخلى سبيله ؛ وان كان الامير عادلا يحمل الناس على حكم الله لا على حكمه ، فلا يكون السارق فيه مطمع ليستيقن بالهلاك . فهو من امام | عادل اشد خوفا من جابر .
فالله عز وجل انما يخاف من عدله لا من جوره ، كما جاء في الاثر . عن وهب بن منبه ، رضى الله عنه ، قال : قال يونس بن متى : لما ابتليت بنى اسرائيل فكذبوني ، خرجت هاربا حتى انتهيت إلى جبل لبنان . اذ رفع لى وليا من اوليائه عيناه عايرتان وصدره يخفق ، كأنه دلو في بير ، وهو يقول : « سبحان مالا يخاف الا عدله ، سبحان من لا يرجأ الا فضله » . وعن النبي ، صلى الله عليه وسلم ، انه قال لمعاذ بن جبل : « يا معاذ ان المؤمن لا يامن قلبه ولا تسكن روعته | ولا يطمئن من اضطرابه حتى يعبر جسر جهنم » .
عن جابر بن عبد الله ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، :

(١) هكذا ولعلها « نجنا » . — (٢) سورة السجدة ٣٢ آية ١٦ ؛ سورة الانبياء ٢١ آية ٩٠ .

المؤمن بين مخافتين : بين اجل قد مضى لا يدري ما الله ... (١) صانع فيه ، وبين أجل قد بقي لا يدري ما الله قاض فيه :

باب البكرية وهم حادى عشر

قال أبو مطيع : زعمت البكرية من ازداد علماً سقطت عنه بقدر ذلك العبادة ووجب على الخلق له ما يحتاج وهو شريك في اموال الدنيا من منعه شيئاً مما يحتاج اليه . فهو الظالم له والتفكر خير العبادة كلها .

٩٦ و

وقالت الجماعة : من ازداد علماً ازداد وجعاً وازداد اجتهاداً ، الا انه لا تستط عنه العبادة : ومن ازداد علماً ازداد خشية من الله لقول الله تبارك وتعالى : « إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ » (٢) والتفكر بالخلق قلّ ما يستريح من انواع البر . والتفكر بالباطل باى وجه وجد إلى الراحة سبيلاً قصد اليها . عن جعفر بن سليمان قال : « سمعت مالك بن دينار يقول : « من تزود علماً تزود وجعاً » عن علي بن ابي طالب ، كرم الله ٩٦ وجهه قال : « قال النبي ، صلى الله عليه وسلم : « من تعلم علماً لم يزد به زهداً لم يزد من الله الا بعداً ، ولم يزد الله عليه الا سخطاً » .

باب الحسبية وهم ثانى عشر

قال أبو مطيع : قالت الحسبية : الدنيا بين العباد سواء لقول الله عز وجل : « إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ » (٣) . والاخوة ليس بينهم تفاضل فيما اورث لهم ابوهم . فلا يحل لاحد ان يفسد منه شيئاً ويأخذ ما يحتاج اليه وهو معدود والجمع والملك والمنع كله باطل .
وقالت الجماعة | : لا يحل لاحد ان يتقدم على مال غيره الا باذن صاحبه لقوله تعالى : ٩٧ و « وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ ... » الآية . وقوله تعالى : « وَلَا تَتَّكِلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ ... » . فالجمع رخصة والمنع باطل ، لقوله تعالى : « يَرَاءُؤُنَّ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ » (٤) . عن ابي هريرة رضى الله عنه قال : قال رسول الله ، صلى

(١) كلمة مطبوسة .

(٤) سورة المائدة ٥ آية ٣٨ ؛ سورة البقرة ٢

(٢) سورة فاطر ٣٥ آية ٢٨ .

آية ١٨٨ ، سورة الماعون ١٠٧ آية ٦ - ٧ .

(٣) سورة الحجرات ٤٩ آية ١٠ .

الله عليه وسلم : « المسلم على المسلم حرام ذمه وعرضه وماله » . عن ابي معشر عن ابراهيم

قال : لو استحللت دم احد من اهل القبلة لا استحللت دم الخشبية .

قال أبو مطيع فهذا ما كان من اصناف الجبرية ومقالاتهم ، وتقابض اهل | الجماعة

عليهم . وهم اثنا عشر صنفا . عن ابن منبه قال : قال ابراهيم خليل الرحمن : « يا رب

انى قرأت فى الصحف حرفا لم اعرف تفسيره » . قال : فأوحى الله اليه ان : يا ابراهيم

قوم يكونون فى اخر الزمان يقولون ان الله قدر الذنوب على العباد وهم مجبورون عليها .

قال الله كذبوا وويل لمن يسئل عن سرى . وبلغنى انه اوحى الى عيسى فى الانجيل ان يا عيسى

لو ان العباد صاموا النهار وقاموا الليل وقاموا فى الخلائق بنصيحتي (١) (٢) وحكموا فى عبادى

بعدلى وقربوا الى القرآن الزاكي وتطوعوا الى فيما لم اجد (٣) | عليهم من طاعتي . ثم كان

من مقالاتهم انى جبرتهم على معصيتى لم يبلغ ذلك مثقال ذرة من الخير عندي :

باب الجهمية

قال أبو مطيع : واما ما يتشعب من الجهمية من الاشعاب والافتراق : فالولم

المعطلة :

زعمت المعطلة ان كلما وقع عليه وهم لانسان فهو مخلوق ومن ادعى ان يقع على الله

وهو فهو كافر وان الله ما لا يقع عليه الاوهام يعنون لا شىء لانه لا يقع عليه الاوهام

بالاثبات . |

وقالت الجماعة : ان كان لا يحتمل وهم المخلوق الا مخلوقا فما الدليل على اثبات الله وانما

وصف نفسه الى خلقه ليحيط علمهم باثباته . بل هو معروف بالاثبات والأئبنة والصفات

والافعال والاسامى الا انه لا تدركه الابصار فى الدنيا و[فى] الاخرة يرونه اولياؤه لقوله

تعالى : « وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ » (٣) عن صهيب ، رضى الله عنه ،

ان رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، قرأ هذه للذين احسنوا الحسنى وزيادة قال : « اذا |

دخل اهل الجنة الجنة واهل النار النار ينادى مناديا اهل الجنة : « ان لكم عند الله موعدا

فيقولون ما هو الم ينقل ميزاننا وتبيض وجوهنا وادخلنا الجنة ونجانا من النار؟ » قال :

« فيكشف الحجاب فينظرون اليه ، تبارك وتعالى ، فوالله ما اقصاهم شيئا احب اليهم من

(١) كلمة غير واضحة . — (٢) هكذا ولعلها « اوجب » . — (٣) سورة القيامة ٧٥ آية ٢٣ .

النظر اليه . عن ابي هريرة ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، : « اذا رأيتم الشمس مرتفعة في غير سحاب أتضارون في رؤيتها ؟ » فقلنا « لا » قال : « فكذا لا تضارون من رؤية ربكم | يوم القيامة » .

٩٩ ظ

باب المريسية

قال أبو مطيع : قالت المريسية : اربعة مما وصف الله به نفسه ليس بمخلوق وسائر صفاته واسماؤه وافعاله مخلوقة . العلم والقدر والمشيئة والتخليق .

وقالت الجماعة : محال ان يصف الله نفسه بصفة او فعل يكون مخلوقا بل الصفات كلها غير مخلوقة . وفيما ادعت المريسية اثبات التشبيه لربهم . لانهم زعموا ان صفاته وصفاتنا مخلوقة ، | فشبهوا صفاته في الخلق كصفاتهم ، وليس ذلك كما انتحلوا [فيقال] (١) و للمريسية : « كيف جوزتم التخليق لبعض الصفات وانكرتم لبعض ولم تجدوا الذي قصدتم اليه كتابا ناطقا ولا سنة مروياً (٢) . وانما يدخل عليكم ما تخافون منه من التشبيه في الاربعة مما يدخل في الكل فلكن ما يعقلونها الا العالمون . بل الخالق بصفاته ازلى ، وليس من صفاته وافعاله محدث عظمته وجلاله وامره وكلامه . قيل : سئل مسروقاً (٣) عن القرآن . فقال : « كلام الله ولنظفه وكذلك التوراة والانجيل | والزبور ، فهو غير مخلوق » . عن الحكم بن ١٠٠ ظ مروان قال : « سمعت مشايخنا منذ سبعين سنة يقولون : « كل شيء مخلوق الا القرآن منه بدأ والله يعود » . وكذلك روى الحماني عن سفين (sic) .

باب الملتزقية وهم ثالثهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، قالت الملتزقية : لا نقول له حد لانه لا يغيب عنه مكان . فاذا قلنا ألا حد* فقد قلنا انه خلا منه مكان . وتأولوا فيه كتاب الله عز وجل : « وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ » (٤) | .

(١) كلمة مطبوعة .

(٢) هكذا .

(٣) هكذا .

* هكذا ولعله : ألا حد له .

(٤) سورة الزخرف ٤٣ آية ٨٤ . في الاصل :

وفي الارض اليه .

١٠١ و . وقالت الجماعة : قال الله : « وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ »^(١) فالواحد لا يكون بغير حد وحده فرد انيته . وانما جحدت الملتزقية ابطال الوحدانية بل حد ليس بمحدود (?) وهو على العرش^(٢) الله عز وجل ، عن ابن عباس ، رضى الله عنه ، فى قوله تعالى : « الرحمن على العرش استوى »^(٣) . يقول استقر عن انس ، رضى الله عنه ، قال : جاء رجل إلى النبي ، صلى الله عليه وسلم ، فقال : « يا محمد اين ربنا ؟ » قال : ١٠١ ظ النبي ، عليه الصلاة والسلام : « فى السماء فوق عرشه » . وبلغنا عن عبد الله | بن المبارك

انه قال : « ان الله على العرش نجاد » .
قال الله عز وجل : « إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ » وقال تعالى : « يَعْزَجُ الْمَلَائِكَةُ الرُّوحَ إِلَيْهِ » وقال تعالى : « إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ »^(٣) فاوكان كما ادعت الملتزقية لاستحالة بيان الله الصعود والنزول فيما ذكرنا من الآيات عن قتادة ، رضى الله عنه ، فى قوله تعالى : « وَهُوَ الَّذِى فى السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفى الْأَرْضِ إِلَهٌ »^(٤) قال : « يعبد فى السماء ويعبد فى الارض » .

١٠٢ و قال أبو مطيع و اى دعوى اقبح من دعوى | الملتزقيه حيث يقول الله بكل مكان لا يخلو منه حشا ولا كنيفا ولا شىء تحت الارض وفوقه . وان فرعون مع طغيانه وعلوه كان افقه من الملتزقيه حيث قال : « يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرِّحاً لَعَلِّي اطَّلِعَ إِلَى إله موسى »^(٥) فعلم انه فوقه حيث اراد الصعود . وان الملتزقيه تزعم انه تحتنا نظوا (sic) عليه باقدامنا ، تعالى الله عن قولهم .

باب الواردية وهم رابعهم

١٠٢ ظ الايمان ، | وهو من اهل الجنة . ولا يدخل المؤمن النار ابداً . انما يورد عليها من غير دخول ، ومن دخلها فلا يخرج منها ابداً .

(٣) سورة فاطر ٣٥ آية ١٠ ؛ سورة المعارج ٢٠ آية ٤ ؛ سورة الشعراء ٢٦ آية ١٩٢ .
(٤) سورة الزخرف ٤٣ آية ٨٤ .
(٥) سور غافر ٤٠ آية ٣٧-٣٦ .
(٦) انظر إلى « الفرق المفترقة » ص : ٩٠ .

(١) سورة البقرة ٢ آية ١٦٣ ؛ سورة النحل ١٦ آية ٢٢ ؛ سورة الكهف ١٨ آية ١٧٠ ؛ سورة الأنبياء ٢١ آية ١٠٨ ؛ سورة الحج ٢٢ آية ٣٤ ؛ سورة فصلت ٤١ آية ٦ .
(٢) ثلاثة كلمات مطموسة .

وقالت الجماعة : قال الله تعالى : « وإن منكم إلا واردة لها :... »^(١) . قال ابن عباس « يعنى داخلها » . وقال تعالى : « فأما الذين شقوا ففى النار لهم فيها زفير وشهيق » ، خالدين فيها ما دامت السموات والأرض إلا ما شاء ربك . . . »^(٢) فلو كان كما انتحلت الواردية لاستحال ما استثنى الله فيهم بالخروج عن جابر بن عبد الله ، رضى الله عنه ، ان النبي ، صلى الله عليه وسلم ، قال : « يعذب ناس من اهل التوحيد ١٠٣ و فى النار حتى يكونوا فيها حمما ثم تدرکہم الرحمة فيخرجون فيطرحون على ابواب الجنة فيرش عليهم اهل الجنة فينبتون كما نبت القثاء فى حمالة السيل . ثم يدخلون الجنة عن انس ، رضى الله عنه ، عن النبي ، صلى الله عليه وسلم ، « ان اناسا يدخلون النار حتى اذا كانوا حمما ادخلوا الجنة فيقول اهل الجنة : « من هؤلاء ؟ » فيقال : « هؤلاء الجهمون »^(٣) . قال أبو مطيع : اما ما قالت الواردية ان من عرف ربه | بقلبه استكمل ايمانه فليس الامر ١٠٣ ظ فيما ذهبت اليه ، لان الله لم يعرف نبيه بان يدعوا (sic) خلقه من النكرة ؟ إلى العرفة لانهما غايتان ولا يعرف احدا (sic) معرفة غيره الباطنة . بل أمره ان يدعوهم إلى الشهادة والإقرار وهو الايمان لقوله تعالى : « تعالوا إلى كلمة »^(٤) . ولم يقل الى معرفة . عن جابر بن عبد الله ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « أمرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله . فاذا | قالوها عصموا منى دماهم ١٠٤ و واموالهم الا بحقها وحسابهم على الله » .

باب الزيادة (sic) وهم خامسهم

قال أبو مطيع : زعمت الزيادة^(٥) ان ليس لاحد ان يثبت لنفسه وباولى ان ينكر الا على العين والادراك^(٦) بالحواس وما يدرك ليس باله ، وما لا يدرك^(٧) . فلا ينبغي ان نشهد على من لا يدرك^(٧) . وقالت الجماعة : لا يسع لاحد ان ينكر به ولا ان يشك فيه فان كان لا يدركه الا حواس . والدليل على ذلك | هذه الاشياء ، انها لم تبدع من ذاتها لكن (sic) بديع لان العجز والضعف فيهم موجود . ومحال ان توجد اشياء محدثة ومحدثين (sic) معلوم ، او اشياء مكونة ومكتمين (sic) ١٠٤ ظ

(٥) هكذا ولعلها الزنادقة ، انظر ص ٦١ ظ

(٦) فى الاصل : « الاراك » .

(٧) انظر إلى « الفرق المفترقة » ص ٩٥ .

(١) سورة مريم ١٩ آية ٧١ .

(٢) سورة هود ١١ آية ١٠٦ .

(٣) هكذا ولعلها الجهميون .

(٤) سورة آل عمران ٣ آية ٦٤ .

معدوم . بل قوام السموات والارض وما بينهما بيديهما . ومحال ان يكون بديعين فصاعدا ،
لانه لا يتفق التبديع بين شركاء متشاكسين . « وَلَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا
فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ » (١) .

١٠٥ و عن ابن عمر ، رضى الله عنه ، قال : سمعت | رسول الله ، صلى الله عليه وسلم يقول :
« سيكون فى امتى مسخ وذلك فى قدرية وزنادقة » . عن شرحبيل بن سعد ، رضى الله عنه ،
قال : « اتا (sic) عليا زنادقة فاستتابهم فأبوا ان يتوبوا فاحدقهم »

باب الحرقية وهم سادسهم

قال أبو مطيع : زعمت الحرقية ان الكافر يحرقه الله بالنار مرة واحدة ثم يبقى محرقا ابداً
لا يجد حد النار فيحرقه لانه انما كفر مرة واحدة ثم دام على كفره . فكذلك هو يحرق مرة

١٠٥ ظ واحدة ثم يبقى | فى النار ابدا .
وقالت الجماعة : قال الله تعالى : « كَلِمًا نَضَجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَلَتْ سَنَاهُمْ جُلُودًا

غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ » (٢) وقال تعالى : « لَكُمْ فِيهَا عَذَابٌ مُّقِيمٌ » (٣) .
ونحوه كثير . فكل الآيات تدل على نقض قول الحرقية . عن عبد الحكيم عن انس ، رضى

الله عنه ، قال صلى الله عليه وسلم : « ان الكافر ليحرق له كل يوم سبعون جلدا » كما قال
الله تعالى : « كَلِمًا نَضَجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَلَتْ سَنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا » . عن ابى هريرة

١٠٦ و قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « تدخل النار تحت سربال الكافر فتقطع | على

فؤاده فترفعه لهابا حتى يقول قد أخرجت فيضربه عند ذلك مالك ضربة بمطرقة من حديد
على هامته فتلهب النار فى جسده فيقع لا حياً ولا ميتا ويهوى من ضربته فى النار اربعين
خريفا . فاذا انتها (sic) منهاه رد عليه عقله ثم امرت النار ان تاخذه . كلما بلغوا ملكا فعل

بهم مثل ذلك ويفعل بهم مثل ذلك كل يوم سبع مرات .

باب المخلوقية وهم سابعهم

١٠٦ ظ قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، قالت المخلوقية | القرآن مخلوق محدث ، وجميع صفات
الله وافعاله . ومن زعم ان القرآن غير مخلوق فقد ادعا مع الله شريكا ازليا ، وهو الكفر بعينه :

(١) سورة الأنبياء ٢١ آية ٢٢ . — (٢) سورة النساء ٤ آية ٥٦ . — (٣) سورة المائدة ٥ آية ٣٧ .

معدوم . بل قوام السموات والارض وما بينهما بديعها . ومحال ان يكون بديعين فصاعدا ،
لانه لا يتفق التبديع بين شركاء متشاكسين . « وَلَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا
فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ » (١) .

١٠٥ و عن ابن عمر ، رضى الله عنه ، قال : سمعت | رسول الله ، صلى الله عليه وسلم يقول :
« سيكون في امتي مسخ وذلك في قدرية وزنادقة » . عن شرحبيل بن سعد ، رضى الله عنه ،
قال : « انا (sic) عليا زنادقة فاستتابهم فأبوا ان يتوبوا فاحدقهم »

باب الحرقية وهم سادسهم

قال أبو مطيع : زعمت الحرقية ان الكافر يحرقه الله بالنار مرة واحدة ثم يبقى محرقا ابداً
لا يجد حد النار فيحرقه لانه انما كفر مرة واحدة ثم دام على كفره . فكذلك هو يحرق مرة

١٠٥ ظ واحدة ثم يبقى | في النار ابدا .
وقالت الجماعة : قال الله تعالى : « كَلِمًا نَضَجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَلَتْ سَنَاهُمْ جُلُودًا
غَيْرَهَا لِيَسْذُوقُوا الْعَذَابَ » (٢) وقال تعالى : « لَهُمْ فِيهَا عَذَابٌ مُّقِيمٌ » (٣)
ونحوه كثير . فكل الآيات تدل على نقض قول الحرقية . عن عبد الحكيم عن انس ، رضى
الله عنه ، قال صلى الله عليه وسلم : « ان الكافر ليحرق له كل يوم سبعون جلدا » كما قال
الله تعالى : « كَلِمًا نَضَجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَلَتْ سَنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا » . عن ابى هريرة
١٠٦ و قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « تدخل النار تحت سربال الكافر فتطلع | على
فؤاده فترفعه لها حتى يقول قد أخرجت فيضربه عند ذلك مالك ضربة بمطرقة من حديد
على هامته فتلهب النار في جسده فيقع لا حياً ولا ميتاً ويهوى من ضربته في النار اربعين
خريفاً . فاذا انتها (sic) منهاه رد عليه عقله ثم امرت النار ان تاخذه . كلما بلغوا ملكا فعل
بهم مثل ذلك ويفعل بهم مثل ذلك كل يوم سبع مرات .

باب المخلوقية وهم سابعهم

١٠٦ ظ قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، قالت المخلوقية | القرآن مخلوق محدث ، وجميع صفات
الله وافعاله . ومن زعم ان القرآن غير مخلوق فقد ادعا مع الله شريكاً ازلها ، وهو الكفر بعينه :

(١) سورة الأنبياء ٢١ آية ٢٢ . — (٢) سورة النساء ٤ آية ٥٦ . — (٣) سورة المائدة ٥ آية ٣٧ .

وقالت الجماعة : القرآن كلام الله ، وهو منه وليس مميزا منه . والله سواء بجميع صفاته : وما منه غير مخلوق . والمخلوق بجميع صفاته وما منه مخلوق . والقرآن من الله وليس مميزا عنه ، ولا يكون من الخالق مخلوق . بل | هو غير مخلوق ، ولا يحدث لقوله عز وجل : ١٠٧ و عن الحسن بن علي ، رضى الله عنهما (sic) انه قال : « من قال هذه الآية مخلوقة لكفر انى انا الله لا إلهَ إلاَّ أنا فاعبُدُونِي » (١)

عن عكرمة ، رضى الله عنه ، قال : « سمع ابن عباس ، رضى الله عنه رجلا وهو يقول : « لا وَرَبَّ الْقُرْآنِ » قال مه ! : سمعت رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، يقول : قال الله تعالى : « عزَّ من قائل القرآن كلامي » (?) وانما خرج منه وليس بمخلوق .

باب الفانية وهم ثامنهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، | قالت الفانية الجنة والنار يفتيان ولا يبقيان ، لانه ١٠٧ ظ لا يحسن ان يقول الجنة باقية والله تعالى باق . ومنهم من يقول لم تخلق الجنة والنار ، ثم يخلقان يوم القيامة .

وقالت الجماعة : الجنة والنار مخلوقتان باقيتان ابد الابد لا انقطاع لنعيمها ولا انفصام ولا زوال لقول الله تعالى : « لَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهُهُ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ » وقال تعالى : « خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا » | وقال تعالى : « لَا مَقْطُوعَةَ ١٠٨ و وَلَا مَمْسُوعَةٍ ... » (٢) ونحوه كثير .

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، وانما قالت الفانية : كل جنة ذكر الله في القرآن فهو بستان . فكيف يكون جنة الماوى بستان ؟ وقد قال هي الماوى والبساتين ليس هي بالماوى ، فتاوى الناس انما هي الجنة . وقال النبي ، صلى الله عليه وسلم : دعا الله عز وجل جبريل فارسله إلى الجنة فقال : « انظر اليها وما اعد لاهلها فيها » فرجع اليه . قال : « وعزتك لا يسمع به | احد الا دخلها فحفت بالمكاره » . فقال : « ارجع اليها فانظر اليها » فرجع اليها فقال : ١٠٨ ظ « وعزتك لقد خشيت ان لا يدخلها احد » . ثم ارسله إلى المنار . فقال : « اهبط اليها وانظر اليها وما اعددت لاهلها » . فرجع اليها فقال : « وعزتك لقد خشيت ان لا يبقى احد الا دخلها » . فهذا الدليل على ان الجنة والنار هما مخلوقتان وليس كما قالت الفانية .

(١) سورة الانبياء ٢١ آية ٢٥ . — (٢) سورة الزخرف ٤٣ آية ٧١ ، سورة النساء ٤ آية ٥٧ ؛ سورة الواقعة ٥٦ آية ٢٣ .

باب الغيرية وهو تاسعهم

١٠٩ و قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، زعمت | الغيرية انه محال ان يكون بعث الله رسولا إلى خلقه منهم . ولكن محمدا (sic) كان حكيما انتسخ هذا الكتاب في آثار الاوائل لينفق المعابش بين الناس . ويرون لرجل ان يعين امرأة ويرون صلواتهم سبعين إلى الثمانين في الليل والنهار ، ويرون المال لجميع الخلق شرعا (sic) .

وقالت الجماعة : محال ان خلق الله خلقا ويتركه مهلا (sic) لا يرسل اليهم رسولا ولا يكلنهم طاعته وعبادته ، لقوله تعالى : « أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ | أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ؟ » (١) يقول لا يؤمر ولا ينهى . بل كان محمد ، صلى الله عليه وسلم ، رسول ربه إلى خلقه . ويقال لهم سميتوه حكيما وشهدتم عليه بالكذب في قوله : « انا رسول رب العزة » . فكيف جوزتم اثبات الكذب على الحكيم ، والحكيم لا يكذب ؟ ومن اوتي الحكمة فقد اوتي خيرا كثيرا ، ولا بد من ان يلزمكم تصديقه او تكذيبه . فان كذبتموه فلا تسموه حكيما ، وان صدقتموه لزمكم | الاخذ بقوله واتباع امره .

باب الواقفية وهم عاشرهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، زعمت الواقفية : ان لا نقول القرآن مخلوق ولا غير مخلوق لانه لا ياتينا فيه انه ناطقه ولا اثر صحيح . فاختراروا من ذلك الوقف فاكفروا الصنفين جميعا .

وقالت الجماعة : الوقف على القرآن بدعة ، لانه من الله فكل شيء من الله فهو غير مخلوق . ويقال للواقفية : ما تقولون في علم الله وقدرته وعظمته مخلوقة هي ام لا ؟ فان قالوا | لا ، قيل لهم : فلم لا تختارون الوقف فيه ايضا ؟ ولم يرد لكم في ذلك كتاب ولا سنة ام كيف وقفتم على القرآن ولم تفصحوا فيه كما فصحتم في غيره . وان تختاروا الوقف على العلم والقدرة والعظمة وجميع الصفات ؟ قيل لهم على الاسم ، فالصفة هو الوقف على المعنى والموصوف ومن وقف على المعنى والموصوف كفر عن عبيد بن عبد الغفار مولى النبي ، صلى الله عليه وسلم ، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم | اذا ذكر اصحابي فامسكوا ،

(١) سورة القيامة ٧٥ آية ٣٦ .

واذا ذكر النجوم فامسكوا ، واذا ذكر القرآن فقولوا : «كلام الله غير مخلوق» عن بشر بن برلس (sic) رضى الله عنه ، انه قال « اظهروا هذا القول يعنى فى القرآن فان خفتم الشتم والضرب فاقفوا ، فاذا اوقفتم فقد قلم مخلوق » .

باب القبرية وهم حادى عشر

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه : القبرية هم الذين ^(١) ينكرون عذاب القبر ويتوهمون فيه ، ويقولون كيف | يتسع المكان مع عمودها فى اربعة اذرع وان عمودها اعظم فى الدنيا . ١١١ ظ وانكروا الشفاعة ايضا . وقالوا الشفاعة فى الجور والميل .

وقالت الجماعة : عذاب القبر هو حق كائن محشى (sic) بغير توهم لقول الله تعالى : « وإنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ » وقال تعالى : « فإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا . . . » يعنى عذاب القبر . ولذلك الشفاعة هى حق لا محالة لقوله تبارك وتعالى : « عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا » . . يعنى الشفاعة وقال تعالى : « فَمَنْ تَسْفَعَهُمْ شَفَاعَةٌ | الشَّافِعِينَ » . وقال تعالى : « لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ أذنَ لَهُ الرَّحْمَانُ » ^(٢) عن مجاهد ، رضى الله عنه ، فى قول الله تعالى : « وَلَنُنذِرَنَّهُمْ [من العذاب الاذنى] » ^(٣) هو عذاب القبر . عن الحسن ، رضى الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « ان هذه الامة لمبتلا فى قبورها فاستزهدوا من البول فان عامة عذاب القبر من البول » . عن ابن عباس ، رضى الله عنه ، انه كان يقول : « ان عذابا لى القرآن » قيل له : « واين هو؟ » قال : « وان للذين ظلموا عذابا | دون ذلك قال : « عذابا دون عذاب النار » . عن ابن عباس ، رضى الله عنه ، قال : سمعت عمر بن الخطاب ، رضى الله عنه ، يقول فى بعض كلامه : « يا أيها الناس انه سيكون قوم ينكرون عذاب القبر فلا تحذعن » . عن انس بن مالك ، رضى الله عنه ، عن النبي ، صلى الله عليه وسلم ، انه قال : « من كذب بالشفاعة فليس له فيها نصيب ؛ ومن كذب بالحوض فليس له فيه نصيب » .

(١) فى الاصل : « القبر هم الذين » . طه ٢٠ آية ١٠٩ .

(٢) سورة الطور ٥٢ آية ٤٧ ؛ سورة طه ٢٠ (٣) سورة السجدة ٣٢ آية ٢١ ؛ سورة الانبياء ٢١

آية ١٢٤ ؛ سورة الاسراء ١٧ آية ٧٩ ؛ سورة

٧٤ آية ٤٨ ؛ سورة مريم ١٩ آية ٨٧ ؛ سورة

باب اللفظيه وهم ثانی عشر

١١٣ و قال أبو مطيع ، رضى الله | عنه زعمت اللفظية ان الفاعل والمفعول واحد ، والقراءة والمقروء واحد ، واللفظ والملفوظ واحد . فلذلك قالوا : ان القراءة والقرآن واللفظ به هو القرآن وهو وافق^(١) الجهمية فيما زعمت ان القراءة والمقروء واحد . ونخالفته فيما زعمت ان اللفظ ليس بمخلوق : لان اللفظ بالقرآن والقراءة للقرآن هو القرآن ، والقرآن ليس بمخلوق .

١١٣ ظ وقالت الجماعة : القرآن غير اللفظ ، واللفظ غير القرآن ، | لان اللفظ من الالفاظ ، والقرآن من الله . ولا يخلو اللفظ من ان يكون خيرا او شرا : والخير والشر مخلوقتان (sic) والالفاظ تختلف والقرآن يختلف . واللفظ يفنى ، والقرآن لا يفنى ، والقرآن ليس عن الله بائن . والفاظ العباد عن الله باينة : ومن الالفاظ حسن ودنى ، ودون ومرتفع . ولا يقال من القرآن دون وردى : لان القرآن كله حسن . ولا يفرق بينهما | من ان يحصى . وقد فرق الله بينهما عز وجل فقال تعالى : « وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ » . فقد بين فعله . ثم قال تعالى : « لَتَقَرَّبَهُ عَلَى النَّاسِ » (٢) فهذا فعلنا . وقال تعالى : « فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ » (٣) فجعل القراءة علينا فريضة . فكما ان سائر الفرائض مخلوقة ، فكذلك القراءة فى الصلوة هى احد الفرائض ، وهى مخلوقة ، وهى اقامه (sic) . وقال : الامر لا يكون غير مخلوق لانه عبادة . وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم : « افضل عبادة امتى قراءة القرآن باطنا » عن | عمرو بن قيس ، رضى الله عنه ، رفعه إلى النبي ، صلى الله عليه

١١٤ ظ ما من عمل بعد اداء الفرائض احب الى الله من قراءة القرآن فى الصحف .

١١٥ و قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، فاذا جعل النبي ، صلى الله عليه وسلم ، القراءة عملا وعبادة ، فقد تبين انها من القارىء ، لان القرآن ليس هو بعبادة ، لانه من الله . ولا يكون من الله عبادة لانه معبود . ومن زعم ان القران عمل وعبادة ، فقد ادعى ان الله عابد وله معبود غيره . وادعى مع الله شريكا . بل القراءة منا وهو عملنا وعبادتنا | والله معبودنا وعبادتنا مخلوقة . والفاظنا وقراءتنا للقرآن غير القرآن . كما ان توحيدنا لله غير الله . وكما ان ايماننا بالرب غير الرب . فكذلك اللفظ بالشىء غير الشىء . كما يقال لفظ يلفظ لفظا فهو لافظ والشىء الملفوظ . فاذا كان لفظ لافظ بالشعر فالالفاظ مخلوق واللفظ مخلوق

(١) فى الاصل وهو انف . — (٢) سورة الاسراء ١٧ آية ١٠٦ . — (٣) سورة المزمل ٧٣ آية ٢٠ .

والمفروض مخلوق . لانه كلام الشاعر . واذا كان لفظ الالفاظ بالقرآن فالالفاظ مخلوق واللفظ مخلوق والمفروض ليس | بمخلوق لانه كلام الله ، والعاقل يكتفى بدون هذا .
قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، فهذا اما كان من اصناف الجهمية واقاويلهم ونقايض اهل الجماعة عليهم ، وهم اثنا عشر صنفا .

وقالت الجماعة انهم كفار مرتدين معترلين عما جاء به محمد ، صلى الله عليه وسلم ، فاستتبوهم (sic) . فان تابوا والا ضربت اعناقهم . عن يحيى بن يوسف قال : قدمنا مكة (sic) فقال : « يارفيق هل لك في عبد الله بن ادريس | نية فتسلم عليه ؟ » قلت : « نعم »
فذهبنا اليه فقال له : « رفيق يا ابا محمد ان قبلنا اناسا يقولون القرآن مخلوق . فقال : « أهم من اليهود ؟ » قال : « لا » . قال : « من النصرى ؟ » قال : « لا » قال : « فمن المجوس ؟ » قال : « لا » قال : « فمن ؟ » قال : « من الموحدين » قال : « كذبوا ليسوا هؤلاء الموحدين ، هؤلاء الزنادقة » .

عن ابراهيم بن زياد قال : « سألت عبد الرحمن بن المهدي ، رضى الله عنه ، قال : قلت : « ما تقول فيمن يقول القرآن مخلوق | » قال : لو كان لى سلطان لقتت على الحسر . فكان لا يمر بى رجل الا سألته عن القرآن . فاذا قال : « مخلوق » ضربت عنقه والقيت رأسه فى الماء .

باب المرجئة

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، فاما ما يتشعب من المرجئة من الاصناف فاولهم التاركية . زعمت التاركية ان ليس لله على خلقه فريضة بعد الايمان . فمن امن به وعرفه | بقلبه
فليعمل بعد ذلك ما شاء . فان عمل البر اعطاه الله الجنة بدرجاتها . وان لم يعمل شيئا اعطاه الجنة ولا يعطيه الدرجات . وان ارتكب المعاصى كلها اعطاه الله الجنة ايضا .
وينكرون النار الا لمن كفر بالله العظيم :

وقالت الجماعة : ان الله تعالى فرض المفروضات ونهى عن المنهيات بعد الايمان . ووجب الشرائع على المؤمنين لقوله تعالى : « قُلْ لِعِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا | يُتِمُّوا الصَّلَاةَ »
وقال تعالى : « ان الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا » يعنى مفروضا معاوما .
وقال تعالى : « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ » وقال تعالى : « أَطِيعُوا اللَّهَ » يعنى فى الفرائض « وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ » يعنى فى السنن . وقال تعالى : « لِكُلِّ

جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا» (١) . . . فكل هذه الآيات دلائل على ان العمل معروض على المؤمنين . ويدل على ذلك ايضا امر الله بالاحكام والحدود ولكن العاقل |
صفر و...
١١٨ و يكتفى بأقل من هذا .

باب السايبية وهم ثانيهم

قال أبو مطيع رضى الله عنه السايبية يقولون ان الله سيب خلقه ليعملوا ما شاءوا ولم يفرض غير الايمان شيئا . فن تطوع بخير او لم تطوع فهو عند الله بمنزلة واحدة وليس لله على خلقه امر ولا نهى من الاعمال . فن امن به فله الجنة بدرجاتها . ومن كفر فله النار بدرجاتها .
١١٨ ظ واحتجوا على ذلك | بقوله تعالى : « اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ » (٢) .
وقالت الجماعة ، رضى الله عنهم : محال ان يخلق الله خلقا ثم يسيبهم او يمهلهم (sic) . عن ابن عباس ، رضى الله عنه ، فى قوله تعالى : « أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى » . يقول ممهلا (sic) لا يؤمر ولا ينهى . وقال تعالى : « أَفَحَسِبْتُمْ إِنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا ؟ » وقال تعالى : « وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ » (٣) فكيف يكون الخلق مسيئين ؟ وقد بعث اليهم | الانبياء والكتب . وكان ينزل جبريل ، صلوات الله عليه ، على نبينا محمد ، صلى الله عليهما ، نحو من عشرين سنة بالامر والنهى . ثم قال تعالى : « الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ » (٤) ام كيف يكون متطوع الخير وتاركه او راكب المنهيات ومجتنبه (sic) سواء ؟ وقد قال الله تعالى : « أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَمُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مِمَّا كَانُوا ؟ وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا لَيْسَ لَهُمْ حَسَابٌ » (٥) وقال تعالى : « أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ » (٦) . وقال النبي ، عليه الصلاة والسلام : « إِنَّ النَّاسَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بَأْيَامِهِمْ ، وَيَقْتَسِمُونَهَا بِأَعْمَالِهِمْ » . فكيف يكون درجات العاملين وغيرهم سواء ؟ ولكن من لم يجعل الله له نورا فلا له من نور ؟

آية ١١٥ ؛ سورة الذريات ٥١ آية ٥٢ .

(٤) سورة المائدة ٥ آية ٣ .

(٥) سورة الجاثية ٤٥ آية ٢١ .

(٦) سورة ص ٣٨ آية ٢٨ .

(١) سورة ابراهيم ١٤ آية ٣١ ؛ سورة النساء ٤

آية ١٠٣ ؛ سورة البقرة ٢ آية ١٨٣ ؛ سورة النساء ٤

آية ٥٩ ؛ سورة المائدة ٥ آيات ٩٢ و ٤٨ .

(٢) سورة فصلت ٤١ آية ٤٠ .

(٣) سورة القيامة ٧٥ آية ٣٦ ؛ سورة المؤمنون ٢٣

باب الراجية وهم ثالثهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، الراجية يقولون ان الله فرض المفروضات ونهى عن المنهيات . فمن اطاع فلا نسميه مطيعا . ومن عصا | فلا نسميه عاصيا ، حتى يكون الله ١٢٠ ر الذى يقضى بينهم . ونرجى إليه ذلك فلا نقول عاصي (sic) . ولا مطيع . فلعل الذى يذنب هو من يحبه الله فلا نسميه باسم اهل الفسوق . ولعل الذى يطيع وهو فى ذلك ممن يبغضه الله فلا نسميه مطيعا .

وقالت الجماعة ، رضى الله عنهم : من اطاع الله فنسميه مطيعا ومن عصاه فنسميه عاصيا ، لان الطاعة والمعصية هما طاهرتان . فتحكم عليه احكام الظاهر لان النبي ، صلى الله عليه | وسلم ، قال : « احب فى الله وابغض فى الله » . وقال عيسى بن مريم ، عليه ١٢٠ ظ السلام ، تحبوا إلى الله ببغض اهل المعاصي وتقربوا إلى الله بالتباعد منهم واطلبوا مرضاته بسخطكم .

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، فان كان الامر الى ما ذهب اليه الراجية الا نعلم المطيع من العاصي فنبغض من يتحجب الى الله وتتباعده ممن يتقرب الى الله . وان هذه الامة ليست باكرم على الله من الانبياء عليهم السلام . وقد سما الله آدم ، صلوات الله عليه ، عاصيا فقال : « وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى » (١) فاذا | كان الله يسمي نبيه عاصيا فكيف بمن بعده ؟ ١٢١ ر ويدعو ايضا : لا يحل له المقاتلة مع الكافر لانه لعل ان تقابل من يكون فى علم الله ان يؤمن فلا يحل له القتال مع حبيب الله فما اقبل دعوته .

باب الشاكية وهم رابعهم

قال الشيخ أبو مطيع ، رضى الله عنه ، زعمت الشاكية ان الايمان قول وعمل وان الاعمال كلها من الايمان حتى اماطة الاذى عن الطريق . وقالوا : لا يقوم | بغير الايمان عمل ، ١٢١ ظ لان الاعمال كلها ايمان . فهم الذين اتكلوا على الايمان بغير عمل لانهم زعموا ان ليس بعد الايمان عمل مفروض :

(١) سورة طه آية ١٢١ .

وقالت الجماعة : رضى الله عنهم : الايمان كلام شهادة «ألا اله الا الله ، وهو الذى خص الله الكفار عليه لقوله تعالى : «تَعَالُوا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءَ بَيْنِنَا وَبَيْنَكُمْ» . ولم يقل إلى عمل بيننا وبينكم . فقال تعالى : «قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ»^(١) ولم يقل : اعملوا ١٢٢ و امنا بالله . وقال النبي ، صلى الله عليه وسلم : «الايمان قول والعمل | شراعه» . وقال ، عليه الصلاة والسلام : «الايمان قول ويتفخرون يوم القيامة بالاعمال» . عن حرمة ابن يزيد الانصارى ، رضى الله عنه ، قال : «اخذ رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، بطرف لساني فقال : «الايمان ها هنا والقوى والتقوى ها هنا» وأشار بيده إلى صدرى» .

باب البيهسية وهم خامسهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، زعمت البيهسية ان الايمان هو العلم ولا يحتتمل الايمان ١٢٢ ظ جهل وكل من لا يعلم الحق من الباطل | فهو كافر لانه لم يعلم من الحلال والمحرم . وكل من لا يعرف الحلال من الحرام فهو كافر . وكل من لا يعرف المفروضات من السنن فهو كافر ، لانه لا يعلم من الفارض .

وقالت الجماعة : الايمان غير العلم والعلم غير الايمان . لان العلم فريضة على المؤمنين ، والايمان فريضة على الكافرين . لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : «ان العلم غير الايمان وهو شرائع الايمان» لان النبي ، صلى الله عليه وسلم الزمها على المؤمنين . وقد قال | الله للملائكة : «أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ . قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا» وقال تعالى : «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ؟ قَالُوا : لَا عِلْمَ لَنَا»^(٢) فلو كان كما زعمت البيهسية لكانت الانبياء والملائكة كلهم كفار عند قولهم : «لا علم لنا» .

وقال الله تبارك وتعالى لمحمد ، صلى الله عليه وسلم : «مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ»^(٣) فما اقيح دعويه . اذ زعم ان محمدا كان كافرا اذ لم يكن يدري الكتاب ١٢٣ ظ والايمان . لان الايمان | عنده علم . وقال الله عز وجل : «وَاللَّهُ أَخْسَرُ جَعَلَكُمْ مِنْ بُطُونٍ

المائدة ٥ آية ١٠٩ .

(٣) سورة الشورى ٤٢ آية ٥٢ .

(١) سورة آل عمران ٣ آية ٦٤ ؛ سورة البقرة ٢

آية ١٢٦ .

(٢) سورة البقرة ٢ آية ٣١-٣٢ ؛ سورة

أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا» وقال تعالى : « فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا »^(١) فبين انه خلقهم على الفطرة ، وهم لا يعلمون شيئا .
 قال النبي ، صلى الله عليه وسلم ، : « امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا : « لا اله الا الله » ، ولم يقل : « حتى يتعلموا العلم » . عن الحسن ، رضى الله عنه قال : لقيت ثلثماية من اصحاب النبي ، صلى الله عليه وسلم : منهم سبعون بدريا كلهم يحدثنونى ان رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، قال : « الايمان قول والعمل شرائعه » .
 ١٢٤ و

باب العملية وهم سادسهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، العملية يقولون : الايمان عمل ، ولا نقول قول وعمل بل نقول كله عمل ونجعل معرفة القلب عملا ، وعمل^(٢) الاركان عملا .
 وقالت الجماعة ، رضى الله عنهم : الايمان شهادة إن « لا اله الا الله » وهو الكلام لا العمل . لان الله تبارك اسمه سباه كلاما . قال الله تعالى : « وَالزَّمَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى »
 يعنى : « لا اله الا الله » وقال تعالى : « تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ ... »^(٣) يعنى : « لا اله الا الله » وقال تعالى : « وجعل كلمة الذين كفروا السفلى وكلمة الله هى العليا » لا اله الا الله » وقال تعالى : « يُشَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ ... » [يعنى] « بلا اله الا الله » وقالت تعالى : « وَنَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا » ... يعنى « لا اله الا الله » وقال تعالى : « إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ » يعنى « لا اله الا الله » . وقال تعالى : « وَجَعَلْنَاهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقْبِهِ »^(٤) يعنى « لا اله الا الله » | .

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، حدثنا يجمع ما فسرنا احمد بن يعقوب عن صالح عن ابن عباس ، رضى الله عنهم ، فاذا سما الايمان بكل هؤلاء الايات كلاما فاذا دوران العملية حول المتشابهة ان لا ينبغى الفتنة . وكيف يجوز ان يقال : فلان عمل « لا اله الا الله » كما انه يجوز ان يقال فلان قال : « لا اله الا الله » . فما اقبج دعواه اذ زعم ان فلانا عمل

(١) سورة النحل ١٦ آية ٧٨ ، سورة الروم ٣٠ آية ٦٤ .

(٤) سورة ابراهيم ١٤ آية ٢٧ ؛ سورة الأنعام ٦

آية ٣٠ .

آية ١١٥ ؛ سورة فاطر ٣٥ آية ١٠ ؛ سورة الزخرف

(٢) هكذا ولعلها « علم » .

(٣) سورة الفتح ٤٨ آية ٢٦ ؛ سورة آل عمران ٣ آية ٤٣ ؛ سورة البقرة ٢٨ .

« لا اله الا الله » او فعل او كسب او صنع او جعل . وزعم ايضا ان الله معمولنا ومصنوعنا |
 ١٢٠ ظ ومكسوبنا ، كما انه زعم انه معروفنا ، لان المعرفة عنده عمل . وكذلك قراءة القران عنده
 عمل ، تعالى الله عن قبج قوله علوا كبيرا !
 ثم يشهد معشر الجماعة ان الايمان كلاما كما سباه الله كلاما وكما سباه النبي ، صلى الله
 عليه وسلم ، كلاما حيث قال : « الايمان كلام وتصديقه المعرفة بالقلب » .

باب المنقوصية وهم سابعهم

١٢٦ و قال أبو مطيع ، رضي الله عنه | : « زعمت المنقوصية ان الايمان يزيد وينقص لانه
 قول وعمل . وبعضهم قالوا : يزيد ولا ينقص . واحتجوا على ذلك بقول الله تعالى :
 « لِيَزِدَّ اَدُوًّا اِيْمَانًا مَعَ اِيْمَانِهِمْ »^(١) .
 وقالت الجماعة ، رضي الله عنهم : الايمان لا يزيد ولا ينقص لانه الاقرار بوحداية
 الرب . فكما ان الرب ، تبارك وتعالى ، لا يزيد ولا ينقص لقول النبي ، صلى الله عليه
 وسلم حيث سئل الايمان يزيد وينقص . قال : « لا | زيادته ونقصانه كفر » . عن حفص
 ابن عبد الله ، رضي الله عنه ، انه قال : سمعت عمر بن عبد العزيز ، رضي الله عنه ،
 يقول على المنبر : « لو كان الايمان على ما وصفه الشكاك (sic) الضال ان الذنب ينقصه
 لرجع احدنا إلى منزله وهو لا يدري ما ذهب من ايمانه ولا ما بقي » . عن موسى بن
 ابي كثير ، رضي الله عنه ، انه سئل عن قوله تعالى : « لِيَزِدَّ اَدُوًّا اِيْمَانًا مَعَ اِيْمَانِهِمْ »^(٢) .
 ١٢٧ و قال : « هو | تكرير الايمان » . عن عوض [بن] ^(٣) عبد الله وحماد بن سليمان ، رضي
 الله عنهم ، في قوله تعالى : « لِيَزِدَّ اَدُوًّا اِيْمَانًا مَعَ اِيْمَانِهِمْ » . قال : « ليزدادوا تصديقا
 بالفرائض مع تصديقهم بالله تعالى » . وعن ابي بكر النهشلي ، رضي الله عنه ، انه قال :
 « ايماني كايمن جبريل وميكل » . عن ابي مجاز^(٤) ، رضي الله عنه ، انه قال : « تخرج
 في اخر الزمان اقوام يقال لهم المنقوصون . قيل ومن المنقوصون ؟ قال : « الذين يقولون
 ١٢٧ ظ الايمان يزيد | وينقص » .

(٣) لعله عون بن عبد الله .

(٤) هكذا ولفه « ابو مجاز »

(١) سورة الفتح ٤٨ آية ٤

(٢) سورة الفتح ٤٨ آية ٤

باب المستثنية وهم ثامنهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، زعمت المستثنية ان الاستثناء فى الايمان حق ولا يسع لاحد ان يقول : « انى مؤمن حقا » . ومن قال : « انى مؤمنا حقا » قال : « انى فى الجنة » لقوله تعالى : « وَعَدَّ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ » (١) . وقالت الجماعة ، رضى الله عنهم : « الاستثناء فى الايمان باطل لانه ماضى ولا يستثنى على الماضى . | بل المؤمن مؤمنا حقا ، والكافر كافرا حقا . وليس بين الصنفين ثالث ، ١٢٨ و لقوله تعالى : « فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ » (٢) ولقول النبى ، صلى الله عليه وسلم : « من لم يكن مؤمنا حقا فهو كافر حقا » عن ابراهيم التيمى قال : « ان الله سمّا (sic) اديانا فقال تعالى : « إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا » (٣) . أرأيتم لو لقيتم العدو فسألوكم من أى الاديان انتم اى شىء تقولون نرجو | ان تكون مؤمنين . يقول لكم العدو وانتم ما أصبتم دينكم هذا انما انتم منه على رجاء ، ١٢٨ ظ فاصبتموه ثم تقاتلونا . قيل لما قدم معاذ بن جبل ، رضى الله عنه ، فاجتمع اليه اصحابه فقال لهم : « انتم المؤمنون حقا وانتم اهل الجنة ان شاء الله » . عن يوسف بن ميمون ، رضى الله عنه ، قال : قلت لعطا « ان قتلنا اقوام نعدهم من اهل الصلاح اذا قلنا نحن المؤمنون عابوا ذلك علينا » فقال عطا : « نحن المؤمنون المسلمون » كذلك أدركت | اصحاب ١٢٩ و محمد ، صلى الله عليه وسلم ، يقولون عن خارجه بن مصعب ، رضى الله عنه ، قال : « من شك فى ايمانه ثم خطب إلى لم استحل أن أزوجه » عن حذيفة بن اليمان ، رضى الله عنه ، قال : لتخرج أقوام فى آخر الزمان يقولون : « لاندري إننا مؤمنون أم لا ؟ وذلك عند أوان الدجال وحق على الله أن يلحقهم بالدجال » .

باب المشبهة (sic) وهم تاسعهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، المشبهة يقولون ان الله على صورة الانسان | فوصفوا ١٢٩ ظ به الرب الشعر والظفر والجعد والحاجبين واللحم والدم وما سوى ذلك . وصار الجهنى بانكر (٤) جميع صفاته وأفعاله مخافة التشبيه . وأفرطا جميعا فى دعويهما .

(٣) سورة الحج ٢٢ آية ١٧ .

(٤) هكذا ولعلها « بانكار » .

(١) سورة التوبة ٩ آية ٧٢ .

(٢) سورة التغابن ٦٤ آية ٢ .

وقالت الجماعة ، رضى الله عنهم ، تعالى ربنا عما قالت المشبهة ، ان كلما يوجد في الانسان يوصف به الرب . وعما قالت الجهمية ان كلما يوجد في الانسان فينفا عن الرب ، ١٣٠ و تبارك وتعالى ، السمع والبصر | ونحوهما ، لانهما جازا عن القصد وتعصما عن النهج . ونقول أن كل صفة وصف الله بها نفسه في كتابه والوقف فيه أحسن . ولا يجاوز الكتاب لانه دليلنا وإمامنا ومن اتبعه لا يضل ومن تعلق به نجا ومن خالفه خاب وخسر . وقد قال الله ، عز وجل ، : « وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ » . يقول إلى ١٣٠ ظ كتاب الله . وقال تعالى : « فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ » (١) يعنى إلى كتاب الله . فبهذا أمرنا الله اذا تنازعنا في شيء نرده إلى كتابه فلا ينبغى أن نجاوزة .

ونقول في الله برأى أنفسنا كالجهمية والمشبهة عن ابى يوسف عن ابى حنيفة ، رضى الله عنه ، قال : « لا ينبغى لأحد أن ينطق في الله من ذات نفسه ولكنه يصنعه بما وصف به نفسه . ولا يقول فيه برأيه شيئا ، تبارك الله رب العالمين » . | وقال ابو حنيفة ، رضى الله عنه : « ابانا (sic) من خراسان صنفان كلاهما ضالة الجهمية والمشبهة » .

باب الحشوية وهم عاشرهم

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، الحشوية قوم كثيرون (sic) الاحاديث ولا يدرون ما فيها ولا طلبوا معانيها . فجعلوا كل تخويف وترغيب وفريضة وسنة شيئا واحدا . وقال : ١٣١ ظ من ترك ما جاء عن النبي ، صلى الله عليه وسلم ، فهو | راد على النبي ، صلى الله عليه وسلم ، ويرون تارك التطوع كتارك الفريضة لان قول النبي ، عليه الصلاة والسلام ، لم يقل شيئا إلا بأمر جبريل إياه . واحتجوا على ذلك بقوله تعالى : « وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ » (٢) .

وقالت الجماعة ، رضى الله عنهم : الاحاديث كثيرة وليس كلها بمنزلة واحدة . لان منها فريضة وسنة وترغيب وتفضيل ، ومنها تخويف وتغليظ وتحديد ، ومنها إباحت | وورخصة وسعة ، ومنها محكم ومتشابه ، ومنها ناسخ ومنسوخ كما ان من القرآن ناسخ ومنسوخ . فالواجب علينا اتباع الناسخ منها والايمان بمنسوخها . واما الاباحات والرخص والفضائل فنحن موسوعون على تركها معذورون على ذلك مثابون على استعمالها . فليس

(١) سورة الشورى ٤٢ آية ١٠ ؛ سورة النساء ٤ آية ٥٩ . — (٢) سورة النجم ٥٣ آية ٣ .

يلزمنا استعمال كل الاحاديث لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : « السنة سنتان : سنة اخذها هدى | وتركها ضلالة . وسنة اخذها هدى وتركها ليس بضلالة » عن مكحول ، ١٣٢ ظ
رضى الله عنه ، قال : « السنة على وجهين منها فضائل اخذها فضيلة وتركها غير حرج ومنها
فريضة وتركها كفر وضلالة » .

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، فكفى بما قال النبي ، صلى الله عليه وسلم ، حجة على
الحشوية اذ لم يجعل النبي ، صلى الله عليه وسلم ، ترك بعض السنن ضلالة كترك بعض ،
فهذا من السنن | فكيف فى الاباحات ؟ ومن يقدر على استعمال كلها فى فضائل الاعمال ١٣٢ و
ولكن يلزمها طلب معانى الأحاديث وتفسيرها كيلا يظن إلا بما هو أهدى وانفا وأهنا .
عن انس بن مالك ، رضى الله عنه قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ،
« زينوا أحاديثي بتفسيرها واتقوها ^(١) بالمعاني » .

باب الأثرية وهم حادى عشر

قال أبو مطيع ، رضى | الله عنه ، قال زعمت الأثرية نحن اصحاب الاثرية (sic) والسنة ، ١٣٣ ظ
والقياس والرأى عندنا باطل . انما الدين هو عندنا الاسناد المتصل . فلا يجمل لاحد ان يقيس
شيئا بشيء . واحتجوا على ذلك الحديث عن رسول الله ، صلى الله عليه وسلم :
« إياكم والقياس فان أول من قاس ابليس حتى كفر بالله وما عبد ثم الشمس والقمر
الا بالقياس » .

وقالت الجماعة ، رضى الله عنهم ، | لانهاية يعنى لا غاية لتحرك (?) ولد آدم فتقول ١٣٤ و
الأثرية : لا يجوز لاحد ان يتحرك او يدب حتى يجد فيه اثر يصح له ذلك ولكن صواب
الاثر وعليه يقاس بجميع النوازل والحوادث فما وافق الاثر فالعالم فيه مأخوذ وما اخطأ فيه
بقياسه بعد الاجتهاد فهو مرفوع (?) . لقول النبي ، عليه الصلاة والسلام ، عن عقبه ابن عامر ،
رضى الله عنه ، | قال : كنت عند النبي ، صلى الله عليه وسلم ، فاتاه خصمان فقال لى : ١٣٤ ظ
« اقضى بينهما » قلت : « أنت أولى بذلك » . قال : « اقضى بينهما » قلت : « على ماذا
يارسول الله ؟ » قال : « إجهد . فان اصبحت فلك عشر حسنات . وإن اخطأت فلك
حسنة واحدة » . عن مجاهد ، رضى الله عنه ، قال : « كان عمر ، رضى الله عنه ، يهوى

(١) بالاصل : « اتقيناها » .

عن المكاتبه . قال وكيع ، رضى الله عنه ، يعنى القياس . قال أبو مطيع ، رضى الله عنه :

يعنى القياس فى الرب تبارك وتعالى | .
 ١٣٥ و فاما فى الحلال والحرام فلا يستغنى عنه احد الصحابة والتابعون وغيرهم إلى يومنا هذا .

قالت الأثرية : « أول ما قاس إبليس ، لعنه الله وأخزاه ونجانا وذريتنا كيده ومكره
 بحق سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم . فانما كان قياسه فى الرب كما نبى عنه عمر بن الخطاب ،
 رضى الله عنه ولم يكن قياسه فى الحلال والحرام كذلك ما قيل ما عبدت الشمس والقمر
 إلا بالقياس . فان القياس فى الحلال والحرام لا يوقع صاحبه فى عبادة الشمس والقمر
 ١٣٥ ظ وإنما | يوقعه القياس فى الرب . قيل كتب عمر بن الخطاب ، رضى الله عنه ، إلى ابى موسى
 الأشعري ، رضى الله عنه ، : « الفهم عندما يتلجلج فى صدرك ما ليس يبلغك فى القرآن
 اعرف الامثال ثم قس الأمور عند ذلك . ثم اعتمد على أحسنها وأشبهها بالحق فيما
 يرى » .

عن عبد الرحمن بن يزيد ، رضى الله عنه ، قال : قال عبد الله : « ما رآه المؤمنون
 حسنا فهو عند الله حسن . وما رآه المؤمنون سيئا فهو عند الله سىء » عن الحسن بن ابى الحسن
 البصرى ، | رضى الله عنه قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم ، فى قوله تعالى :
 « وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنِهِمْ » (١) . قال إذا جاء شىء ليس فى كتاب الله ولا فى سنة
 رسول الله يشاوروا (sic) فيه اهل الرأى بينهم » .

باب البدعية وهم ثانى عشر

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه : قالت البدعية أول ما ابتدئ الاحداث فى هذه الامة
 ١٣٦ ظ من أنكر على أئمة المسلمين فعلهم لأن فعلهم حدث إلى تشقيق | عصا المسلمين وتعطيل
 أحكامهم . فلا يجلى لأحد عصيان الامام وإن أمره بالمعصية وهو فى ذلك معذور . لأن
 النبي ، صلى الله عليه وسلم ، امرنا بالسمع والطاعة لكل إمام .
 وقالت الجماعة ، رضى الله عنهم ، قال الله تعالى : « وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ
 بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ » (٢) ولم يقل
 الأمراء منهم .

(١) سورة الشورى ٤٢ آية ٣٨ . . — (٢) سورة التوبة ٩ آية ٧١ .

وقال النبي ، | عليه الصلاة والسلام ، في قوله تعالى « وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ ۙ وَجِهَادِهِ » (١) قال كلمة حق عند سلطان جابر . فالواجب على المؤمنين أن يقولوا الحق وإن كان قاهرا لقوله تعالى : « إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا » (٢) ولا طاعة لمخلوق في معصية الخالق لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : « لا طاعة للمخلوق في معصية الخالق » .

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه : فكيف | زعمت البدعية ان الامير يطاع في كل ما يأمر ١٣٧ ظ
ولا كرامة له ولا يطاع في معاصي الله . وأما من أحسن من الأئمة فالواجب علينا متابعتهم ، لان طاعته طاعة الله واما من اساء منهم فعلى الامة ان يلقوا عنهم ويدعوا لهم بالصلاح ولا يخرجوا عليهم بالسيف . وأما من دعا منهم الأئمة الى شىء ينقص منه امر دينهم ، فلا طاعة له على الأمة لقول النبي ، عليه الصلاة | والسلام : « عليكم بالسمع والطاعة الا ان تؤمروا بالمعصية .. فاذا امرتم فلا سمع ولا طاعة » . عن سويد بن غفلة قال : قال عمر بن الخطاب ، رضى الله عنه : « يا بنا أميّه إنى لا أدرى لعلك أن تخلف بعدى . أطلع الأمير وإن كان عبدا حبشا مخدعا . إن ضربك فاصبر . وإن حرملك فاصبر وإن ظلمك فاصبر . وإن أمرك بأمر ينقض أمر دينك فقل : لا سمع ولا طاعة دى ولا دينى » .

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه : فهذا ما | كان من مقالات اصناف المرجئة وما ردّ ١٣٨ ظ
أهل الجماعة عليهم وهم اثنا عشر صنفا . عن أنس بن مالك ، رضى الله عنه قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « صنفان من أمتى لا تنالهم شفاعتى : المرجئة والتدرية » . وقال ، صلى الله عليه وسلم ، : « لعنت المرجئة والتدرية على لسان اثني وسبعين نبيا » . كان إبراهيم التيمي يقول : « المرجىء الذى لا ندرى امؤمن هوام كافر » . عن عثمان بن عفان السجزي أنه قال : « دعوى المرجئة الشاكة الذين يقولون الايان قول وعمل أصل » .

١٣٩ و
دعوى اثني وسبعين اهل بدعة ومنه اشتق جميع | الأهواء غير الجهمية .
قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، فهذا ما بينا من الاصناف وأوضحنا من الأجناس من جميع ما انتحل إثنين وسبعين فرقة اهل بدعة وشرح ملاماتهم ، والوجوه الذى أغواهم ودعاهم إلى الغواية فأصلها وعنصرها هى السنة التى بينا فى صدر هذا الكتاب . فتشعبت وصارت اثني وسبعين صنفا كما بينت . ولكل ذلك واقع مثبت فى الناس فاختصرنا من ذلك المعدودين فى كتابنا هذا لما علمنا من دورات | جميعها نجوا ممّا سمعنا منهم . فمن ١٣٩ ظ

(١) سورة الحج ٢٢ آية ٧٨ . - (٢) سورة النساء ٤ آية ١٣٥ .

احضر ذهنه وعمل بخطه في التفكير فيها واجتنب ما حذرنا من الفرق مع الاثبات على ما انبأنا من مقالات أهل الجماعة فارجوا ان نستد ونوفق حتى يسلم عن الوقوع في سائرهما بغير علم . فليثق الله أمرك (١) ولينظر لنفسه وليحذر من الحسران في كلا الدارين بالانتهاء عن كل الاهواء . فانه قال : « إنما سمي هوى لأنه هوى بصاحبه في النار مع ان ميعاد جميعها | النار . عن ابي معشر ، رضى الله عنه : قال : « سألت أبا | حمزة ابراهيم النخعي ١٤٠ و عن هذه الأهواء أيهما أعجب اليك؟ فاني اريد ان اخذ برأيك » . فقال : « ما جعل الله في شيء منها مثقال ذرة خيرا وما هي إلا ذنبة من الشيطان . وما الامر الا الأمر الأول » . عن الحسن بن الاشرف ، رضى الله عنه ، رواية ان النبي ، صلى الله عليه وسلم ، قال : « لكل شيء آفة وان آفة هذا الدين هذه الاهواء فرحم الله امرى نظر لنفسه ودينه واجتنب هذه الاهواء | والاحداث ومنع ذلك الهلاك والعطب » .

١٤٠ ظ قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، فهذا نبينا محمد ، صلى الله عليه وسلم ، يجنبنا عن الاهواء ويحذرنا من الاحداث ويزعم ان فيه الهلاك والعطب . فالواجب علينا وعلى جميع الامة ان يتلقاه بالقبول لقوله والطاعة لأمره والحفظ لوصيته والاجتناب عما جنبنا والحذر عما حذرنا والاستقامة | على ما اوضح لنا من شرعته ومنهاجه . فانه من يطع الرسول فقد أطاع الله ومن يخالفه يخالف ربه . ومن يرغب عن سنته فقد سفه نفسه وهو في الآخرة من الخاسرين .

١٤١ ظ قال أبو مطيع ، رضى الله عنه ، رواية عن ابن عمر ، رضى الله عنه ، انه قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « من كان على السنة والجماعة كتب له ثواب اهل بيت نبي من الانبياء ويكتب له بكل قدم يرفع ويضع عشر حسنات ويرفع | له عشر درجات » . قال أبو مطيع رضى الله عنه : فهذا النبي ، صلى الله عليه وسلم ، يجبر ان من استقام على ما حرصه من اتباع سنة فله اجر ثواب اهل بيت نبي ، مع انى ارجو ان يرضى الله منه باليسير من العمل ولا يرضى منه بالكثير على غير السنة . ويوجب له من الاجر مالا يوجب لغيره . لقول النبي ، صلى الله عليه وسلم : « من تمسك بسنتى عند فساد أمتى فله أجر مئة شهيد » | عن الزهري ، رضى الله عنه قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه وسلم : « المتمسك بسنتى كالقابض على الجمر » . فأى ثواب أجّل وأبلغ من هذا لمن يريد ان يخلص نفسه ولا يلقبها في الهلكات ؟ .

(١) هكذا ولعلها « في امره » .

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه : فقد بينت كل ما حل بالناس من الاحداث والادواء
والاختلاف فى الدين فمن أراد أن ينصح نفسه ويشق حب ما قال النبي عليه الصلاة والسلام
من الثواب لاهل الجماعة ويدرك ما بين من الفضل لاهل السنة فليستقم على ما بينا فى مقالات
اهل الجماعة | ويجتنب ما جنبناه من دعوى اهل البدع وينتهى عما نهيناه من انتحال اهل
الخلافة . وليتعلق بما اوردناه فيه من الحجج والنقائص عليهم والكشف عن قبائحهم .
ولولا كراهية التطويل عن من ينظر فيه لأكثرنا فيه من الأحاديث والآيات والمعقول .
ولكن اوجزنا لكيلا يثقل على الناظر فيه . ومن يرد الله به هداه يكتبنى بأقل من هذا . ومن
لا يكتبنى بهذا فإخشى ان لا يكتبنى بأكثر . فانها | لا تعمى الأبصار ولكن تعمى القلوب التى
فى الصدور . فعصمنا الله وإياكم من الانهمال فى الأوجاع والميال عن المناهج والضلال
عن سواء السبيل . ووقفنا إياكم الاعتصام بالجماعة والتمسك بسنة رسول الله ، صلى الله
عليه وسلم ، والاعتدال بالسلف والاجتناب عن الاحداث . فانه فعّال لما يريد .
عن أبان بن أبى عياش ، رضى الله عنه قال : « بلغنى ان ابليس يقف لأصحاب الأدواء .
فاذا أمر به | الروافضة نكس رأسه إستحياء منهم » . وقال : « ما قوم أحب إلىّ منهم ؟ »
ما دعوتهم إلى المعصية قط إلا سبقونى إليها » .
تم الكتاب بحمد الله تعالى وتوفيقه .

١٤٢ ظ

١٤٣ و

١٤٣ ظ

قال أبو مطيع ، رضى الله عنه : فقد بينت كل ما حل بالناس من الاحداث والادواء
والاختلاف فى الدين فمن أراد أن ينصح نفسه ويشفق حب ما قال النبي عليه الصلاة والسلام
من الثواب لاهل الجماعة ويدرك ما بين من الفضل لاهل السنة فليستقم على ما بينا فى مقالات
أهل الجماعة | ويجنب ما جنبناه من دعوى اهل البدع وينتهى عما نهيناه من انتحال اهل
الخلافة . وليتعلق بما اوردناه فيه من الحجج والنقائض عليهم والكشف عن قبائحهم .
ولولا كراهية التطويل عن من ينظر فيه لأكثرنا فيه من الأحاديث والآيات والمعقول .
ولكن اوجزنا لكيلا يثقل على الناظر فيه . ومن يرد الله به هداه يكتبنى بأقل من هذا . ومن
لا يكتبنى بهذا فاحشى ان لا يكتبنى بأكثر . فانها | لا تعمى الأبصار ولكن تعمى القلوب التى
فى الصدور . فعصمنا الله وإياكم من الانهمال فى الأوجاع والميال عن المناهج والضلال
عن سواء السبيل . ووقفنا إياكم الاعتصام بالجماعة والتمسك بسنة رسول الله ، صلى الله
عليه وسلم ، والاعتدال بالسلف والاجتناب عن الاحداث . فانه فعّال لما يريد .
عن أبان بن أبي عياش ، رضى الله عنه قال : « بلغنى ان ابليس يقف لأصحاب الأدواء .
فاذا أمر به | الروافضة نكس رأسه إستحياء منهم » . وقال : « ما قوم أحب إلىّ منهم ؟ »
ما دعوتهم إلى المعصية قط إلا سبقونى إليها » .
تمّ الكتاب بحمد الله تعالى وتوفيقه .

ظ ١٤٢

و ١٤٣

ظ ١٤٣